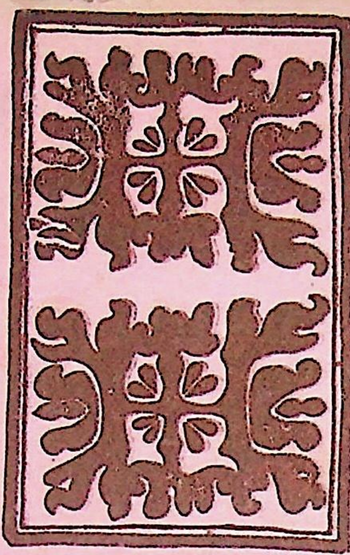

राष्ट्रिय संस्कृत संस्थानम्

नवदेहली

गङ्गानाथ झा केन्द्रीय संस्कृत विद्यापीठ ग्रन्थमाला

॥१३॥

पं० क्षेत्रेशचन्द्रचट्टोपाध्यायविरचिता

वेदावित्तप्रकाशिका

सम्पादकौ

डॉ० गया चरण त्रिपाठी • डॉ० माया मालवीया

वेदावित्तप्रकाशिका

(वेदाध्येतृणां कृते अवेस्तायाः पाठ्यपुस्तकम्)

देवानागराक्षरेषु अवेस्तासूक्तानि,
तेषां वैदिकं प्रतिरूपं, भाष्यम्, टिप्पण्यश्च

रचयिता

पं० क्षेत्रेशचन्द्रचट्टोपाध्यायः

●

सम्पादकौ

डॉ० गयाचरण त्रिपाठी

डॉ० माया मालवीया

●

श्रीगंगानाथझाकेन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्

चन्द्रशेखर आजाद पार्क

प्रयाग–२

१९६७

प्रकाशक :
डॉ० गयाचरण त्रिपाठी
प्राचार्य,
श्रीगंगानाथझाकेन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्
चन्द्रशेखर आजाद पार्क
प्रयाग–२

मूल्यम् :

मुद्रकः
शक्ति प्रिन्टिंग प्रेस
३४, रायबहादुर रामचरणदास रोड
इलाहाबाद

Vedâvittaprakāśikā

(An Avesta Reader for the students of Veda)

Containing the hymns of Avesta, their transliteration into Vedic Sanskrit, a Sanskrit Commentary on them and explanatory notes

by

Pt. Kṣetreśacandra Caṭṭopādhyāya

Posthumously edited and seen through press

by

Dr. G.C. Tripathi
&
Dr. Maya Malaviya

Ganganatha Jha Kendriya Sanskrit Vidyapeeth
Allahabad

Published by :
Dr. G.C. Tripathi
Principal,
Ganganatha Jha Kendriya Sanskrit Vidyapeetha
Chandrashekhar Azad Park
Allahabad-211 002

Price :

Printed at :
Shakti Printing Press
34, Raibahadur Ramcharan Das Road
Allahabad

राष्ट्रियसंस्कृतस्थानम्

(केन्द्रीयशिक्षामन्त्रालयस्याङ्गभूतम्)

दिल्ली

गंगानाथझाकेन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठग्रन्थमाला

प्रधानसम्पादकः

डॉ० गयाचरण त्रिपाठी

त्रयोदशम् प्रसूनम्

वेदावित्तप्रकाशिका

(वेदाध्येतॄणां कृते अवेस्तायाः पाठ्यपुस्तकम्)

संपादकौ

डॉ० गयाचरण त्रिपाठी

डॉ० माया मालवीया

श्रीगङ्गानाथझाकेन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्

चन्द्रशेखर आजाद पार्क

प्रयाग–२

१९६७

Rashtriya Sanskrit Sansthan
(under the auspices of the Ministry of Education and Culture, Govt. of India)
Delhi

Ganganatha Jha
Kendriya Sanskrit Vidyapitha
TEXT SERIES

General Editor
Dr. G.C. Tripathi

No. 13

Vedâvittaprakāśikā

of

Pt. Kṣetrśacandra Caṭṭopādhyāya

Posthumously edited and seen through press
by
Dr. G.C. Tripathi
&
Dr. Maya Malviya

ALLAHABAD
1997

Foreword

'The books have their own fate' '*habent libri fata sua*', so runs a Latin proverb. 'How true!' would say many to this ancient wisdom, otherwise how comes that some books see the light of the day immediately, some remain condemned to lie in oblivion: some influence our society and culture considerably and some are not even taken note of !

This book was prepared by Late Pt. Kṣetreśacandra Caṭṭopadhyaya more than 35 years ago while he was working in Tirupati on a U.G.C. project on the comparative study of the Veda and the Avesta. It was meant to be a text book or reader of Avesta for the students of Veda. The Tirupati Vidyapeetha wanted to publish it initially, then it handed it over to the Rashtriya Sanskrit Sansthan for publication where it languished for many more years till the untiring efforts and the searching hands of Dr. M.C. Chattopadhyaya, an illustrious son of this illustrious author, were successful in salvaging it from a heap of waste papers stacked in some abandoned corner of the Sansthan richly endowed with the blots of betel-leaves. On the request of this Vidyapeetha, the Sansthan generously gave permission to include it in the newly founded Book-series of the Vidyapeetha (G.N. Jha K.S. Vidyapeetha Granthamala) as No. 13. The MS of the work was then entrusted to Shankuntal Mudraṇalaya which also took trouble to get special letter-types cast for printing this book. But was it perhaps the uncanny influence of the inauspicious number 13 that it remained uncomposed in their press for the last 17 years whereas in the meanwhile the Vidyapeetha was able to publish at least 32 further books taking the number to 45! Anyway it is a matter of extreme content to us, especially to me, that it is now finally being published.

The MS when received by us was not in a proper order. The book had been authored by Prof. Chattopadhyaya but the press-copy was prepared by Dr. M.P. Lakhera, his learned pupil and at places he had perhaps not properly understood the original. Further the MS was in a very bad shape of preservation. It was

falling apart. The pages were not only brittle but some of their corners were even dropped out. The enthusiastic proprietor of the press, Shri Upendra Tripathi, thereupon pasted a longer sheet of paper beneath each page in order to give it strength. Had he not done it, I am afraid, a large portion of the MS might have been irretrievalbly lost to us during its storage in the press. Dr. Lakhera was then approached to go through the work and to complete the *lacunae* by his memory - since the original was no more traceable - which he did wonderfully well. Unfortunately Dr. M.P. Lakhera died shortly thereafter, otherwise he would have been the best person to re-edit the MS.

After the death of Dr. Lakhera we tried to contact some teachers in the Dept. of Sanskrit of Allahabad Universaly responsible for teaching Avesta for copy-editing and for proof-reading but could not get any help from them. We both (I and Dr. Maya Malaviya) then decided to carry out the task by our ownself ; I, because I had studied Avesta as a student at the feet of some of the highest authorities of this subject in Germany during 1963-66 and she, because not only her field of interest and study is Veda but also because she was the first student to finish her Ph.D. on the Atharvaveda under the guidance of Prof. K.C. Chattopadhyaya, when he was the Director of the Research section at the newly founded Benaras Sanskrit University. How far have we been able to do justice to this task, only scholars can tell. But we have carried out the task in the right ernest, going back each time to the original source wherever a doubt was there in our mind.

The MS which we had, was not in the form of a final press copy. Some portions were left out to be added later, the references to the RV and other texts were often missing and the book had not yet been given the final, careful and investigating touch by Pt. Chattopadhyaya. He was now perhaps either too old to do it or too occupied otherwise.

It is not easy to edit or re-edit a book posthumously. There are occasions when you are left helplessly guessing for some word, expression or a sentence which seems to be out of place.

The uniformity of the signs (and transcription) of the text of Avesta was also lacking which we have tried to achieve. Further we have checked all quotations from the RV and have supplied their references. The complicated printing work involving many unusual sings, which had, in the meanwhile after a wait of 15 years, been transferred to the Shakti Printing Press for computer composing and offset printing has also tested the patience of the editors and the press people alike. However we are happy to note that the book is neatly and correctly printed.

Pt. K.C. Chattopadhyaya was a great doyen of Indic studies whose knowledge encompassed an incredible number of Shastras. His first and foremost love, however, was Veda and Avesta and he was such a great master of this subject, that the like of him is nowhere to be seen these days. He has written a number of articles incorporating fresh and entirely original ideas on the Avesta and the Veda. He had the good luck of learning the mysteries and intricacies of Avesta from such great stalwarts of the subject as Prof. J.S. Taraporewala at Calcutta University. Besides, he had an unusually large collection of primary and secondary source works on Avesta. It was his firm opinion that nobody can understand Veda properly unless he throughly studies the Avesta since they are complementary to each other - an opinion shared by almost all Vedists of West (where Avestan studies form compulsory part of Vedic studies) and by many distinguished scholars in India as well. It was with this purpose in view that he prepared this Avesta-reader for the students of Veda.

The book is being issued in the centenary year of the birth of Pt. Chattopādhyaya. It marks the crowning glory of the festivals held during the last year in his memory. I hope that the students of Veda in the North Indian Universities for whom this text book has been primarily prepared, shall make full use of this work to complement and enrich their Vedic studies.

G.N. Jha K.S. Vidyapeetha
Allahabad
22.10.97

G.C. Tripathi
Principal

पं० क्षेत्रेशचन्द्र चट्टोपाध्याय

एक परिचय

स्वतन्त्रता के पूर्व की दो शताब्दियों में राजनीतिक गतिविधियों के केन्द्र एवं देशभक्तों की मातृभूमि बंगाल के हुगली जिले के देशमुख नामक स्थान के निवासी आवसथ्य गङ्गानन्द चट्टोपाध्याय के, जो स्वयमेव तत्कालीन समाज के प्रकाशस्तम्भ थे, दो अनमोल वंशज हुए–(१) सुप्रसिद्ध साहित्यकार श्री बंकिमचन्द्र चट्टोपाध्याय एवं (२) श्रीयुत क्षेत्रेशचन्द्र चट्टोपाध्याय। जहाँ बंकिमचन्द्र ने साहित्य एवं प्रशासन के क्षेत्र में कदम रखा वहीं क्षेत्रेशचन्द्र एक प्रख्यात शिक्षाविद् हुए। परन्तु ये दोनों ही भारतीय संस्कृति के प्रबल समर्थक थे।

क्षेत्रेशचन्द्र चट्टोपाध्याय में बंकिमचन्द्र के वंशज होने के कारण उनके समस्त गुण प्रकृत्या विद्यमान थे। साथ ही उन्हें सुभाषचन्द्र बोस जैसा देशभक्त, ओजपूर्ण, सहपाठी मिला जिसका सान्निध्य पाकर क्षेत्रेश चन्द्र का आनुवंशिक वैदुष्य और देशभक्ति बाहर आने को उत्सुक हो उठे। उन्होंने मातृभूमि की सेवा में अपने जीवन को उत्सर्ग करने की इच्छा अपने मित्र के सामने व्यक्त की। इस पर सुभाष ने उन्हें विद्या के मोर्चे से ही यह कार्य करने का सुझाव दिया।

क्षेत्रेशचन्द्र जी का जन्म २७ अक्टूबर १८९६ को पश्चिम बंगाल में आमता नामक स्थान पर हुआ। आपके पिता श्री अतुलचन्द्र चट्टोपाध्याय सरकारी विभाग में सेवारत होने के साथ–साथ संस्कृत के अच्छे ज्ञाता भी थे। अंग्रेजी साहित्य के प्रकाण्ड विद्वान् प्रो० ज्योतिष् चन्द्र बन्दोपाध्याय की एकमात्र कन्या जगत् लक्ष्मी देवी से आपका विवाह हुआ।

इनके बाल्यकाल में इनकी माता सुरसुन्दरी देवी ने इन्हें तथा इनकी बहनों आभा एवं प्रभा को शङ्कराचार्य के जीवन पर आधारित एक बंगला नाटक पढ़कर सुनाया। इसका इनके बालमन पर अत्यन्त गम्भीर प्रभाव पड़ा। परिणामस्वरूप ये वेदान्तदर्शन की ओर

आकृष्ट हुए। अपने पिता एवं हिन्दू स्कूल के प्रधानाध्यापक श्री रायबहादुर रसमय मित्र से इन्हें भाषाविज्ञान की जानकारी मिली। बंगाल में उस समय समस्त विद्वानों की अभिरुचि वेदेतर संस्कृत से अन्य न्यायादि शास्त्रों के अध्ययन में ही थी अतः वेदों के ज्ञान को परिपूर्ण बनाने के लिए वेदाध्ययन को ही आपने अपने जीवन का उद्देश्य बनाया।

१६१५ में इन्टरमीडिएट की परीक्षा प्रेसीडेंसी कालेज कलकत्ता से उत्तीर्ण करने के अनन्तर वेद की प्रामाणिक एवं परम्परागत अध्ययन की पिपासा ही उन्हें बंगाल से उ० प्र० खींच लायी। शिक्षा के प्राचीन केन्द्र इलाहाबाद के म्योर सेन्ट्रल कालेज में उन्हें गुरु के रूप में डॉ० गङ्गानाथ झा एवं आदित्यराम भट्टाचार्य मिले। आपने १६१७ में इलाहाबाद विश्वविद्यालय की बी०ए० की परीक्षा में तृतीय स्थान प्राप्त किया।

इसके अनन्तर उ० भारत में संस्कृत के अध्ययन अध्यापन के क्षेत्र में प्रतिष्ठित, क्वींस कालेज बनारस से संस्कृत विषय में दर्शन शाखा को लेकर स्नातकोत्तर परीक्षा में इन्होंने प्रथम स्थान प्राप्त किया। वाराणसी में इन्हें महामहोपाध्याय पं० गोपीनाथ कविराज, आर्थर वेनिस, पं० लक्ष्मण शास्त्री तैलङ्ग एवं महामहोपाध्याय वामाचरण भट्टाचार्य आदि गुरुओं से शिक्षा ग्रहण करने का सुअवसर प्राप्त हुआ। बनारस में ही आपने पाली, प्राकृत एवं भाषाविज्ञान का अध्ययन किया। पाली एवं प्राकृत के अध्ययन के दौरान आपने विख्यात जर्मन विद्वान् R. Hultzsch के शिष्य श्री टी०के० लड्डू से मदद ली। इसी प्रकार आपने भाषाविज्ञान एवं अवेस्ता का भी गम्भीर अध्ययन किया जिसमें आपको सुनीति कुमार चट्टोपाध्याय एवं आई०जे० तारापोरवाला से सहयोग मिला।

१६१६ में एम०ए० करने के उपरान्त महामहोपाध्याय गोपीनाथ कविराज के निर्देशन में शोधच्छात्र के रूप में आपने कुछ काल कार्य किया। तत्पश्चात् उसी वर्ष कारमाइकेल कालेज, रंगपुर (वर्तमान में बंगलादेश में) में संस्कृत के अध्यापक के रूप में आपकी नियुक्ति हुई। अध्यापन के भारी बोझ के बाद भी क्रमशः

१६२१ एवं १६२२ में कलकत्ता वि०वि० से वेद एवं वेदान्त वर्गों से आपने एम०ए० की उपाधि प्राप्त की।

१६२४ में आपकी नियुक्ति इलाहाबाद वि०वि० में संस्कृत विभाग में प्रवक्ता के पद पर हुयी। ३४ वर्षों के अध्यापन काल में आपने प्रवक्ता, उपाचार्य एवं आचार्य के पदों पर रहकर समान निपुणता एवं श्रद्धा के साथ संस्कृत के विभिन्न क्षेत्रों के अतिरिक्त वेद, मीमांसा, वेदान्त, शास्त्रीय संस्कृत, साहित्य, पाली, प्राकृत, भाषा–विज्ञान, अवेस्ता, प्राचीन फारसी एवं प्राचीन भारतीय इतिहास का अध्यापन किया। आज पं० चट्टोपाध्याय भारतीय विद्या के जगत् में वेद के प्रमाणपुरुष के रूप में जाने जाते हैं।

वाराणसी में स्थित राजकीय संस्कृत महाविद्यालय १६५८ में संस्कृत वि०वि० के रूप में परिणत हो गया और उसी वर्ष पं० चट्टोपाध्याय इलाहाबाद वि०वि० से अवकाश प्राप्त करने के तीन माह पूर्व प्रथम निदेशक बने। इस काल में आपने शोधकार्य को शिखर पर पहुँचाया। निदेशक पद से अवकाश ग्रहण कर उसी वि०वि० में आपने कुछ काल तक कुलपति पद को भी सुशोभित किया।

संस्कृत विश्वविद्यालय छोड़ने के अनन्तर पण्डित जी तीन वर्ष छह मास तक आकाशवाणी में संस्कृत कार्यक्रमों के सलाहकार थे। फिर आपने बनारस हिन्दू विश्वविद्यालय के दर्शन विभाग में, जो उस समय उच्च अध्ययन का केन्द्र था, विज़िटिंग प्रोफेसर के रूप में वेद एवं ईरानी धर्म पर भाषण दिए। इसके पूर्व केन्द्र सरकार के शिक्षा मंत्रालय ने आपको वेद एवं अवेस्ता के तुलनात्मक अध्ययन हेतु विशिष्ट विद्वान् के रूप में केन्द्रीय संस्कृत विद्यापीठ तिरुपति में नियुक्त किया जहाँ आपने तीन उद्‌घाटन भाषण (२१ से २३ अगस्त १६६६) दिये। इसी योजना के अन्तर्गत आपने *वेदावित्तप्रकाशिका* नामक प्रस्तुत पुस्तक के लिए हस्तलेख प्रस्तुत किया था।

पं० चट्टोपाध्याय में लेखन की प्रतिभा बचपन से ही थी। जब वे बी०ए० के विद्यार्थी थे तभी उन्होंने ईशावास्य एवं केन उपनिषदों का अंग्रेजी में अनुवाद किया एवं अंग्रेजी में व्याख्या भी लिखी

जिनका प्रकाशन 'पण्डित' नामक पत्रिका में हुआ। चट्टोपाध्याय जी राष्ट्रीय एवं अन्तर्राष्ट्रीय पत्रिकाओं के लिए बराबर कोई न कोई लेख लिखते रहते थे। १६२८ में आपको वेद एवं अवेस्ता के लोकप्रिय जर्मन विद्वान् कार्ल० एफ० गैल्डनर के सम्मान में आयोजित अन्तर्राष्ट्रीय संगोष्ठी में भाग लेने के लिए आमन्त्रित किया गया। चट्टोपाध्याय जी सम्मेलनों में बराबर भाग लेते थे तथा १६३७ में प्राच्य विद्या सम्मेलन में वैदिक अनुभाग के अध्यक्ष मनोनीत हुये। १६३८ में आपके गुरु पं० गङ्गानाथ झा ने आपके बारे में लिखा—

"He has now become the one man of the younger generation to whom younger scholars from all over the world are likely to come seeking for guidance in their study and research. In the domain of Indian Philosophy and Vedic studies. He appears to be the only person equipped for such honour."

इनकी निधियों में प्रथम निधि इनके शिष्य हैं जो अलग–अलग क्षेत्र में प्रतिष्ठा के शिखर पर पहुँचे हैं। दूसरी निधि इनका पुस्तकालय है जिसमें ६००० पुस्तकें एवं २००० शोध पत्रिकाएँ हैं। यह पुस्तकालय आज गङ्गानाथ झा केन्द्रीय संस्कृत विद्यापीठ में पं० क्षेत्रेश चन्द्र चट्टोपाध्याय संग्रहालय में सुरक्षित हैं।

जीवन काल में आपको नाना पुरस्कारों एवं सम्मानों से सम्मानित किया गया जिनमें १६६६ में राष्ट्रपति राधाकृष्णन् द्वारा प्रदत्त राष्ट्रपति पुरस्कार अग्रगण्य है। अपने गुरु पं० गङ्गानाथ झा के सम्मान में जिस विद्यापीठ की स्थापना में आप अन्य संस्थापकों में से एक थे उसी के प्राङ्गण में आपको अभिनन्दन ग्रन्थ से १६७१ में सम्मानित किया गया। कलकत्ता विश्वविद्यालय ने पं० चट्टोपाध्याय को १६६० में तुलनात्मक धर्म के लिए 'स्टेफनोज निर्मलेन्दु घोष प्रवक्ता' नियुक्त किया। आपने १६६३ एवं १६६४ में आठ भाषण दिये जिनका शीर्षक 'God reaches out his hands' था। पटियाला विश्वविद्यालय ने भी आपको तुलनात्मक धर्म के लिए 'गुरु गोविन्द सिंह आचार्य' के पद का प्रस्ताव दिया। परन्तु अस्वस्थता के कारण आप इस प्रस्ताव को स्वीकार नहीं कर पाये। १६६० में अहमदाबाद से एवं संस्कृत महाविद्यालय कलकत्ता से

आपको क्रमशः वैदिक धर्म एवं दर्शन के इतिहास पर भाषण देने के लिए निमन्त्रण मिला एवं आपने दोनों विषयों पर तीन–तीन भाषण दिये। लाल बहादुर शास्त्री केन्द्रीय संस्कृत विद्यापीठ, दिल्ली के निमन्त्रण पर आपने कालिदास पर हिन्दी में तीन भाषण दिये।

३ मार्च १९४७ को वाराणसेय संस्कृत विश्वविद्यालय के कुलपति श्री बलराम उपाध्याय पं० चट्टोपाध्याय को दीक्षान्त समारोह के अवसर पर भाषण देने के लिए स्वयं निमन्त्रण देने गये। उस समय श्वास के कष्ट से पंडितजी पीड़ित थे परन्तु आग्रह किये जाने पर आपने स्वीकृति दे दी एवं किस विषय पर भाषण देना है उस पर आधे घंटे तक विस्तार में चर्चा भी की। कुलपति जी के जाने के उपरान्त पंडितजी ने पूजा करने के लिए जाना चाहा परन्तु श्वास का कष्ट बढ़ जाने के कारण गंगाजल स्पर्श करके बिस्तर पर लेटे–लेटे जाप करने लगे। उसी अवस्था में किसी को ज्ञात भी नहीं हुआ और पंडितजी ज्योतिर्लोक के लिये महाप्रयाण कर गए।

श्रीमती गौरी बनर्जी

प्रवाचक, दर्शन विभाग,
प्रयाग विश्वविद्यालय।

वेदावित्तप्रकाशिका

॥ श्रीः ॥

गुरुशुक्रौ नमस्कृत्य देवासुरपुरोहितौ ।
रच्यते सुरभारत्या वेदावित्तप्रकाशिका ॥ १ ॥

ग्रन्थस्य पारसीकानाम् अवेस्ताख्यस्य यादृशी ।
वेदेन धर्मसम्बन्धे भाषायां च समानता ॥ २ ॥

यादृशश्च विभेदोऽपि दर्श्यतेऽत्र प्रयत्नतः ।
गैर्वाण्या रचयाम्येतं निबन्धं प्रीतये विदाम् ॥ ३ ॥

निबन्द्धा काश्यपो विप्रश्चट्टोपाध्यायवंशजः ।
आवसथ्यकुले जातः क्षेत्रेशचन्द्रसंज्ञकः ॥ ४ ॥

उपोद्घातः

अस्मिन् ग्रन्थे वेदस्य अवेस्तायाश्च भाषामाश्रित्य धर्मविषये च तुलना कर्तव्या। ग्रन्थोऽयं **वेदावित्तप्रकाशिका** समाख्यातः। वेदः प्रसिद्ध एव। तस्य भाषा च संस्कृता वाणी। तथापि वेदभाषायां यत्र तत्र लोकभाषातो विभेदो दृश्यते। अतएव भगवता पाणिनिना अष्टाध्याय्यां प्राधान्येन लौकिकसंस्कृतभाषाया एवोपदेशं कुर्वता वेदभाषाया वैलक्षण्यमपि सूचितम्। अवेस्ता पारसीकानां मूलभूतो धर्मग्रन्थः। तस्य भाषायां बहुधा वेदभाषासादृश्यं लौकिकसंस्कृतभाषासाम्यं कुत्रापि प्राकृतभाषासमानता च दृश्यते।

अवेस्ता- शब्दस्यार्थ **आवित्तः**, परमेश्वराल्लब्ध इति यावत्। **वेद**-शब्दवदयं ज्ञानार्थकाद् विद्-धातोर्निष्पन्नः। "अस्य महतो भूतस्य निःश्वसितं यदृग्वेदो यजुर्वेदः सामवेद अथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोका सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानान्यस्यैवैतानि सर्वाणि निःश्वसितानि" इति वेदादिशास्त्राणामीश्वरादुद्भवः श्रूयते (बृहदारण्यकोपनिषद् २/४/१०)। हल्सन्धौ विषमयोर्वर्णयोः समीकरणं दृश्यते, यथा **तल्लयः** ("तोर्लि" पा. ८/४/६०)। एवं विषमीकरणमपि दृग्गोचरतामेति, यथा **अद्भिः** ("अपो भि" पा. ७/४/४८) **वत्स्यति** ("सः स्यार्द्धधातुके" पा. ७/४/४९)। गैर्वाणभाषाया मत्त-शब्दो वर्तमानपारसीभाषायां **मस्त्** इति रूपेण विपरिवर्तितो दृश्यते। इत्थम् **आवित्त**-स्थाने **अवेस्ता**-इति रूपमुचितम्। अन्त्यस्वर-वृद्धिर्वेदेऽपि दृश्यते, यथा "सचस्वा नः स्वस्तये" (ऋक् संहिता १/१/९ग)। आद्यस्वरस्य लघूकरणम् अवेस्ताभाषायां दृश्यते। प्रायेण जना **अवेस्ता-ग्रन्थं ज़ेन्दावेस्ता** इति कथयन्ति। तत्तु अशुद्धमेव। **ज़न्द्** इति पह्लवीभाषानिबद्धम् **अवेस्ता-ग्रन्थस्य** व्याख्यानम्।

अवेस्ता-ग्रन्थस्य मातृकाणां रूपद्वयं विद्यते। एकस्मिन् केवलं मूलभूतस्य **अवेस्ता**-ग्रन्थस्य पाठः पारायणक्रमेण सन्निविष्टः। तत्र **यस्न, विस्पेरेंद् वेन्दिदाद्, यश्त्** इति चतुर्णाम् प्रधानभूतानाम् **अवेस्ता**- विभागानां मध्य आद्यानां त्रयाणां कर्मकाण्डे विनियुक्तानां स्वकीयं क्रमम् उल्लङ्घ्य पारायणविधिमनुसृत्य तेषां विभागानां तदंशानां च मेलनं कृतम्। अस्मिन् पाठे ज़न्दाख्यव्याख्यानस्य सन्निवेशो न भवति। अत्र **यस्न**—विभागस्य प्रथमाध्याय-प्रथमांशेन प्रारम्भो भवति अनन्तरं विस्पेरेंद्- विभागस्य प्रथमाध्यायस्ततः परं यस्नस्य शिष्टांशः पश्चाद् द्वितीय-यस्नस्य प्रथमांशो भूयो विस्पेरेंद्-भागस्य द्वितीयोऽध्याय इत्यादिः क्रमः प्रवर्तते। द्वादशाद्विस्पेरेंदध्यायात् परं वेन्दिदाद्-भागस्य प्रथमाध्याय आयाति। सर्वान्ते यस्नभागस्यान्तिमोऽध्यायः। कर्मकाण्डदृष्ट्या वेन्दिदाद्-विभागस्य अभ्यर्हितत्वात् पाठस्यास्य **"वेन्दिदाद् सादह्"** इत्याख्या दृश्यते।

अवेस्ताग्रन्थस्य रूपान्तरे यथाक्रमं मूलपाठस्तेन साकं च पह्लवी-भाषानिबद्धं ज़न्दाख्यं व्याख्यानं सन्निविष्टमस्ति। अस्य पाठस्य समाख्या **"अवस्ताक्-उ-ज़न्द्"**। अस्य नाम्नः कैश्चन पाश्चात्यैर् **"ज़ेन्दावेस्ता"** इति व्यत्यस्तरूपेण परिवर्तनं कृतम् मूलभूतस्य **अवेस्ता**-ग्रन्थस्य एषा समाख्या च प्रवर्तिता। भाषापि **ज़न्द** इत्याख्याता। एतद्द्वयम् अनवबोधमूलकं विद्वद्भिर्हेयं च।

एतादृशं पाठद्वैविध्यं वेदेऽपि दृश्यते। कर्मकाण्डदृष्ट्या प्रधानभूतस्य यजुर्वेदस्यास्ति रूपद्वयं "शुक्ल-यजुर्वेदः" "कृष्ण-यजुर्वेदश्" च।

आद्ये **मन्त्र**-भागाः पृथक् सन्ति, तद्व्याख्यानरूपा **ब्राह्मण**-भागाश्च पृथक्। द्वितीये **मन्त्र**-भागा **ब्राह्मण**-भागाश्च सहैव वर्तन्ते। **"शुक्ल-यजुर्वेद"**-शब्दे **शुक्ल**- पदस्य स एवार्थो यः **सादह्**- शब्दस्य वेन्दिदाद्-**सादह्**- ग्रन्थे। तद्भिन्नत्वं दर्शयितुम् अपरस्य रूपस्य "**कृष्ण**- यजुर्वेद' इति समाख्या कृता।

पारसीधर्मस्य प्रवर्तको मीददेशीयो **ज़रथुश्त्रः**। **ज़रथुश्त्र-** शब्दस्य संस्कृत- भाषायां प्रतिरूपं **जरठोष्ट्र** इति मे प्रतिभाति। अयं स्पितमान्वयः पउरुषास्पस्य पुत्रः। अस्य जन्म ईराणदेशस्य उत्तरपश्चिमदिग्भागे **अइरेन वएँज-** विषये रग- इत्याख्ये नगरे बभूव। **स्पितम-** शब्दस्य संस्कृतप्रतिरूपं 'श्वेततमः', **पउरुषास्प-** शब्दस्य 'पुरुषाश्वः', **अइरेन-वएँज** शब्दस्य च 'आर्याणां बीजम् (मूलस्थानम्)' इति। अस्य जन्म- कालविषये विद्वत्सु भृशं मतभेदो दृश्यते। परन्तु ईसापूर्वम् एकत्रिंशोत्तरषट्शततमे (६३१) वर्षे अयमजायत इति सीरियादेशीयः सम्प्रदायो ग्रहणयोग्यः स्यात्। विंशे वर्षे प्रव्रजितोऽयम् एकत्रिंशे परमेश्वरसाक्षात्कारम् उत्तमज्ञानं चालभत। वर्षद्वयानन्तरं स्वधर्मप्रचारमारभमाणः स्वपितृव्यपुत्रं **मध्योइमाओंहं** (सं. 'मध्येमासं) स्वशिष्यं चकार। परन्तु तदा नान्यः कोऽपि तन्मतं स्वीचकार। जरठोष्ट्र ईश्वरे भक्तिं सदसन्मार्गयोर्मध्ये सन्मार्गप्रवृत्तिम् अहिंसां, विशेषेण गोवधान्निवृत्तिं, चोपादिशत्। मीददेशीया अन्ये मग-ब्राह्मणा **मिथ्र-** (सं. 'मित्र'-) देवस्य पूजायां वृषभवधम् अकुर्वन्। तद्विरुद्धं भाषमाणो जरठोष्ट्रस्तेषां कोपपात्रतामयासीत्। तैः पीडितोऽयं करुणामूर्त्तिः स्वदेशं त्यक्त्वा देशाद्देशान्तरमव्रजत्। क्रमेण स भारतवर्षोपकण्ठस्थे वाह्लीकदेशे **विस्तास्पस्य** (सं. 'व्युषिताश्वस्य') राज्ञो नगरमागच्छत्। तत्र वर्षद्वयानन्तरं स राजानं स्वमतमग्राहयत्। जरठोष्ट्रमते राज्ञा परिगृहीते तस्य प्रचारः सर्वस्मिन् ईराणदेशे वहिश्च सुशक आसीत्। सप्तोत्तरसप्ततितमे वर्षे (ई. पू. ५५४) जरठोष्ट्रो निर्वाणं गतः।

जरठोष्ट्रस्य जीवनकाले ईराणदेशे **मीदीय** राजानां शासनमभूत्। ईसापूर्वम् अष्टपञ्चाशदुत्तरपञ्चशततमे वर्षे (५५८) **हख़ामनीष-** संज्ञकानां पारसीकानां साम्राज्यं तत्र प्रावर्तत। एते पारसीका भारतवर्षे पर्शुनाम्ना विदिता आसन्। आयुधजीविसङ्घार्थे पाणिनिः "पर्श्वादियौधेयादिभ्योऽणञौ" (५/३/११७) इति सूत्रेण स्वार्थे अण् प्रत्ययं प्रयुज्य पार्शव-शब्दम् असाधयत्। बौधायनश्रौतसूत्र-मनुस्मृत्यादिषु पर्शु-पारशव-शब्दौ दृश्येते। जरठोष्ट्रस्य शिष्यो राजा

व्युषिताश्वः कवि-वंशीय आसीदिति जरठोष्ट्रीयः सम्प्रदायः। हख़ामनीषीयो राजा धारयद्वसुः (राज्यकालः ई. पू. ५२१-४६६) कस्यापि व्युषिताश्वस्य पुत्रः। एतौ व्युषिताश्वौ भिन्नौ पुरुषौ इति प्रतिभाति। हख़ामनीषीयोऽन्तिमो राजा तृतीयो धारयद्वसुर्यवनराजेन अलेक्सन्दरेण ईसापूर्वम् एकात्रिंशदुत्तरवर्षशतकत्रये (ई. पू. ३३१) पराभूतः स्वकीयसामन्ताभ्यां च व्यापादितः। एतदनन्तरम् ईराणदेशो यवनानामधीनो जातः।

ईसापूर्वं पञ्चाशदुत्तरशतकद्वयतः (ई. पू. २५०) पार्थीयराजानां शासनं तत्र प्रारभत। पाणिनेरष्टाध्याय्याः "वर्णो वर्णेन" (२/१/६९) इति सूत्रस्योपरि महाभाष्ये पठितेषु वार्तिकेषु "समानाधिकरणाधिकारे शाकपार्थिवानामुपसंख्यानमुत्तरपदलोपश्च" इत्यन्तिमं वार्तिकम्। एतत्तु काशिकायां "क्तेन नञ्-विशिष्टेनानञ्" (२/१/६०) इति सूत्रस्याध आयाति। तद्व्याख्यायां पदमञ्जर्यां हरदत्तः पार्थिव-स्थाने पार्थवशब्दं पठति। स भाष्यपाठमपि जानाति। भाष्यविरुद्धत्वाद् हरदत्तीयः पाठो न हि ग्रहणयोग्यः। अन्यथा अत्र पार्थीया व्यपदिष्टा इति कल्प्येत। परन्तु मानवधर्मशास्त्रे क्रियालोपाद् वृषलत्वं गतासु क्षत्रियजातिषु "पुण्ड्रकाश्चोड्रद्रविडाः काम्बोजयवनाः शकाः। पारदाः पह्लवाश्चीनाः किराता दरदास्तथा॥ (१०/४४)" इति पार्थीया एव पह्लवत्वेन निर्दिष्टा इति प्रतिभाति, तेषां काले पह्लवीभाषाया उद्भवात्। षड्विंशाधिकद्विशततमाद् ईशवीयवर्षाद् (२२६) आरभ्य ईराणदेशे सासानीयराजवंशस्य शासनमासीत्।

एकपञ्चाशदधिकषट्शततमे ईशवीये वर्षे (६५१) अरबदेशीयैरीराणदेशो विजितः। तदनन्तरं तस्मिन् देशे मुहम्मदीयधर्मस्य प्रचारो जातः। बहवो जरठोष्ट्रधर्मावलम्बिनः स्वदेशं विहाय ईशवीये सप्तमशतके भारतवर्षमुपागताः। एते पारसी- समाख्यया प्रसिद्धाः। अल्पीयांसश्च तद्धर्मानुयायिनोऽधुनापि ईराणदेशे निवसन्ति। ते काफ़िर- शब्दोत्पन्न-**गबर**-संज्ञया मुहम्मदीयैर्व्यपदिश्यन्ते। ते तु स्वयं **विहदीन्** (सं. 'वसुधेनाः' अर्थात् साधुधर्माः) इति समाख्यां धारयन्ति।

जरठोष्ट्रीयेषु ब्राह्मण- क्षत्रिय-वैश्य- सदृशास्त्रयो वर्णाः सन्ति। तेषु ब्राह्मण-स्थानीया **मोबेद्, दस्तूर्** इति वा कथ्यन्ते। ते धर्मस्य धर्मग्रन्थानां च परिरक्षकाः सन्ति। पौरोहित्यं त एव कुर्वन्ति। जरठोष्ट्रोऽपि स्वयं मोबेद् आसीत्। सूर्यपूजाप्रसङ्गेन मग- ब्राह्मणा भविष्यपुराणादिषूल्लिखिताः। त एव इदानीन्तना भारतीयाः शक- ब्राह्मणाः।

आवेस्ता-ग्रन्थस्य प्रथमं संकलनं राज्ञो विस्तास्पस्य प्रधानमन्त्रिणा जामास्पेन कृतमिति कथ्यते। जरठोष्ट्रेण तस्मै स्वकीया कन्या पोउरुचिस्ता (सं. पुरुचित्ता) पत्नीत्वेन दत्ता। कदाचित् जामास्पेन जरठोष्ट्ररचिता सप्तदश माथा एव (**यस्न** २८-३४, ४३-४६, ४७-५०, ५१, ५३) संगृहीताः। जरठोष्ट्रस्य निधनात् परं कालेन तदुपदिष्टधर्ममाश्रित्य अन्यांश्च विषयान् अधिकृत्य विशाल आवेस्ता–ग्रन्थः संकलितः। अर्वाचीनपह्लवी-साहित्यानुसारेण विकीर्णानां तद्ग्रन्थभागानां संग्रह **'अर्तशीर-वह्मन्'** इत्याख्येन राज्ञा स्वपुरोहितद्वारा कारितः। स च राजा 'कवि-' वंशीय इति सम्प्रदायः। आमेरिका- देशीयो विद्वान् **जाक्सन्**- महाशयोऽमन्यत स राजा हख्रामनीषीयेषु त्रिषु 'ऋतक्षयार्षेषु' विस्पष्टं जरठोष्ट्रीयधर्मावलम्बिषु कोऽप्यासीत्। वंशस्यास्य अन्तिमो राजा तृतीयो 'धारयद्वसुः' विशालस्य आवेस्ताग्रन्थस्य प्रामाणिक्यौ द्वे मातृके संकलय्य एकां स्वराजधान्यां पारसीपुर्याम् अपरां च दूरस्थे समरकन्ददेशे निधिरूपेण निदधौ। परम् ईराणदेशविजेत्रा यवनराजेन अलेक्सन्दरेण यदा राजधानी पारसीपुरी भस्मसात् कृता तदा तत्रत्या मातृका दग्धा। समरकन्ददेशे संरक्षिताया द्वितीयाया मातृकाया अपि कालेन नाशो जात इति प्रतिभाति। पार्थीयेन राज्ञा प्रथम-**वलखशेन** (राज्यकालः ई. ५१-७५) पुनरेव विकीर्णानाम् आवेस्ताग्रन्थ-भागानां संग्रहः प्रारब्धः। ससानीयराजभिश्च संग्रहाय संरक्षणाय च यत्नः कृतः। **'दीनकर्त्'** इत्याख्ये पह्लवीभाषा-निबद्धे ग्रन्थे कथितमेतद् यद् अवेस्ता-ग्रन्थस्य एकविंशतिर् 'नस्क्' इत्याख्या भागा आसन्। तेषां मध्ये विंशो

भागः साकल्येन संरक्षितोऽस्ति। स च **'वेन्दिदाद्'** ('विदएँव-दात')। अन्येषां भागानां मध्ये अल्पीयानेव लभ्यते। इत्थमेव भारतवर्षे विशालस्य नानाशाखाभिन्नस्य वेदसाहित्यस्यापि शौनकीयचरणव्यूहादिविदितस्य तत्तच्छाखाध्यायिनाम् उच्छेदाद् अल्पीयानेव भागोऽधुना लभ्यते।

जरठोष्ट्रः परमेश्वरं **"मज़्द"** अथवा **"अहुर"**, अथवा **"मज़्द अहुर"** इति नाम्ना व्यपादिशत्। उत्तरकाल एतेषां "अहुरमज़्दा" इति रूपमभवत्। **मज़्द-** शब्दस्य संस्कृत-प्रतिरूपं 'मेधा' इति, परन्तु अर्थो 'मेधोयुक्तः' ज्ञानीति यावत्। वेदेऽपि **असुर-**शब्दो देवार्थे प्रयुक्तो दृश्यते, यथा ऋक्संहितायां "वि सुपर्णो अन्तरिक्षाण्यख्यद् गभीरवेपा असुरः सुनीथः। क्वे३ दानीं सूर्यः कश्चिकेत कतमां द्यां रश्मिरस्या ततान॥ (१/३५/७)" इति सवितृ-विषये, "अव ते हेळो वरुण नमोभिरव यज्ञेभिरीमहे, हविर्भिः। क्षयन्नस्मभ्यमसुर प्रचेता राजन्नेनांसि शिश्रथः कृतानि॥ (१/२४/१४)" इति वरुण-विषये। वेदे असुर-शब्दो दानवार्थेऽपि प्रयुक्तो दृश्यते यथा लौकिकसंस्कृते। एवम् अवेस्तायां **देव-**शब्द-प्रतिरूप-**दएँव-** शब्दस्य जरठोष्ट्रकृतगाथायां "या मष्या अचिश्ता दन्तो वक्षेॅन् ते दएँवो-जुष्ता **(यस्न ३२/४)**" इत्यत्र अन्यत्र च देवार्थे प्रयोगे सत्यपि सामान्येन शब्दस्यास्य दानवार्थ एव प्रयोगो वरीवर्ति। आवेस्ताग्रन्थभागानां मध्ये **वेन्दिदाद्-**ग्रन्थस्य वास्तविकी समाख्या "वि-दएँव-दात" इति प्रागेवोक्तम्। अस्यार्थो 'दानवानां विरोधे दत्तम्'। दत्त- पदस्यार्थो विधानम्। देवासुरशब्दयोरीराण-देशे भारतवर्षे च विपरीतार्थदर्शनाद् अन्यैश्च हेतुभिः **मार्तिन् हाउग्** इत्याख्येन जर्मन- विदुषा मतमेकं प्रख्यापितं यदनुसारेण भारतीयानाम् ईराणीयानां च मध्ये संघर्षोऽजायत येन देवासुरशब्दयोरर्थे बलात् विपरिवर्तनं कृतम्। परन्तु **हाउग्-** महाशयस्य हेतवो हेत्वाभासा एव। तस्य मतं भाषाशास्त्रविरुद्धम्। निसर्गेण शब्दानामर्थाः परिवर्तमाना दृश्यन्ते। **शिति** शब्दस्य वेदे श्वेतार्थत्वं दृश्यते तस्यैव लौकिकसंस्कृते कृष्णार्थत्वं प्रसिद्धम्।

अहुर-मज़्दा जगतः स्रष्टा पालयिता च। तस्य नाशकारणमपि न वेति न स्पष्टम्। परमेश्वर एकः परन्तु तदधीनास्तत्सहचारिण्यश्च कति गुणाधिदेवताः सन्ति याः **'अमे̄षा स्पेंन्ता'** इत्याख्यायन्ते। समाख्यायाः संस्कृतप्रतिरूपम् "अमृताः श्वेताः (उज्ज्वलाः)", देवा इति यावत्। तासां नामानि

(१) **वोहु मनह्** (सं. वसु मनः)

(२) **अष वहिश्त** (सं. ऋतं वसिष्ठम्)

(३) **क्षथ्र वइर्य** (सं. क्षत्रं वर्यम्)

(४) **आर्मइति** (सं. अरमतिः)

(५) **हउर्वतात्** (सं. सर्वतातिः सर्वतात् वा)

(६) **अमेरॆंतात्** (सं. अमरतातिः, अमरतात् वा)

एतासु देवतासु अन्त्ये स्त्रीरूपिण्यौ, शिष्टाः पुंरूपाः। उत्तरकाले काचित् सप्तमी गुणाधिदेवता अस्मिन् वर्गे समावेशिता। सा (७) **स्रओ̄ष** (सं. शुश्रूषा)। असौ पुं देवः। वेदेऽपि एतादृश्यो गुणाधिदेवता दृश्यन्ते, यथा 'मन्यु': 'श्रद्धा'।

एतेषाम् **अमे̄षा-स्पेंन्ता**– देवानां सम्बन्धे विशेषेण किञ्चिद् वक्तव्यम्। **(१) वोहु मनह्** शुद्धं मनः। मनो वेदेऽपि दैवम्, देवसम्बन्धीति आख्यातम्। तथा हि मान्ध्यन्दिनसंहितायां "यज्जाग्रतो दूरमुदैति दैवं तदु सुप्तस्य तथैवैति। दूरंगमं ज्योतिषां ज्योतिरेकं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु॥ (३४/१)"
(२) अष- शब्दस्य प्रतिरूपम् 'ऋतम्' इत्युपर्युक्तम्। अवेस्तायाम् **अष-**शब्दो धर्मार्थे प्रयुज्यते। वेदेऽपि एतादृशः प्रयोगो दृश्यते, यथा "ऋतेन मित्रावरुणा वृतावृधावृतस्पृशा। क्रतुं बृहन्तमाशाथे॥ (ऋक्संहितायाम्

१/२/८)" लौकिकसंस्कृते शब्दस्यास्य सत्यार्थत्वे सत्यपि वेदे सत्यभिन्नत्वं स्पष्टम्। तथाहि "ऋतं च सत्यं चाभीद्धात्तपसोऽध्यजायत" (ऋ. सं. १०/१९०/१)" (२) **वसु**- शब्दो धनार्थको वेदे साध्वर्थोऽपि, यथा "एहि स्तोमाँ अभि स्वराभि गृणीह्या रुव। ब्रह्म च नो वसो सचेन्द्र यज्ञं च वर्धय॥ (ऋ. सं. १/१०/४)", "उशिक् पावको वसुर्मानुषेषु वरेण्यो होताधायि विक्षु। दमूना गृहपतिर्दम आँ अग्निर्भुवद्रयिपती रयीणाम्॥ (ऋ. सं. १/६०/४)" एवं साधुतमः, श्रेष्ठ इत्यर्थे वसिष्ठशब्दस्य भूरिशः प्रयोगो दृश्यते। तदाख्य ऋषिश्च प्रसिद्धः। (३) **क्षथ्र-क्षत्र**-शब्दयो राज्यार्थत्वम्। वेदे यथा "ते नो गृणाने महिनी महि श्रवः। क्षत्रं द्यावापृथिवी धासथो बृहत्। येनाभि कृष्टीस्ततनाम विश्वहा पनाय्यमोजो अस्मे समिन्वतम्॥ (ऋ. सं. १/१६०/५)। वरुण ऋक्संहितायां सुक्षत्र इति व्यपदिष्टो, यथा "मो षु वरुण मृन्मयं गृहं राजन्नहं गमम्। मृळा सुक्षत्र मृळय॥ (७/८९/१)।" सुक्षत्रत्वम् इत्यस्य स एवार्थो यः क्षथ्र-वइर्य इत्यस्य। (४) **आर्मइति** भक्तिगुणस्याधिदेवता। अरमति-शब्दस्य ऋक्संहितायां प्रायेण विरामहीनार्थत्वेऽपि अविरत-भक्त्यर्थोऽपि दृश्यते यथा "समु वो यज्ञं महयन् नमोभिः प्र होता मन्द्रो रिरिच उपाके। यजस्व सु पुर्वजीक देवान् आ यज्ञियाम् अरमतिं ववृत्याः॥ (७/४२/३)।" "अरमतिरनर्वणो विश्वो देवस्य मनसा। आदित्यानामनेह इत्॥ (ऋ.सं. ८/३१/१२)" इत्यस्यामृचि सायणोऽरमति-शब्दम् "अलं मतिः पर्याप्तस्तुतिर्" इति व्याचष्ट। (५) (६) **हउर्वतात, अमेंरेंतात्** च सम्बद्धे देवते यथा वेदे मित्रावरुणौ, शंयुर्वा। **हउर्वतात्** सम्पूर्णतायाः, पूर्णस्वास्थ्यस्य अधिदेवता, **अमें रें तात्** च अमरत्वस्य। शरीरे स्वस्थ एव धर्माचरणं सम्भवति। यथोक्तं कालिदासेन पार्वतीतपःप्रसङ्गेन कुमारसम्भवे "शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्" (५/३३)। हउर्वतातत्-प्रसङ्गेन तुलनीया एषा रुद्र-देवताका ऋक् "त्वादत्तेभी रुद्र शंतमेभिः शतं हिमा अशीय भेषजेभिः। व्य१स्मद् द्वेषो वितरं व्यंहो व्यमीवाश्चातयस्वा विषूचीः॥ (ऋ. सं. २/३३/२)। **अमें रें तात्**- प्रसङ्गेन च "अपाम सोमममृता अभूमागन्म

ज्योतिरविदाम देवान्। किं नूनमस्मान् कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्य ॥ (८/४८/३)। अमरत्वलाभेच्छयैव सर्वेषु देशेषु धार्मिकी प्रवृत्तिरारभत। (७)**स्रओष**- पदे शुश्रूषा- शब्दस्य यौगिक एवार्थोऽनुसन्धेयः। धर्मविधानविषय आज्ञाकारित्वस्याधिदेवता **स्रओषः**। वेदे तदनुरूपिणी देवता श्रद्धा।

एता अधिदेवता अतिरिच्य बहवो देवा देव्यश्च अर्वाचीनावेस्तायां स्तुताः। तेषां कृते **यज़त**- शब्द अवेस्तायां प्रयुक्ताः वेदेऽपि एतादृशार्थे 'यजत'- शब्दस्य प्रयोगो दृश्यते। अवेस्तीया यज़ताः प्राधान्येन एत एवः—

(१) **आतर्**। सोऽग्निः। जरठोष्ट्रीयैः सततज्वलनमग्नेः तथा क्रियते तस्य पूजा च यथा आहिताग्निभिर्वैदिकैर्भारतवर्षे। जरठोष्ट्रेण स्वयमग्निरक्षां कुर्वाणेन शत्रुहस्ते निधनं लब्धम् इति पह्लवीग्रन्थेषु दृश्यते। **'आतर्'** इति शब्दस्य संस्कृत-प्रतिरूपं न स्पष्टम्। इराच्-जहांगीर्-तारापुरवालामहाशयेन 'अत्रि-' शब्दो निर्दिष्टः। अग्निरक्षक- पुरोहित अवेस्तायाम् आथ्रवन् इत्याख्यातः। वेदे शब्दस्यास्य प्रतिरूपम् "अथर्वा" इति स्पष्टम्। ऋक्संहितायाम् "अथर्" इति शब्दः समास उपसर्जनत्वेन सकृत् प्रयुक्तः, "अग्निं नरो दीधितिभिर् अरण्योर्हस्तच्युती जनयन्त प्रशस्तम्। दूरेदृशं गृहपतिम् अथर्युम्॥ (७/१/१)।" 'अथर्व' शब्दस्तु बहुधा प्रयुक्तः। अवेस्तायामस्य पञ्च रूपाणि निर्दिष्टानि। वेदेऽपि पञ्चाग्नयः। आतर्-इत्याख्यस्य देवस्य सहचरोऽस्त्यन्यो यजतः **नइर्यसंह** इति समाख्यातः। स तु 'नराशंस'-रूपेण आप्रीयसूक्तेषु प्रसिद्धः।

(२) **अपो**। वेदे लोके च ता 'आपः'। 'यश्त्'- समाख्यात आवेस्ताभागे दिव्या आपः **"अर्द्वी सूरा अनाहिता"** (सं. "आर्द्रा शूरा अनसिता") इति समाख्यया स्तुता। अपां पुत्रोऽपि **"अपँम् नपात"** (वेदे 'अपां नपात्') एको यजतः।

(३) **ह्वरॆ ख्र्षएत** (सं. 'स्वर् क्षियन्'। स सूर्यः। वेदे सूर्यो बहुभिर्नामभिः स्तुतः।

(४) **माओंघह्** (सं. मास् = चन्द्रमाः)। शशलाञ्छनार्थे माः-शब्दो देवताद्वन्द्व- समासे "सूर्यामासा चन्द्रमसा" (१०/६४/३) ऋक्संहितायां श्रूयते। अस्मादेव शब्दात् संस्कृते "मास-माः" शब्दयोर्निष्पत्तिः)। 'चन्द्र'-शब्दस्य आदौ सुन्दरार्थकत्वम् आसीत्। 'चदि आह्लादे' इति पाणिनीये धातुपाठे पठिताद् भौवादिकाद्धातोरयं शब्दो निष्पन्नः। कालिदासोऽपि चन्द्रं प्रह्लादनं ज्योतिरिति रघुवंशे व्यपादिशत् ("प्रह्लादनं ज्योतिरजन्येन" १३/४)।

(५) **तिष्य्र्य** (सं. तिष्य) नक्षत्रविशेषोऽयम्। भाषायामिदं नक्षत्रं 'तिष्य-नाम्ना, 'पुष्य'-नाम्ना च प्रसिद्धम् (**अमरकोशः** १/३/२२)। अस्मिन् नक्षत्रे उदिते ईराणदेशे वारिवर्षप्रवृत्तिरभूत्। **अपओषेण** वारिरोधकेन दानवेन तिष्य्र्यस्य युद्धस्य वर्णनमस्मान् इन्द्रवृत्र-संग्राम-कथां स्मारयति।

(६) **द्वास्पा** (सं. ध्रुवाश्वा)। सा पशूनां पालयित्री, यथा वेदे पूषा। सा निरुक्त्या **अश्वपालयित्री,** परं सा गोभिरेव विशेषेण सम्बद्धा।

(७) **मिथ्र** (सं. मित्रः)। स प्रकाशाधिदेवः। वेदे मित्रस्य केवलस्य वरुणेन सह च मित्रावरुण-रूपेण पूजा दृश्यते। ईराणदेशे तस्य विशिष्टा पूजा प्रावर्तत। उत्तर-कालीनौ-हख़ामनीषीयौ राजानौ द्वितीय ऋतक्षयार्षः (राज्यकालः (ई. पू. ४०५-३५९)। तृतीय ऋतक्षयार्षश्च (राज्यकालः ई. पू. ३५९-३३६) स्वकीयाभिलेखेषु अहुरमज़्देन सहैव मिथ्रमस्तुतिम् अस्तौत्। रोमीयशासनकाले मिथ्र-पूजा ईराणदेशाद्बहिः प्रसृता।

(८) **स्रओष**। प्रागेवायं देवो वर्णितः।

(९) **रश्नु**। न्यायाधिदेवः। कदाचिच्छब्दोऽयं संस्कृतभाषायां 'रश्मि'-शब्दस्य प्रतिरूपम्।

(१०) **फ़्रवषि** (सं. प्रवर्तिः)। प्रतिजीवम् एकः फ़्रवषिर्भवति यस्योदयो जीवात्मनो जन्मग्रहणात् प्राग् भवति यश्च जातं तं चालयति। जरठोष्ट्रस्य

जन्मनस्त्रिंशन्नयून-वर्षषट्सहस्रेभ्य: (५९७७) पूर्वं तस्य प्रवर्तिरुद्भूत:। अयमंशत: साक्षिचैतन्यसदृश:।

(११) **वें रेंथ्रघ्न** (सं. वृत्रघ्न)। अयं विजयाधिदेव:। वेदे लौकिकसंस्कृतसाहित्ये च इन्द्रो वृत्रहा। 'वेन्दिदाद्'-ग्रन्थे स एव इन्द्रो दानवत्वेन कल्पित:। अवेस्ताया यश्त्-संज्ञके भागे वेरेथ्रघ्नस्य बहुरूपधारणं वर्णितम्। तच्चास्मान् "रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाय। इन्द्रो मायाभि: पुरुरूप ईयते, युक्ता ह्यस्य हरय: शता दश॥" इति ऋग्वेदीयं मन्त्रं (६/४७/१८) स्मारयति।

(१२) **वयु** (सं. वायु:)। **यश्त्**-ग्रन्थस्य पञ्चदशे प्रकरणे स तेनैव नाम्ना स्तुत:। परन्त्वस्य अन्तिमायां कण्डिकायां तस्य "रामन् ख्वास्त्र" इत्याख्या दृश्यते। **यस्न**- ग्रन्थे, **विस्पेरॅद्** ग्रन्थे च **'रामन्-ख्वास्त्र'** इत्यत्र विद्यमाने **ख्वास्त्र-शब्दस्य** संस्कृतप्रतिरूपं 'सु-वास्त्र:', अर्थ: 'शोभन-गोचर:'। **यश्त्**- ग्रन्थे वायु: प्रतिकण्डिकमद्भि: सह स्तुतो येन ज्ञायते स वृष्टिकारणमिति। ऋक्संहितायामपि इन्द्रसहचारेण पर्जन्येन सह, पृथग् वा वायु-वातयोर्वर्षेण सम्बन्धोऽस्माकं दृष्टिपथमायाति। मरुतां विषये त्वयं स्पष्ट एव।

(१३) **वात**। अयं **वायो** रूपान्तरम्। ऋग्वेदेऽपीत्थं देवताद्वयत्वं, परन्तु विस्पष्टभेदो न दृश्यते।

(१४) **दएना**। अस्य वैदिकप्रतिरूपं "धेना"। "वायो तव प्रपृञ्चती धेना जिगाति दाशुषे। ऊरूची सोमपीतये॥ (ऋ. सं. १/२/३)" इत्यत्र स्तुत्यर्थोऽयं शब्द:। लिथ्वानीयभाषायां देवता- विषयिणी गीति: "दाइनु" इत्याख्यायते। वस्तुतस्तु **दएना**- शब्दो धर्मवाचक:। अर्वाचीनपारसीभाषायाम् अस्य **दीन्** इति रूपं प्रसिद्धम्। तस्य धर्मार्थत्वं सर्वजनप्रसिद्धम्।

(१५) **अषि वङ्उही** (सं. ऋता वस्वी)। सा धर्मनिष्ठाया अधिष्ठात्री।

(१६) **अर्षतात्** (सं. ऋततातिः)। सत्यनिष्ठाधिदेवता।

(१७) **अस्मान्** (सं. अश्म)। द्यौः। पारसीभाषायाम् आस्मान् इति शब्दो व्योमार्थे प्रसिद्धः।

(१८) **जेंम्** (सं. ज्मा)। पृथिवी। पारसीभाषायां भूम्यर्थे ज़मीन्- शब्दः प्रसिद्धः। वेदे द्यावापृथिव्यौ सह स्तुते।

(१९) **माँथ्र स्पेन्ता** (सं. मन्त्रः श्वेतः)। मन्त्राधिदेवः। अयं वेदे ब्रह्म-पदवाच्यः। बृहस्पतिर्ब्रह्मणस्पतिर्वा तत्र मन्त्राभिमानिनी देवता।

(२०) **अनङ्रो रओचाओ** (सं. अजस्रा रुचयः)। अनन्तं ज्योतिः।

"अपाम सोमममृता अभूमागन्म ज्योतिरविदाम देवान्।" इति ऋक् प्रागेवोद्धृता।

(२१) **हओम** (सं. सोमः)। अधस्ताद् **हओम**- यागो वक्ष्यते।

(२२) **अइर्यमन्** (सं. अर्यमा)। विवाहासरे जरठोष्ट्रीयैरयं देवः स्तूयते। एवं वेदेऽपि अर्यमा विवाह-सम्बद्धः।

(२३) **परेन्दि** (सं. पुरन्धिः)। वेद इव सा सम्पदधिष्ठात्री देवी।

(२४) **उषह्** (सं. उषाः)। उषो देवता सा।

जरठोष्ट्रेण स्वकीयगाथासु द्वयोः शक्त्योः स्पें न्ता मइन्योः (श्वेतमन्योः) **अङ्रमइन्योः** (अस्रमन्योः) च, कुशल-प्रवृत्तेः दुष्ट- प्रवृत्तेश्च भेदो दर्शितः। कल्याण-कर्म-कारी सुखं लभते अकल्याणकर्मकृच्च विनश्यति। **स्पेंन्तमइन्युना** यत् किञ्चिच्छुभं कृतम् **अङ्रमइन्युस्तस्य** नाशं चिकीर्षति।

परम् अन्ते **अङ्‌रमइन्यो:** पराजयोऽवश्यमेव भविष्यति। वेदे पुराणेषु च इत्थमेव देवासुरसंग्रामकथा बहुशः श्राविता:। तासु प्रायेणैतद्दृश्यते यदसुरा आदौ विजयिनो भवन्ति परमन्ते ते पराभवं लभन्ते। **अहुर-मज़्दा** सर्वोपरि विराजते। स एव सृष्टिकर्ता। तस्य शक्तिश्चाव्याहता। वेदे ब्राह्मणग्रन्थेषु एतद्रूपः प्रजापतिरुपनिषत्सु चेदृग् ब्रह्म।

जरठोष्ट्रीयमते असुरेषु प्रधानः **अङ्‌रमइन्यु:**। यथा **अहुर-मज़्दस्य स्त्रओषम्** आदाय सप्त सहचराः **स्पें न्तमइन्य्वाख्याः** कल्पिता एवम् **अङ्‌रमइन्यो:** सप्त अनुचराः। ते (१) **अक मनह्** (सं. अघं मनः), (२) **इन्द्र**[1] (सं. इन्द्रः), (३) **सउरु** *(सं. शर्वः), (४) **नाओङ्ह्‌इथ्य*** (सं. नासत्यौ), (५) **तउर्वि, तउरु** वा (सं. तूर्वः), (६) **ज़इरिच्** (सं. जरस्) (७) **अएष्म** (सं. ऐष्मः) च। अन्त्यो हिंसात्मकः। अस्त्यन्यो दानवः **अझि-दहाक-** संज्ञकः (सं. अहिर्दासकः) यस्त्रिमूर्धा, यथा वेदे विश्वरूपस्त्वाष्ट्रस्त्रिशीर्षा। अन्येऽपि बहवो दानवा जरठोष्ट्रीयसाहित्ये प्रसिद्धाः। एते सर्वेऽपि हानिकराः। एवं वेदेऽपि।

मिथ़ादि- देवपूजायां गोहिंसाकारणाज् जरठोष्ट्रेण तेषां पूजाया विरोधः कृतः। परन्तु विचित्रमेतत्त एव यजतरूपेण उत्तरकाले जरठोष्ट्रीयैः पूजिताः। गोहिंसा-परित्याग-विषयको जरठोष्ट्रस्योपदेशस्तदनुयायिभिः स्वीकृतः। पारसीका गोवधं न कुर्वन्ति नापि गोमांसं भक्षयन्ति। एते स्वकीयजीवने सत्यस्य भृशमादरं कुर्वन्ति। वेदेऽपि सत्यमहिमा असकृत् श्रुतः। "सत्येनोत्तभिता भूमिः" इति हि तदुक्तिः (ऋ. सं. १०/८५/१, अथर्ववेदसंहिता (१४/१/१)।

---

१. एते त्रयो भारतीया देवा इति निःसंशयम्। परन्तु तेषां दानवत्वेन कल्पनम् आश्चर्यकरम्। अवेस्तायां ते सकृदेव (वेन्दिदाद् १०-९ इत्यत्र) **दएव-** रूपेण परिगणिताः। तत्कारणमनुसन्धेयम्। (१) इन्द्रस्याहल्याजारत्वकथाया वास्तविकोऽर्थो नावबुद्धः स्यात् ततश्च तस्य दएव-रूपेण कल्पनम्। (२) शर्वः संहारकर्ता। अतस्तस्य दएवत्वं सुबोधम्। (३) नासत्यौ इत्येतयोः न-सत्य इति रूपेण (= असत्य-रूपेण) ग्रहणमेव नासत्ययोः दएवत्वस्य हेतुः।

त्रिविधा धर्मनिष्ठा जरठोष्ट्रीयेषु प्रसिद्धा। ताश्च तिस्रो विधा **हुमत-हूख़्त-ह्वर्षत-** समाख्याताः। संस्कृतप्रति-शब्दाः सुमत-सूक्त-स्वृष्टा इति स्युः। स्वृष्ट-शब्दस्य सुकृतार्थत्वम्। ऋष् इति गत्यर्थो भौवादिको धातुः। वेदेऽयं धावनार्थकः। भारतीयशास्त्रेष्वपि मनो-वाक्-काय-संयम उपदिश्यते। श्रीमद्भगवद्गीतायामुक्तं "**शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म** प्रारभते नरः। न्याय्यं वा विपरीतं वा पञ्चैते तस्य हेतवः (१८/१५)"॥ मनुस्मृतौ पित्रोर्गुरोश्च शुश्रूषां प्रस्तूय उक्तं "तेषामनुपरोधेन पारत्र्यं यद्यदा चरेत्। तत्तन्निवेदयेत्तेभ्यो **मनोवचनकर्मभिः** ॥ (२/२३६)" कर्मयोगसम्बन्धे च तत्रोक्तं "शुभाशुभफलं कर्म **मनो-वाग्-देह**सम्भवम्। कर्मजागतयो नृणामुत्तमाधममध्यमाः॥ (१२/३)" इति। **हुमतादयस्त्रयो** जरठोष्ट्रीयमते स्वर्ग-त्रयत्वेन परिगणिताः।

अधुना जरठोष्ट्रीयाणां कृत्यविषये परिचयो देयः। यथा गृह्य-श्रौतभेदेन वैदिक- क़र्मणां द्वैविध्यमस्ति एवमत्रापि। गृह्य-कर्माणि त्रीणि उपनयन-विवाह-मृतकसंस्कार-रूपाणि। आद्यं कर्म **नवजोत्-** समाख्यम्। शब्दस्यास्यार्थो नवजातिरिति। भारतवर्षेऽपि बटूनामुपनयनं द्वितीयं जन्मेति मन्यते। तथा हि आथर्वणी श्रुतिः "आचार्य उपनयमानो ब्रह्मचारिणं कृणुते गर्भमन्तः। तं रात्रीस्तिस्र उदरे बिभर्ति तं जातं द्रष्टुमभि सं यन्ति देवाः॥" (अ. सं. ११/५/५) इति। उपनीतस्त्रैवर्णिकोऽतो द्विज इत्युच्यते। मनुरप्याह "मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौञ्जिबन्धने। तृतीयं यज्ञदीक्षायां द्विजस्य श्रुतिचोदनात्॥ (२/१७०)" इति। जरठोष्ट्रीयाणामुपनयनकालः सप्तमवर्षान्नवमवर्षपर्यन्तम्। अन्तिमोऽवधिः पञ्चदशो वर्षः। अन्तिमावध्यतिक्रमे जरठोष्ट्रीयो **द्रुग्-** वशगोऽर्थात् पतितो भवति। मनुरप्याह "आ षोडशाद् ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्तते। आ द्वाविंशात् क्षत्रबन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः॥ अत ऊर्ध्वं त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः। सावित्रीपतिता व्रात्या भवन्त्यार्यविगर्हिताः॥ (२/३८/३९)" इति। जरठोष्ट्रीयेषु जातिभेदेन उपनयनकाले व्यतिक्रमजनितपातित्यकाले च भेदो नास्ति।

जरठोष्ट्रीयेषु दारका दारिकाश्च उपनीता भवन्ति। अधुना भारते वर्षे केवलं वटूनामेवोपनयनं भवति। मनुराह "वैवाहिको विधिः स्त्रीणां संस्कारो वैदिकः स्मृतः। पतिसेवा गुरौ वासो गृहार्थोऽग्निपरिक्रिया ॥ २/६७।" परन्तु पुरा स्त्रीणामप्युपनयनम् अभूदिति विस्पष्टं प्रमाणं दृश्यते। गोभिलगृह्यसूत्रस्य विवाह-प्रकरणे एतत् सूत्रमस्ति "प्रावृतां यज्ञोपवीतिनीम् अभ्युदानयन्जपेत् सोमोऽददद्गन्धर्वायेति (२/१/१९) ॥" भट्टनारायणः सूत्रमिदम् इत्थं व्याचष्ट "प्रावृतां कृतोत्तरीयाम्। कथं प्रावृताम्। यज्ञोपवीतिनीम्, उपवीतवदित्यर्थः। कुतः स्त्रीणामुपवीतस्याभावात्। इत्यादि"। परन्तु नायं यथाश्रुतोऽर्थः। यज्ञोपवीतपदेन उपनयनं प्राक्सञ्ज्ञातमिति विस्पष्टमवगम्यते। अत्र लक्षणया अर्थान्तरकल्पनमनुचितम्। "लक्षणा शक्यसम्बन्धस्तात्पर्यानुपपत्तितः" इति विश्वनाथन्यायपञ्चाननः कारिकावल्याम् (८२)। 'गङ्गायां घोष' इत्यत्र यथा, इह तात्पर्यानुपपत्तिर्नास्ति। अतोऽत्र लाक्षणिकार्थानुसन्धानमनुचितम्। चन्द्रकान्ततर्कालङ्कारः स्वकीये गोभिलगृह्यसूत्रभाष्ये "पुराकल्पे कुमारीणां मौञ्जीबन्धनमिष्यते। अध्यापनं च वेदानां सावित्रीवचनं तथा ॥ पिता पितृव्यो भ्राता वा नैनामध्यापयेत् परः। स्वगृहे चैव [तासां तु] भैक्षचर्य्या विधीयते। वर्जयेदजिनं चीरं जटाधारणमेव च ॥" इति यमस्मृतिमुद्धृत्य "यज्ञोपवीतिनीमित्यस्य यज्ञोपवीतवतीमिति यथाश्रुत एवार्थ आदरणीयः। (पृ. ४१०)" इति निर्दिशति।

अधुना जरठोष्ट्रीयानामुपनयनपद्धतिर्वर्ण्यते। साधारण्येन कर्मैतत् प्रातरेव क्रियते। कदापि सायंकाले वा। प्रथममुपनेतव्यः स्नात्वा पूर्वाभिमुख उप-विशति। आस्माकस्मार्त कर्मस्विव कर्मकाले दीपः प्रज्वाल्यते। आचार्य आगत्य तिष्ठति उपनेतव्यश्च उत्थाय तदभिमुखो भवति, जरठोष्ट्रीयधर्मस्य स्वीकृतेर्मन्त्रं च "दीन् यश्त् (१४)" इत्याख्यं सोपसंहारं पठति। तदनन्तरं सुद्रह्-समाख्यम् उत्तरीयवस्त्रम् आस्माकाजिनप्रतिकल्पम् आचार्यस्तं धारयति। तदनन्तरं "निरङ्ग-इ-कुस्ती" इत्याख्यं सोपक्रमं मन्त्रम् उभौ पठतः। आचार्यस्तदनु तं मेषलोमविनिर्मितां कुस्त्याख्यां मेखलां परिधापयति। मेखलाधारणस्य अर्थे

जरठोष्ट्रीयधर्मपालनविषये बद्धपरिकरत्वमिति प्रतिभाति। आस्माक उपनयने च ब्रह्मचर्यपालनं, यतो मेखलाधारणमन्त्र "इयं दुरुक्तं परिबाधमाना वर्णं पवित्रं पुनती म आगात्। प्राणापानाभ्यां बलमादधाना स्वसा देवी सुभगे मेखलेयम्॥" मेखलापरिधानानन्तरम् उपनेतव्यः यस्न-ग्रन्थस्य द्वादशपरिच्छेदाद् जरठोष्ट्रीयधर्मपरिग्रहविषयकं मन्त्रं पठति। अत्र तु आचार्यः सावित्रीमन्त्रं पाठयति। यस्नीयमन्त्रपाठात् परम् आचार्य उपनेतव्याय कुंकुमताम्बूलादि ददाति "तन्दरुस्ति" इत्याख्यमाशीर्वचनमन्त्रं च पठति। अत्रापि स्मार्तकर्मान्ते स्वस्तिवाचनं भवति। परन्तु ताम्बूलादिदानं समावर्तनोत्तरमेवात्र सम्भवति। आस्माकमुपनयनं वेदग्रहणाय भवति। तदर्थं च ब्रह्मचर्यपालनम् अन्ये नियमाश्च आवश्यकाः। जरठोष्ट्रीयेषु उपनयनं स्वधर्मे प्रवेशायैव भवति न ह्यवेस्ताग्रहणाय। अवेस्ताग्रहणाय विशिष्टनियमविधानं न दृश्यते। आचार्याय अन्येभ्यश्च पुरोहितेभ्यो दक्षिणा दीयते। समवेतैरामन्त्रितजनैर्दारकाय दारिकायै वा तत्पितृभ्यां च धनं दीयते। एतदस्माकं भिक्षादानप्रतिरूपम्।

अधुना औद्वाहिको विधिर्वर्ण्यते। जरठोष्ट्रीयग्रन्थेषु कृतोद्वाहस्य सापत्यस्य च जनस्य भूयसी प्रशंसा दृश्यते। कृतोद्वाहोऽकृतदारात् सापत्योऽनपत्याच्च वरीयान् इति **वेन्दिदाद्-** ग्रन्थे (४/४७) विस्पष्ट उपदेशः। ऐतरेयब्राह्मणेऽपि अपुत्रेण राज्ञा हरिश्चन्द्रेण पृष्टो नारद आह, "अन्नं ह प्राणाः शरणं ह वासो, रूपं हिरण्यं पशवो विवाहाः। सखा ह जाया कृपणं ह दुहिता ज्योतिर्ह पुत्रः परमे व्योमन् (३३.१)॥" अत्र "कृपणं ह दुहिता" इत्यस्यार्थो दुहिता कृपापात्रं, यथा मनुस्मृतौ "दुहिता कृपणं परम्" (४/१८५) इत्यत्र, न यथा सायणाचार्यो व्याचष्ट, केवलदुःखकारित्वाद् दैन्यहेतुरिति, उपक्रमोपसंहारविरोधात्। जरठोष्ट्रीयेषु यौवनं प्राप्तयोरेव वरवध्वोर्विवाहो भवति। साधारण्येन एकविंशादुत्तरं पुत्रस्य षोडशात् परं च कन्यायाः पाणिग्रहणसंस्कारः क्रियते। प्रथमं वाग्दानं भवति। तदवसरे वरकुलस्य स्त्रियो वधूगृहं गत्वा तस्यै रूप्यकाणि ददति। वधूकुलस्य स्त्रियस्तदनन्तरं वरगृहं

गत्वां तादृशोपहारं कुर्वन्ति । ततः परं कन्या वरकुलस्य नाम लभते । आस्माके विधौ विवाहोत्तरं वध्वा गोत्रपरिवर्तनं भवति। जरठोष्ट्रीयेषु वाग्दानानन्तरम् उभयोर्गृहयोर्दीपप्रज्वालनं भवति प्राभृतविनिमयश्च ।

शुभायां तिथौ विवाहो भवति। जरठोष्ट्रीयाः पुरा दिवैव औद्वाहिकं कर्माकुर्वन् । ईराणदेशे अधुनापि स एव क्रमो वर्तते । परन्तु अधुना भारतवर्षे सूर्यास्तमनाद् अनन्तरं विवाहो भवति । यदा जरठोष्ट्रीया ईराणदेशाद् भारतवर्षे सन्जान्-नगरं प्राप्तास्तत्रत्यो यादववंशीयो राजा तैर्यान् समयान् अकरोत् तन्मध्ये एकस्त्वयमेवासीद्यत् सायमेव तैरौद्वाहिकं कर्म करिष्यत इति ।

प्रथमं वरवध्वोः प्रातरपराह्णे वा पवित्रोदकैः स्नानं भवति। वरो विशिष्टमौद्वाहिकं वेषं धारयति दीर्घं कुंकुमतिलकं च। वधूरपि वर्तुलं तिलकं लभते । समवेताः स्वजनाः सुहृदश्च वराय तत्पित्रे च प्राभृतानि प्रयच्छन्ति । वध्वा गृहेऽपीदृशं प्राभृतदानं भवति। वरगृहाद् वध्वर्थं प्राभृतप्रेषणं भवति। अस्मद्विवाहेऽपि वस्त्रादिकं प्रेष्यते । तदनन्तरं वरयात्रा भवति।

यदा वरो वधूगृहमागच्छति द्वारि तस्य स्वागतं क्रियते । अस्मद्विवाहेऽपि द्वारपूजा प्रसिद्धा। वराय तिलकदानम् अक्षतदानं च क्रियते। वरवध्वौ च परस्परोपरि अक्षतं विकिरतः। तदनन्तरम् एकमण्डं वरस्य शिरोदेशे त्रिः परावर्त्य भूमौ निपात्यते भिद्यते च। एवमेकं नारिकेलं परावर्त्य भिद्यते। अस्मास्वपि स्वागते नारिकेलदानं भवति । अण्डभेदनं प्राचीनकाले प्रचलितस्य अतिथ्यर्थे मधुपर्के पशुशातनस्यानुकल्प इव प्रतिभाति। मधुपर्के अर्घ्यस्य पादप्रक्षालनं भवति। जरठोष्ट्रीये विवाहकर्मणि वरवध्वोरुभयोरेव पादप्रक्षालनमाचारपूतमस्ति ।

विवाहस्थले अग्निप्रज्वालनं दीपदानं च भवतः। तदनन्तरं वरवध्वौ प्रागाभिमुख्येनोपविशतोऽनन्तरं च पूर्वाभिमुखीभूय एकस्यामेव पङ्क्तौ । बान्धवाः सुहृदश्च सन्निहिता भवन्ति। वरवध्वोर्हस्तयोर्बन्धनं भवति। अत्रापि पाणिग्रहणवेलायां हस्तयोर्बन्धनं क्रियते । पाणिग्रहणानन्तरं पूर्वप्रज्वालितेऽग्नौ धूपः प्रक्षिप्यते । वरवध्वावपि परस्परोपरि अक्षतान् प्रक्षिपतः ।

एतदनन्तरं सन्निहितयोर्द्वयोः पुरोहितयोर्वर्षीयांस्तौ पृच्छतो विवाहार्थं सम्मतौ स्तो न वेति। तौ साक्षिद्वारा सम्मतिं सूचयतः। **एषा सम्मतिरेव जरठोष्ट्रीयविवाहे प्रधानं कर्म।** एतदर्थं यानि वाक्यानि उच्चार्यन्ते तानि पह्लवीभाषामयानि भवन्ति। सन्जान्-नरेशेन कृतेषु समयेषु एक आसीत् एतानि वाक्यानि संस्कृतभाषायामपि वाच्येरन् इति। अधुनापि बहुषु कुलेषु सम्मतिवाक्यानि संस्कृतभाषायां पठ्यन्ते। पुरोहितेन पृष्टो वरो वधूग्रहणार्थं सम्मतिं व्यनक्ति वधूरपि वरग्रहणार्थम्। अस्मद्विवाहे वरो वधूम् आदिशति सा तदनुगामिनी स्यादिति। यथा बोधायनगृह्यसूत्रे "मम हृदये हृदयं ते अस्तु मम चित्ते चित्तमस्तु ते। मम वाचमेकमनाः शृणु मामेवानुव्रता सहचर्या मया भव॥" इत्यादि (१/४/१)। परम् ऋग्वेदीयौ मन्त्रौ वध्वाः पतिकुले प्रभावं दिशतः, "गृहान् गच्छ गृहपत्नी यथासो वशिनी त्वं विदथमावदासि (१०/८५/२६)"। सम्राज्ञी श्वशुरे भव सम्राज्ञी श्वश्र्वां भव। ननान्दरि सम्राज्ञी भव सम्राज्ञी अधि देवृषु॥ (१०/८५/४६)"। सम्मतिप्रदानानन्तरं पुरोहितो वध्वा दक्षिणहस्तं वरस्य दक्षिणहस्ते निदधाति प्रावरवस्त्रेण च तौ वेष्टयति "यथा अहू वइर्यो" इत्यवेस्तीयमन्त्रं पठित्वा तस्मिन् वस्त्रे ग्रन्थिबन्धनं च करोति। अन्ते उभौ पुरोहितौ वरवध्वोः कृते सुदीर्घाण्युपदेशवाक्यानि आशीर्वादांश्च व्याहरतः। एतेषामुपदेशवाक्यानां प्रातिरूप्यं तैत्तिरीयोपनिषदि वेदग्रहणात् परं स्नातकाय आचार्यानुशासनं (१/११/१-४) मनुस्मृतेश्चतुर्थाध्याये स्नातकधर्मेषु च दृश्यते। ऋक्संहितायामपि वध्वाः कृतं आशीर्वचनं श्रूयते "सुमङ्गलीरियं वधूरिमां समेत पश्यत। सौभाग्यमस्यै दत्त्वायाथास्तं वि परेतन॥ (१०/८५/३३)" वरवधूपादप्रक्षालनमाशीर्वादानन्तरमेव भवति। ततो वरवध्वा एकस्मात् पात्रादादाय दधिमिश्रं भोजनं कुरुतः। एतादृशं सहभोजनं बङ्गदेशे विवाहरात्रौ चतुर्थीकर्मरात्रौ च भवति। अन्ते समवेतानां बान्धवानां सुहृदां च भोजनं भवति। एवमस्मास्वपि।

अधुना अन्त्येष्टिसंस्कारो वर्ण्यते। यदा कोऽपि मरणासन्नो भवति तद्गृहे कोऽपि कक्षो जलेन प्रक्षाल्यते, तत्कोणे च सिकताविकिरणं शिला-

स्थापनं वा क्रियते। अनन्तरं मुमूर्षोः समीपे "अषेम्-वोहू–" मन्त्रस्य "अहुन-वइर्य" मन्त्रस्य च पाठः क्रियते। सत्यां शक्तौ मुमूर्षुरपि मन्त्रपाठं करोति। आस्माकप्रक्रियासु रामनामोच्चारणं हरिसंकीर्तनं वा क्रियते। प्राणनिर्गमनानन्तरं शवदेहस्यं जलेन स्नपनं भवति सुद्रह्-कुश्त्योः परिधापनं च। अनन्तरं स देहः श्वेतवस्त्रेण आच्छाद्यते, प्रागुक्तसिकतोपरि शिलोपरि वा निधीयते च। आस्माकसंस्कारे श्मशाने चितारोपणात् पूर्वं शवदेहस्य स्नपनं नूतनवस्त्रेण आच्छादनं च सम्पाद्येते। शवदेहस्य सिकतोपरि शिलोपरि वा स्थापनात् परं "द्रुज्-इ-नसुष्" इत्यस्य दएवस्य तच्छरीरोपरि प्रभाव आपतति। तद्वारणाय अग्निः प्रज्वाल्यते तस्मिन् चन्दनकाष्ठधूपयोः प्रक्षेपः क्रियते, एकः पुरोहितश्च मन्त्रपाठं करोति। ततः परं भ्रुवोरुपरि वर्तुलचिह्नद्वयेनोपेत एकः श्वा मृतकशरीरं जिघ्रति। एतत्कर्म "सग्-दिद्" इति कथ्यते। अत्र ऋग्वेदीया ऋक् "यौ ते श्वानौ यम रक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसौ। ताभ्यामेनं परि देहि राजन् स्वस्ति चास्मा अनमीवं च धेहि॥" (१०/१४/११) अनुसन्धेया, शवदेहं प्रत्यागच्छतामसुराणाम् अपाकरणार्था च ऋक् "अपेत वीत वि च सर्पतातोऽस्मा एतं पितरो लोकमक्रन्। अहोभिरद्भिरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्यवसानमस्मै॥" (१०/१४/९) इति। सग्-दिद्- कर्मणः प्राक् नसेह-सालार् इत्याख्यौ द्वौ पुरुषौ वाजाख्यं मन्त्रमुपांशु पठतः। वैदिकयज्ञेष्वपि असुरवञ्चनार्थम् उपांशु मन्त्रपाठो दृश्यते। वाजकर्मानन्तरं द्वौ पुरोहितौ अहुनवइत्ति-गाथानां (यस्न २८-३४) पाठं कुरुतः। तदनन्तरं सग्-दिद्-कर्म क्रियते। ततः परं तौ साधारण्येन मौनगृहत्वेन विदितं दख्म- संज्ञकं ग्रामान्नगराद्वा वहिः स्थितं गृहं प्रति शवदेहं नयतः। अन्येऽपि जना दूरतः शवमनुगच्छन्ति। सर्वे द्विश एव चलन्ति। केवलं नसेह्-सालाराख्यौ पुरुषौ दख्मान्तः प्रविशतः। तौ शवशरीरामाच्छादनहीनं कृत्वा निर्दिष्टे स्थाने निधत्तः तत्र गृध्रा अस्थ्यवशेषं शवदेहं भक्षयन्ति। शववाहकौ बहिरागत्य सूचयतः शवसादनकर्म सम्पन्न-मिति। तदनन्तरं पुनः वाज- मन्त्र-पाठः क्रियते। पुरोहितौ च "यथा अहू वइर्यो" "कॅम्-ना-मज़्दा" इति मन्त्रौ पठतः। तदनन्तरं पुरोहितपुरःसराः

शवानुगामिनः प्रत्यावर्तन्ते। गृहं प्रत्यागताः स्वजनाः स्नानं कुर्वन्ति। आस्माकप्रक्रियायां शवदाहात् परं दाहकर्ता अन्ये च शवानुयायिन आसन्नायां नद्यां समीपस्थे तडागे वा स्नानं कुर्वन्ति। शवनिधानात् परम् उपरतस्य गृहे दिनत्रयपर्यन्तम् अग्निर्निरन्तरं ज्वलति, स्वजनाश्च निवृत्तमांसा भवन्ति। दिनत्रयं यावत् स्रओषाख्य-यज़तस्य स्तुतिः क्रियते। आस्माकप्रयोगे दिनदशकपर्यन्तं शाकहीनं निरामिषभोजनं क्रियते। दाहकर्ता सकृद् हविष्यान्नं क्वचिल्लवणहीनं भुंक्ते।

चतुर्थे दिने उपरतस्य आत्मा चिन्वत् इत्याख्यं सेतुं तरति। तस्यापरपारे मिथ्रो रश्नुश्च यजतौ उपरतस्य सुकृतदुष्कृतयोर्विषये विमर्शं कुरुतस्तदनुसारं च तस्य गतेर्विधानं कुरुतः। स्रओषश्च तत् सर्वं वीक्षते। स्वजना उपरतस्य कल्याणाय प्रार्थनं कुर्वन्ति। प्रतिवत्सरं च ते विशिष्टप्रार्थनादिकं विदधति। अस्मास्वपि प्रतिवत्सरं श्राद्धं भवति।

समाप्तानि गृह्यकर्माणि। अधुना श्रौतकर्मप्रतिरूपाणि कर्माणि संक्षेपेण वर्ण्यन्ते।

प्रथमं तावद् अग्न्याधानकर्म। जरठोष्ट्रीयैस्त्रिविधा अग्नय आधीयन्ते (१) **आतिष् बह्राम्,** (२) **आतिश् आदरान्** (३) **आतिष् दाद्गाह्** इति च। एषु अभ्यर्हिततम **आतिष् बह्राम्** (अग्निर्वृत्रहा)। **वेन्दिदाद्** (८/८१-९६) षोडशविधानाम् अग्नीनां मेलनेन तस्याग्नेः सम्पादनं विदधाति। आश्चर्यमेतद् यत्तेषु प्रथमश्चिताग्निः। शवदेहस्य दाहो जरठोष्ट्रीयेषु निषिद्धः, परन्तु धर्मान्तरावलम्बिनः शवो यस्मिन्नग्नौ प्रदग्धः सोऽग्निर्ग्राह्य एव। **हेरोदोतुस्**-नामकेन यवनैतिहासिकेन स्वकीयइतिहास उक्तं मृतदेहस्य गृध्रेभ्यो भक्षणार्थं विसर्जनं मगानामेव विशिष्ट आचार आसीत् (१/१४०)। कुरुधारयद्वसु-प्रभृतीनां पारस-वंशीय-राजानां मृत्योरनन्तरं तेषां शवस्य पूर्वमेव निर्मिते शवगृहे निधानमक्रियत। धारयद्वसुना जीवतैव नक्श्-इ-रुस्तम् इत्यत्र स्वकीयं

निधानगृहं रचितं तत्र शिलीमुखाक्षरैर्लेखश्चोत्कीर्णः। इन्दोयोरोपीयेषु बहुषु जनेषु मृतकशरीरमदह्यत। तस्यैव आचारस्य प्रभाव "आतिष्-बह्राम्" इत्यग्नेः स्थापने विद्यते अथवा भारतीयाचारस्येति न स्पष्टम्। आस्माके स्मार्ततर्पणेषु देवपितृतर्पणे प्रथमम् अग्निष्वात्तानां पितॄणां तर्पणं क्रियते। आतिष्-बह्राम् इत्यस्य कृते आवश्यका अन्येऽग्नयस्त्विमे (२) वस्त्ररञ्जकाग्निः, (३) राज्ञो राजपुरुषस्य वा गृहात् संगृहीतोऽग्निः, (४) कुलालाग्निः, (५) इष्टकाग्निः, (६) तपस्विनोऽग्निः, (७) स्वर्णकाराग्निः, (८) मुद्रानिर्माणाय विनियुक्तोऽग्निः, (९) लौहकाराग्निः, (१०) शस्त्रनिर्मातुरग्निः (११) गोधूमादिनिष्पन्नशष्कुलीकारस्याग्निः, (१२) सुराकृतोऽग्निः, (१३) सैनिकस्य पान्थस्य वाग्निः, (१४) अविपालस्याग्निः, (१५) वैद्युताग्निः, (१६) आवसथ्याग्निरथवा कस्यापि जरठोष्ट्रीयस्य गृहादानीतश्चाग्निः।

एतेषाम् अग्नीनां मन्त्रपाठेन सह धूपचन्दनकाष्ठादिना बहुशः संस्कारः क्रियते। तदनन्तरं यस्नस्य वेन्दिदादश्च पाठेन अभिमन्त्रणं विधीयते। ततः परं षोडशानाम् अग्नीनां मेलनं भवति। मिलितस्याग्नेरप्यभिमन्त्रणं क्रियते, पश्चाच्चाग्निगृहस्य। मुख्य-पुरोहितपुरःसरा अन्ये पुरोहिता खड्गं दण्डं च धारयन्तो महता समारोहेण सह आतिष्-बह्राम्-अग्निम् अग्निगृहं नयन्ति, बृहच्छिलोपरि निहिते बृहति धातवपात्रे मन्त्रपाठेन सह स्थापयन्ति, धूपचन्दनकाष्ठैश्च तस्मिन् होमं कुर्वन्ति। सोऽग्नेराधारो राजासनम् इति व्यपदिश्यते। एवम् अग्निष्टोमयागे दीक्षातश्चतुर्थदिवसे अपराह्णे होतृषु शस्त्रपाठं कुर्वत्सु उद्‌गातृषु च स्तोत्रपाठं कुर्वत्सु अग्नीषोमौ प्राग्वंशशालातो महावेदिं प्रति नीयेते। यस्मिन्नासने सोमो निधीयते तस्याख्या राजासन्दीति।

प्रतिष्ठापितोऽयमग्निर्वृत्रहा विशिष्टगुणसम्पन्नेनैव पुरोहितेन प्रतिदिनं पञ्चधा धूपेन चन्दनकाष्ठैश्च मन्त्रपाठेन सह आहुत्या परिचर्यते। अग्न्यगारस्य गर्भगृहं पुरोहितादन्यो न कोऽपि प्रवेष्टुम् अर्हति। एवं द्रविडदेशेषु स्मार्तमन्दिरेषु अयमेव नियमः। मुख्य-पुरोहितश्चतसृषु दिक्षु चतसृषु अनुदिक्षु

भूयश्च आद्यस्थाने तिष्ठन् बह्रामग्नौ मन्त्रपाठेन सह चन्दनकाष्ठमयीं समिधमादधाति। एवं वैदिकइष्टियागे होत्रा सामिधेनीमन्त्रेषु साधारण्येन पञ्चदशसंख्याकेषु शस्यमानेषु प्रतिमन्त्रमेकां समिधमग्नौ प्रक्षिपति। एकादशे मन्त्रे पठिते अध्वर्युरेकमिध्मकाष्ठम् अवशेष्य शिष्टान् इध्मखण्डान् सममग्नौ प्रक्षिपति। अग्निपरिचर्यानन्तरं पुरोहितो मन्त्रपाठेन सह हुमत- हूख्त-ह्वर्श्त-संज्ञानां त्रयाणां धर्माणामग्ना उत्सर्गं करोति। एवं वैदिकेऽग्निहोत्रे पयसो द्रव्यान्तरस्य वा अभावे अग्नौ श्रद्धा हूयते। अनन्तरं मन्त्रोच्चरणेन सह आतिष्-बह्रामग्नौ धूपस्य चन्दनकाष्ठखण्डानां च भूयः प्रक्षेपः क्रियते। अन्ते च समन्त्रको घण्टानिनादः।

आतिष्-बह्रामग्नेः शाला अल्पसंख्याका एव। प्रथमा शाला सन्जान्-नगरे स्थापिता। अधुना आसां संख्या पारसीकेषु दशावरा। अस्त्यन्योऽग्निर् **"आतिष् आदरान्"** (अग्नीनामग्निः) इत्याख्य बहुसंख्याकः। यत्र कुत्रापि जरठोष्ट्रीयाणां दश कुलानि स्युस्तत्र अवश्यम् अयम् अग्निः स्यात्। अयं चातुर्वर्ण्योऽग्निरिति समाख्यामर्हति, यतः पुरोहितानां योद्धॄणां कृषिकराणां कारूणां च गृहेभ्यः अग्नीन् आहृत्य अयं सम्पाद्यते। वेदे अग्नेराधानं न केवलं त्रैवर्णिकानां कृते विहितम्। रथकारस्यापि अग्न्याधानविधिः श्रूयते।

आतिष् आदरान् इत्याख्यस्याग्नेः संस्कारः प्रायेण **आतिष् बह्राम्** इत्याख्यस्याग्नेरिव भवति, परन्तु त्रिरेव न बहुकृत्वः। तदर्थं संगृहीताश्चत्वारोऽग्नयः पृथगभिमन्त्र्यन्ते। तदनन्तरं तेषां मेलनं भवति। सम्मिलितेऽग्नौ चन्दनकाष्ठधूपैराहुतयो भवन्ति। तदन्ते च अग्निप्रणयनं भवति स्वागारे च स्थापनम्।

आतिष् दाद्गाह् इत्याख्यस्य तृतीयविधस्याग्नेः स्थापनस्य प्रक्रिया अतिसरला एव। अयं गृहस्थस्यैवाग्निरत आवसथ्याग्निरिति व्यपदेशमर्हति। अस्य स्थापनाय अग्न्यगारस्य संस्काराभिमन्त्रणादिकं क्रियते नाग्नेः। प्रथमम् अगारं मार्ज्यते जलेन च प्रक्षाल्यते। ततो दिनचतुष्टयपर्यन्तं नानायज्ञसम्पादनात् परं तस्मिन्नगारे अयमग्निः स्थाप्यते।

अत्रास्ति किञ्चिदवधेयम्। जनाः प्रायेण जरठोष्ट्रीयान् 'अग्निपूजका' इत्याख्यया व्यपदिशन्ति। परन्तु न हि ते तत्त्वेन अग्नेरुपासकाः। ते हि परमेश्वरस्य पूजकाः, अग्निसपर्याद्वारा तमेव परमेश्वरमाराधयन्ति। अग्निर्ज्योतीरूपः, परमेश्वरोऽपि ज्योतिषां ज्योतिः। मुण्डकोपनिषदि एवमुक्तं "तच्छुभ्रं ज्योतिषां ज्योतिस्तद् यदात्मविदो विदुः (२/२/९)"। इत्थम् अपां मित्रस्य सूर्यस्य चन्द्रमसोऽन्येषां च यजतानां पूजा अवगन्तव्या। सर्वे ते जरठोष्ट्रीयैरहुरमज़्दाख्यस्य परमेश्वरस्य प्रकाशरूपा मन्यन्ते, यथा शिवस्य एकस्य अष्टौ मूर्तयः। वेदेऽपि सदाख्यस्य एकस्य ब्रह्मण एव भिन्ना व्यपदेशाः सन्तीत्युक्तिः, "इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरथो दिव्यः स सुपर्णो गरुत्मान्। एकं सद्विप्रा बहुधा वदन्त्यग्निं यमं मातरिश्वानमाहुः॥ (ऋ. सं. १/१६४/४६)" इति अवसितमग्न्याधानवर्णनम्।

अधुना यज्ञानधिकृत्य वच्मि। ते तु द्विविधाः, आभ्यन्तरा बाह्याश्च। त एव आभ्यन्तरा यज्ञा ये विशिष्टे स्थाने क्रियन्ते। तद् विशिष्टस्थानं प्रायेण अग्न्यगारसंलग्नम्। अग्न्यगारेषु "दर्-इ-मेहेर्" (मित्रस्य द्वारम्) इत्याख्यं स्थानमस्ति यत्रैते यज्ञा उपादीयन्ते। अस्मन्मन्दिरेष्वपि प्रायेण एतादृशं स्थानमस्ति यत्रोपविष्टा जना विशिष्टजपपाठादिकं कुर्वन्ति, यत्र वा धर्मविषयमधिकृत्य नाट्याभिनयाः पुराणेतिहासकथा वा प्रवर्तन्ते देवतानामसंकीर्तनं वा क्रियते। बाह्या यज्ञास्ते सन्ति ये अग्न्यगाराद् अन्यत्रापि क्रियेरन्।

आभ्यन्तरा यज्ञास्त्रयः, यस्न-विस्परद्-वेन्दिदाद्- संज्ञकाः। एतेषु आवित्तस्य यस्नादीनां त्रयाणां ग्रन्थानां यज्ञप्रसङ्गेन पाठो भवति।

यस्न-यागे प्राक् पर-यस्नाख्यानि षट् कर्माणि क्रियन्ते। तान्यंशतो वैदिकयज्ञेषु प्रयाजानुरूपाणि सन्ति। पर-यस्न- कर्माण्येतानि—

(१) **बर्सम्**

(२) **अइ्भ्या ओड्ह्नें म्**

(३) **उर्वराम्**

(४) **ज़ओथ्र**

(५) **जिवाम्**

(६) **हओम** च।

देवतोद्देशेन द्रव्यत्यागो हि. यागः। एतदनुसारेण पर-यस्नेषु केवलं **हओम** यागरूपः शिष्टानि यागप्रसङ्गेन आवश्यकानि उपकरणानि।

बर्सम् इति शब्दस्य आवित्ते **बरेॅस्मन्** इति रूपं दृश्यते। अस्य संस्कृतप्रतिरूपं शिखरार्थकं **वर्ष्मन्** इति, न हि **बर्हिष्** इति, यथा कैश्चिन्मन्यते। **बर्हिष** आवित्तप्रतिरूपं **बरेॅज़िष्** इति। कस्मादप्युन्नताद् वृक्षात् त्रयोविंशतिः शाखा यस्नार्थं समन्त्रकं संगृह्यन्ते ताभ्यश्च एकविंशतिर्बरेॅस्मन् कर्मार्थं खर्जूरवृक्षात् समन्त्रकं कृत्तेन पत्रेण बध्यन्ते, यथा वैदिकेषु इष्ट्यादियागेषु समिध इध्मसन्नहनाख्यैः कुशैर्बध्यन्ते। अस्य आवित्तिक-समाख्या **अइ्भ्याओड्ह्नेॅम्** इति यस्य संस्कृत-प्रतिरूपम् **अभ्यसनम्** इति। वैदिक-इष्टियागे पशुयागे च प्रथमप्रयाजस्य देवता **समिधः**। कदाचिद् ईराणीय-वर्ष्म-प्रयाजे पुरा समिध एव उपादीयन्त। आवित्ते वृक्षशाखाः श्रूयन्ते। वैदिकयागे स्मार्तकर्मसु च समिधः काष्ठमयान्येव भवन्ति। अधुना भारत-वर्षीयैर्जरठोष्ट्रीयैर्वृक्षशाखास्थाने वर्ष्मार्थं धातवतन्तव एवोपयुज्यन्ते। एतत्कारणं तु नावगम्यते।

उर्वराम् इत्यस्य संस्कृत-प्रतिरूपम् **उर्वरा** इति, यस्य वैदिकार्थ **उद्भिद्** यथा ऋक्-संहितायाम् "इमानि त्रीणि विष्टपा तानीन्द्र वि रोहय।

शिरस्ततस्योर्वराम् आदिदं म उपोदरे ॥ (८/८९/५)" परन्तु जरठोष्ट्रीयसाहित्य उद्भित्सामान्यरूपं यौगिकमर्थं परित्यज्य दाडिम्ब-वृक्षार्थे शब्दोऽयं रूढ:। अभ्यसनवद् दाडिम्बशाखा मन्त्रोच्चारणेन सह छिद्यते **हओम्** - यागे च उपयुज्यते। वैदिकेषु पाशुकप्रयाजेषु **वनस्पतिरेका** देवता॥

ज़ओथ्र- शब्दस्य संस्कृते अक्षरशोऽनुवादो **हौत्रम्** इति स्यात्। परन्तु संस्कारपूतं जलमेवास्यार्थ:। वैदिकइष्टियागे तज्जलं गार्हपत्याद् उत्तरस्यां दिशि स्वासन उपविष्टोऽध्वर्युराहवनीयाद् उत्तरत: प्रणयनार्थम् अनुज्ञायै ब्रह्माणं प्रार्थयते। तेनानुज्ञात: स तज्जलमाहवनीयाद् उत्तरत: स्थापनार्थं प्रणयति। यस्मिन् पात्रे तज्जलमाधीयते तत् प्रणीतापात्रम् इति व्यपदिश्यते। प्रणीता आप एव **ज़ओथ्र**-संज्ञक:। **ज़ओथ्र-हौत्र-** शब्दयोर्हवनार्थकाद् हु-धातोर्निष्पत्तिर्नहि आह्वानार्थकाद् ह्वे- धातोरिति केषाञ्चिद् विदुषां मतम्। आहवनीय एवाग्नौ प्राधान्येन यागा: क्रियन्ते।

जिवाम् इति **गाँम् जिव्याम्** इत्यस्य संक्षिप्तं रूपम्। अतोऽस्यार्थो गोपयं इति स्यात्। परन्तु छाग्या एव पय एतदर्थमुपादीयते, न गो:। **अषेॅम्-वोॅहू-** मन्त्रोच्चारणेन सह छागी दुह्यते। कदाचित् पुरा गोश्छाग्याश्च पय उपादीयत, यथा वैदिके प्रवर्ग्ये क्रियते। एतज् **जिवाम्** नाना प्रकारैरुपयुज्यते। एक उपयोगो **वर्ष्म**-प्रोक्षणे। उलूखले **हओम्**-पेषणं भवतीत्यग्रतो वक्ष्यते। उलूखले **हओम्**-स्थापन-समये किञ्चिज् **जिवामपि** तत्र निनीयते।

अधुना **हओम्-** याग: प्रस्तूयते। **हओम्-** शब्दस्य वैदिकं प्रतिरूपं **सोम** इति। सोमयागस्तु प्रसिद्ध एव। वैदिकेषु यागेष्वयमभ्यर्हिततम इष्ट्यादिबहुयाग-समष्टिरूपश्च। प्रधानयाग एवायं नाङ्गयाग: प्रयाजो वा। सोमयाग इव **हओम्**-यागे **हओम्** एव द्रव्यम्। सोमो व्रतति-रूप आसीत्। **हओम्**-रूपं द्रव्यम् ईराण-देशे भारतवर्षे च वृक्षविशेषस्य शाखा। कालेन

सोमस्य दौर्लभ्याद् भारतवर्षे सोमस्य स्थाने पूतिकाया विधानं श्रूयते। इदानीं वैदिकसोमयागे पूतिकाया एव उपयोगः क्रियते। सोमलतायाः स्थाने यजमानभेदेन द्रव्यान्तरस्य प्रयोगो दृश्यते। ऐतरेयब्राह्मणे (७/४) क्षत्रिययजमानकृते न्यग्रोधावरोधानाम् औदुम्बराश्वत्थप्लक्षवृक्षाणां फलानां वा पेषणं कृत्वा तद्रसो यजमानाय भक्षत्वेन देय इति विहितम्। कात्यायनश्रौतसूत्रानुसारेण (१०/९/२८) वैश्यराजन्ययोर्भक्षो न्यग्रोधस्तिभिनी रूपः। न्यग्रोधस्तिभिन्यो न्यग्रोधावरोधास्तस्माद् वृक्षाल्लम्बमानास्तन्तवः। कदाचिद् वास्तवसोमालाभकारणाज् जरठोष्ट्रीयैर्वृक्षविशेषस्य शाखा हओमँ-त्वेन उपयुक्ता।

हओमँ- यागश्चतुर्धाविभक्तः (१) प्रारम्भिकाणि कार्याणि, (२) हओमँ-संस्कारः, (३) हओमाँभिषवः, (४) हओमँपानं च।

वर्ष्मादीन्यावश्यकान्युपकरणानि प्रथमं सज्जीक्रियन्ते। तानि पाषाणमयेषूच्चासनेषु निधीयन्ते। एवं वैदिकसोम-यागेऽपि सोमलता राजासन्द्यां निधीयते प्रवर्ग्यपात्रं च सम्राडासन्द्याम्। हओम-यागः प्राता रात्रौ वा क्रियते। ज्योतिष्टोमसोमयागस्य सप्तसु संस्थासु अतिरात्र-संस्था विहाय अन्या दिवा एव सम्पाद्यन्ते। केवलं सुत्यादिवसीयाः प्रातरनुवाकाः सूर्योदयात् प्राग् अनूच्यन्ते। **हओमँ-** यागे प्रथमं यागसमयानुसारेण स्तुतिः क्रियते। आस्माकेषु कृत्येषु सङ्कल्पवाचनावसरे कालसंकीर्तनं भवति। विशिष्ट-मन्त्रोच्चारणपुरःसरं हओमँस्य पूतजलेन संस्कारः क्रियते। वैदिकसोमयागेऽपि वसतीवर्या एकधनायाश्च मेलनेन पूतभृत्संज्ञकं यज्जलं सम्पाद्यते तेन जलेन अभिषवात् पूर्व सोमलतायाः सेचनं क्रियते।

उलूखले **हओमो** दाडिम्वशाखया सह निधीयते। मुसलेन उलूखलस्य चतसृषु दिक्षु अभिघातः क्रियते। उत्तरस्यां दिश्यभिघातवेलायां **दएँव-ध्रा** मन्त्रा उच्चार्यन्ते। एवं वैदिके दर्शपूर्णमासयागे अध्वर्युः कृष्णाजिनमादाय

"अवधूतः रक्षोऽवधूता अरातयः" (माध्यन्दिनसंहिता १/१४) इति मन्त्रेण अवधूनोति, आग्नीध्रश्च "कुक्कुटोऽसि मधुजिह्व इषमूर्जमावद, त्वया वयः संघातः संघातंजेष्म" (मा. सं. १/१६) इति मन्त्रेण शम्यया दृषदम् उपलां च समाहन्ति। उलूखलस्थे हओमॅ- दाडिम्बशाखे बहुमन्त्रपाठेन सह मुसलेन पिष्येते। वैदिके सोमयागे हविर्धानमण्डपे उपरवाख्यविलचतुष्टयोपरि दारुमये अधिषवणफलके निधाय तदुपरि च चर्म आस्तीर्य सोमलताया ग्राव्णा अभिषवः क्रियते। परन्तु ऋक्संहितातो ("यत्र ग्रावा पृथुबुध्न ऊर्ध्वो भवति सोतवे। उलूखलसुतानामवेद्विन्द्र जल्गुलः॥ १/२८/१) ज्ञायते प्राचीनतरकाले पाषाणमय उलूखले सोमाभिषवोऽक्रियत। हओमॅ- दाडिम्बयो रसस्य पवनम् (ऋजीषात् पृथक्करणम्) अग्न्यगारे रक्षितस्य पूतस्य वृषभस्य रोम्णा वेष्टितेन अङ्गुरीयकेण क्रियते। तदा हुमत- हूख़्त-ह्वर्स्त- शब्दानाम् उच्चारणं भवति। वैदिके सोमयागे मेषलोमनिर्मितवस्त्रेण एतत् पवनं साध्यते। तदा च पवमानसूक्तानि शस्यन्ते। तेषु सूक्तेषु एतौ मन्त्रौ उद्धरणमर्हतः—

"स्वादिष्ठया मदिष्ठया पवस्व सोम धारया।

इन्द्राय पातवे सुतः॥" (ऋ. सं. ९/१/१)

"ऋतं वदन्नृतद्युम्न सत्यं वदन्त्सत्यकर्मन्।

श्रद्धां वदन्त्सोम राजन् धात्रा सोम परिष्कृत,

इन्द्रायेन्दो परि स्रव॥" (ऋ. सं. ९/११३/१)

ज़ओताख्य ऋत्विक् (सं. होता) हओमॅस्य स्तुतिं करोति तदनन्तरं चापर आत्रवक्ष्याख्य ऋत्विग् हओमॅ- पात्रम् अग्निं परितो नीत्वा तज् ज़ओताख्याय ऋत्विजे ददाति, स च तद्रसं पिबति। हओमॅ-रसोऽग्नौ न प्रक्षिप्यते। अग्नौ कस्यापि द्रवद्रव्यस्य प्रक्षेपो ज़रठोष्ट्रीयसिद्धान्तविरुद्धः। आस्माके सोमयागे सोमरस महावेदिस्थ आहवनीयाग्नौ हूयते, तच्छेषश्च सर्वैर्ऋत्विग्भिर्यजमानेन च उपाह्वानपूर्वकं पीयते।

जरठोष्ट्रीये **हओम-** यागे सवनद्वयं भवति। द्वितीये सवने **हओम-रस**: समवेतैः सर्वैर्जनैः पीयते। वैदिके सोमयागे प्रातर्माध्यन्दिन- सायं-सवनाख्यानि त्रीणि सवनानि सन्ति। अतिरात्र-यागेषु रात्रावपि सवनत्रयं भवति। इत्यवसितं **हओम**-याग-वर्णनम्।

प्रागेव मयोक्तम् अयं यागो **यस्न**यागस्याङ्गभूतः। अधुना स **यस्न**यागोऽतिसंक्षेपेण वर्ण्यते। प्राधान्येन अयम् आवित्तीययस्नग्रन्थस्य द्विसप्ततिसंख्याकानां सर्वेषां **हाख्य**-परिच्छेदानां पाठरूपः। अस्माकं वेदपारायणेन सदृशोऽयम्। यस्य जीवत उपरतस्य वा पुरुषस्य कृते **यस्न**-यागः प्रवर्तते तस्य नाम ऋत्विग्भ्याम् आदौ उच्चार्यते। एवम् आस्माककर्मसु सङ्कल्पवाक्ये यजमानस्य गोत्रेण सह नाम गृह्यते। **यस्न**-यागे प्रथमं प्रथमद्वितीयपरिच्छेदयोः पाठः क्रियते। तेन पाठेन परमेश्वरस्य तत्सहचारिणाम् अन्येषां च यजतानां स्तुतिर्भवति। **परग्ना**- (प्रयाज-) कर्मावसरे **दारन्**- इत्याख्यातः पुरोडाशः कृतः। तृतीयम् आरभ्य सप्तमपरिच्छेदपर्यन्तं यस्नस्य पाठकाले तस्य पुरोडाशस्य संस्कारः क्रियते। अष्टमपरिच्छेदपाठवेलायां तस्योत्सर्गो भवति। तदनन्तरं **ज़ओता** पुरोडाशस्यैकमंशं भक्षयति अन्यांश्च भागान् समवेताः सर्वे जनाः। आस्माक इष्टियागे होत्रा इळाया उपाह्वाने कृते सर्वे ऋत्विजः स्वं स्वं भागं भक्षयन्ति, यजमानश्च व्रतविसर्गानन्तरं स्वकीयं भागं खादति।

तदनन्तरं नवमादियस्नपरिच्छेदानां पाठः प्रवर्तते। द्वाविंशपरिच्छेदस्य पाठो यदा क्रियते द्वितीयसवनानुकल्पः **पर-हओम**- यागः संसाध्यते। अन्तिमपरिच्छेदस्य पाठानन्तरं ऋत्विजौ **कुस्त्या**ख्यमेखलायाः पुनःसन्निवेशं कुरुतः। अनन्तरं च तावग्न्यगारीयं कूपं प्रति गच्छतः तस्मिंश्च **ज़ओथ्र**-समाख्यं संस्कृतं जलं पातयतः। एवम् वैदिक इष्टियागे प्रणीतापात्रीयं जलम् अध्वर्युः यागसमाप्तौ वेद्यां निनयति।

यस्न- पाठः प्राधान्येन **ज़ओताख्येन** ऋत्विजा क्रियते। तत्सहकारी अन्तरान्तरा तेन सह पाठे समवेतो भवति। तस्य सहकारिण ऋत्विजो मुख्यं कार्यम् अग्नौ समिधां धूपानां च प्रक्षेपः। वैदिकयागेषु अग्नीध् स्फ्याख्यं खड्गम् आदाय अग्निरक्षां करोति। परन्तु **अग्नीद्-** इति समाख्यातोऽग्निसमिन्धनमेव तत्कार्यत्वेन प्राप्तम्।

एवं **विस्पे रेंद्-** यागो **वेन्दिदाद्-** यागश्च पाठद्वारा संसाध्येते।

बाह्ययागाश्च आफ्रिङ्गानादयः सन्ति। **अफ्रिङ्गान्-** (सं. आप्रिय-) कर्मणि सुरा-दुग्ध-पुरोडाश-फल-मयं नैवेद्यम् उपरतस्य कस्यापि पुरुषस्य तृप्तये पुरोहितेन अभिमन्त्र्यते। अनन्तरं समवेताः सर्वे तत् प्रसादरूपेण भक्षयन्ति। अस्त्येकं कर्म **बाजाख्यं** यदन्येषु यागेषु समाविष्टमस्ति पृथक् च क्रियते। एतदुपांशुयागरूपम्।

इत्यवसितं जरठोष्ट्रीयकर्मकाण्डवर्णनम्।

समाप्तश्च उपोद्घातः ॥

आवेस्तीया भाषा

साम्प्रतमावित्तस्य भाषायाः सम्बन्धे किञ्चिद् वक्तव्यम्। सा वेद-भाषानुगतेत्यसकृत् पाश्चात्यविद्वद्भिरुक्तम्। परन्तु तस्मिन् सादृश्ये सत्यपि वैदृश्यमपि दृश्यते। उभे अत्र प्रदर्श्येते।

बह्वीनां भाषाणां तुलनया विद्वद्भिरेतन्निश्चितं यदासीत् पुरा कापि भाषा यतः संस्कृतादिभाषा, ईराणीयाः काश्चन भाषाः, अर्मनीयभाषा, ग्रीकभाषा, रोमीयभाषाः, शर्मण्यभाषाः, केल्तिकभाषा, अल्बेनियभाषा, रूसीयादिस्लावभाषा, लिट्वादि-बाल्टिकभाषा, अचिरं ज्ञाता तुषारभाषा च, केषाञ्चन मतेन खत्तिभाषा च प्रादुर्भूताः। तस्या मूलभाषायाः कृते इन्दो-योरोपीय-भाषा, इन्दो-शर्मण्य-भाषेति वा संज्ञा विद्वत्सु प्रचलिता। कैश्चिच्च भारतीयैर्विद्वद्भिर्भारोपीयभाषात्वेन व्यपदेशः कृतः। तासां भाषाणां मध्ये परस्परसादृश्यबाहुल्यात् संस्कृतमूला भारतीयभाषा अवेस्तादयः काश्चन ईराणीयभाषा अर्मनीयभाषा च आर्यभाषासंज्ञया व्यपदिष्टाः।

ईराणीयभाषासु आर्यवर्गान्तर्गतासु प्राचीनास्तिस्रो भाषा विभाषा वा समागताः—(1) अवेस्तामध्ये दृष्टा गाथा-भाषा (2) यवीयस अवेस्ताग्रन्थस्य भाषा, (3) हखामनीषीयाणां राज्ञां शिलालेखादिषु प्रयुक्ता प्राचीना पारसीभाषा च। उत्तरकाले पह्लवीभाषा आभ्य एव विनिर्गता। तदुत्तरं च पारसीभाषा या फ़िर्दौस्याख्यस्य महाकवेः शाहनामेत्याख्ये महाकाव्ये दृश्यते। ततश्च वर्तमानफ़ार्सीभाषाया उत्पत्तिः। एतद् व्यतिरेकेण पश्तोभाषा, बलोचभाषा इत्यादयः कति आधुनिक्यो विभाषा अपि एतद्वर्गान्तर्गताः।

अवेस्ताग्रन्थः अरमाइकलिपितः प्रादुर्भूतायां कस्याञ्चित् विशिष्टायां लिप्यां प्राग् लिखित इति आन्द्रेआस्-महाशयस्यानुमानम्। अधुना अवेस्ताग्रन्थः

सासानीयकाले संगृहीतः, अतः स तत्कालप्रचलितपह्लवीलिप्यां किञ्चित् परिवर्तनेन लिखितः। प्राचीन- पारसीकभाषा शिलीमुखलिप्यां लिखिता। पह्लवी-भाषा स्वकीयलिप्यां निबद्धा। पारस्यादिभाषा अरबलिपिग्रथिताः। अवेस्तालिपेः शामिलिपिप्रभावितदेशे लिखितत्वाद् वर्णानां विन्यासो दक्षिणतो वामं प्रति प्रसरति। सा तु लिपिरेतादृशी अस्ति—

स्वराः

अ	आ	इ़	ई	उ	ऊ	एॅ	एॅ
ए	ए़	ओ	ओ	औओ	ऑ		

व्यञ्जनानि

कण्ठ्याः–	क	ख़	ग	ग़		
तालव्यौः–	च	ज				
दन्त्याः–	त	थ़	द	द़	त़	
ओष्ठ्याः–	प	फ़	ब	भ़		
अनुनासिकाः–	ङ	ञ	न	ऩ	म	
अन्तस्थाः–	य	र	व			
ऊष्माणः (सकारादयः)	स	श	ष	ष़	ज़	झ़
ऊष्मसु हकारादयः–	ह	ह़	ह्व			

एषु वर्णेषु आद्य-स्वरो विवृत एव। कदाचित् वेदभाषायामपि अस्य वर्णस्य विवृतोच्चारणमासीत्। ऋकारस्योच्चारणमस्यां भाषायाम् एॅर्एॅ इत्यासीत्। ऋक्प्रातिशाख्यतस्तदेवोच्चारणमृग्वेद इति ज्ञायते। ख़, ग़, थ़, द़, फ़, भ़, ज़, झ़, ह़, ह्व इत्येतेषु व्यञ्जनेषु संवारश्रुतिर्विद्यते। ऩकारश्रुतिर्नकारतः किञ्चिद् भिन्ना। एवं षकारश्रुतिः षकारात् किञ्चिद् भिन्ना। इदमत्रावधेयम् अस्यां भाषायां टवर्गो नास्ति, न च लकारो लृकारो वा। स्वराः पृथग् लिख्यन्ते। भारतीयभाषासु व्यञ्जनोत्तरमागतोऽकारो लेखने न निर्दिश्यते एवमत्रापि न क्रियते। 'एॅ एॅं' वर्णौ ह्रस्वदीर्घौ संवृतौ वर्णावास्ताम्।

वर्णतुलना

संस्कृतवर्णानाम् आवेस्तीयवर्णैस्तुलना क्रियते ।

स्वराः

सं. *अ*	=	**आ. *अ***
अस्ति	=	अस्ति
मातरः	=	मातरो
सं. *अ*	=	**आ. *ऍ***
सन्तम्	=	हॆंन्तॆंम्
शविष्ठः	=	सॆंविष्तो
सं. *अ*	=	**आ. *ऍ***
अहम्	=	अज़ॆंम्
सं. *अ*	=	**आ. *आ***
यतरः	=	यतारो [वेदेऽपि *'विश्वाह'*, *'विश्वहा'* इति रूपद्वयं दृश्यते]
आथर्वा	=	आथ्रव
सं. *आ*	=	**आ. *आ***
मातरः	=	मातरो
सं. *आ*	=	**आ. *अ***
नाना	=	नना
यावता	=	यवत

सं. इ	=	आ. इ
अस्ति	=	अस्ति
चित्तिः	=	चिस्तिष्
सं. इ	=	आ. ई
विश्वम्	=	वीस्पॅम्
सं. ई	=	आ. ई
जीव्याम्	=	जीव्याँम्
सं. ई	=	आ. इ
अनीकम्	=	अइनिकॅम्
सं. उ	=	आ. उ
उत	=	उत
दारु	=	दाउरु
सं. उ	=	आ. ऊ
स्तुतः	=	स्तूतो
स्तुहि	=	स्तूइद्रि
सं. ऊ	=	आ. ऊ
भूमिम्	=	बूमिम्
भूरेः	=	बूरोइष्
सं. ऊ	=	आ. उ
सूनवः	=	हुनवो

तनूनाम्	=	तनुनाँम्
सं. ए	=	आ. ए
यजते	=	यज़इते
सं. ए	=	आ. *अए*
देवः	=	दएवो
सं. ए	=	आ. *ऑइ*
वेत्थ	=	वॉइस्ता
के	=	कॉइ
सं. *अः*	=	आ. *ओ*
श्रीलः	=	सिरिरो
सं. *ओ*	=	आ. *अओ*
सोमः	=	हओमो
सं. *ओ*	=	गा.आ. *ऍउ*
गोः	=	गेँउष्
सं. *ऐ*	=	आ. *आइ*
मन्त्रैः	=	माँथ्राइष्
सं. *औ*	=	आ. *आउ*
गौः	=	गाउष्
सं. *ऋ*	=	आ. *ऍरॅ*
मृत्युः	=	मॅरॅथ्युष्

सं. *आ*	=	आ. *ओ*
गाथाश्च	=	गाथ़ाओस्च
सं. *आ*	=	आ. *आँ*
मर्त्यानाम्	=	मष्यानाँम्

व्यञ्जनानि

सं. *क*	=	आ. *क*
कतरः	=	कतारो
सं. *क*	=	आ. *ख़*
क्रतुः	=	ख़्रतुष्
सं. *च*	=	आ. *च*
चरति	=	चरइति
सं. *च*	=	आ. *स*
याचस्व	=	यासङ्उह
सं. *छ*	=	आ. *स*
इच्छति	=	इसइति
सं. *त*	=	आ. *त*
प्रति	=	पइति
सं. *त*	=	आ. *थ*
क्षत्रम्	=	ख़्सथ्रेंम्

सं. *प*	=	**आ. *प***
पतन्ति	=	पतें॑न्ति
सं. *प*	=	**आ. *फ़***
प्र	=	फ्रा (गा. फ्रॅरा)

[संस्कृतस्य क-त-प-वर्णानाम् आवेस्ताभाषायां ख़, थ़, फ़ इति विपरिणामो रकारसंयोग एव भवतीति अवधारणीयम्।]

सं. *ख*	=	**आ. *ख़***
खरम्	=	ख़रें॑म्
सं. *थ*	=	**आ. *थ़***
गाथाः	=	गार्थाओ
सं. फ	=	**आ. फ़**
कफम्	=	आ. कफ़ें॑म्
सं. *ग*	=	**आ. *ग***
उग्रान्	=	आ. उग्रें॑न्
सं. *ग*	=	**आ. *ग़***
उग्रम्	=	उग़ें॑म्
भगम्	=	बग़ें॑म्
सं. *ज*	=	**आ. *ज***
जीवन्तम्	=	ज्वन्तें॑म्
ओजिष्ठः	=	अओजिष्तो

सं. *ज*	=	आ. *झ*
भजत्	=	वझत्
सं. *ज*	=	आ. *स*
यज्ञः	=	यस्नो
सं. द	=	आ. द
यदा	=	यदा
सं. *ब*	=	आ. *ब*
ऋष्टि-बृहत्	=	आष्ट्यों-बरॆंज़
सं. *ब्र*	=	आ. *म्र*
ब्रू	=	म्रू
सं. *घ*	=	आ. *ग़*
घोषम्	=	ग़ओषॆंम्
सं. *ध*	=	आ. द
धारयत्	=	दारयत्
सं. *भ*	=	आ. *ब*
भूमिम्	=	बूमिम्
सं. द	=	आ. *द्र*
विद्वान्	=	वीद्र्वाँओ
सं. *घ*	=	आ. *ग़*
दीर्घम्	=	दरेंग़ॆंम्

सं. ध	=	आ. द्र
अध	=	अद्र
सं. थ	=	आ. थ्र
गर्भम्	=	·रेँभ्रेँम्
सं. ङ	=	आ. ङ
पाङ्क्तम्	=	पाङ्तङ्हेँम्
सं. ञ	=	आ. ञ
पञ्च	=	पञ्च
सं. न	=	आ. न
नाम	=	नाम
अन्यः	=	अन्यो
सं. न	=	आ. न्न
श्रावयन्तम्	=	स्रावयन्न्तेँम्
सं. म	=	आ. म
माम्	=	आ. माम्
सं. य	=	आ. य
ये	=	योइ
यज्ञ	=	यस्न
सं. र	=	आ. र
रथम्	=	रथ्रेँम्

नरम्	=	नरें॒म्
सं. *ल*	=	**आ. *र***
श्रीलः	=	सिरिरो
सं. *व*	=	**आ. *व***
वातः	=	वातो
वस्त्रम्	=	वस्त्रें॒म्
सं. *श*	=	**आ. *स***
शतम्	=	सतें॒म्
श्रुतः	=	स्रूतो
सं. *स*	=	**आ. *ह***
सोमः	=	हओमो
असुरः	=	अहुरो
अस्मै	=	अह्माइ
सं. *स*	=	**आ. *स***
स्कन्नम्	=	स्कॅन्दें॒म्
सं. *स*	=	***आ. ष***
आशीः	=	(= आशीस्) = अषिष्
सं. *अस्*	=	**आ. *अङ्ह***
नमसा	=	नम[illegible]
वसुः	=	वङ्हुष्

अवसे	=	अवङ्हे, (गा.) अवङ्हे
सं. *ष*	=	आ. *ष*
द्वेषस्तूर्यो	=	त्वएँषो-तउर्वाओ
सं. *ष*	=	आ. *ख्श*
षट्	=	ख्श़ष्
सं. *अस्*	=	आ. *ओ*
सोमः (=सोमस्)	=	हओमो
पुत्रः (= पुत्रस्)	=	पुथ्रो
सं. *आस्*	=	आ. *आह्*
भवासि	=	बवाहि
रासि	=	राही
सं. *आस्*	=	आ. *अँओङ्ह*
आस	=	अँओङ्ह
सं. *आस्*	=	आ. *आओ*
भूयाः	=	बुयाँओ
सं. *अंस्*	=	आ. *अङ्ह*
शंसानि	=	सङ्हानि
सं. *अंस्*	=	आ. *ऍङ्ह*
वंसन्	=	बॅङ्हॅम्
सं. *अंस्*	=	गा. आ. *ऐँङ्घ*
शंसानि	=	सेँङ्घानि
वंसन्	=.	वेँङ्घेँन्

सं. अंस् = गा. आ. ऐँह

मन्महि (= मंस्महि) = मेँह्मइ

सं. स्व = आ. ह्व

स्वर् = ह्वरेँ

सं. स्व = आ. ङ्ह्व

ओजस्वान् = ओजस्वान्त् > अओजोङ्ह्वन्त्

सं. स्व = आ. ङ्उह

याचस्व = यासङ्उह

सं. स्य = आ. ह्य

स्यात् = ह्यात्

सं. स्य = आ. ख़्य

दस्यूनाम् = दख़्युनाँम्

अस्य च = अख़्या चा

सं. स्र = आ. ङ्र

सहस्रम् = हज़ङ्रेँम्

अस्रो मन्युः = अङ्रो मइन्युष्

सं. श्व = आ. स्प

अश्वः = अस्पो

सं. ह = आ. ज़

हस्त = ज़स्त

अहम् = अज़ेँम

शब्दरूपाणि

यथा संस्कृते तथात्रापि अजन्त-हलन्त-भेदेन शब्दा द्विधा त्रिषु लिङ्गेषु भवन्ति। तेषां च रूपाणि त्रिषु वचनेषु सर्वासु च विभक्तिषु दृश्यन्ते। अत्र केषाञ्चित् शब्दानां रूपाणि प्रदर्श्यन्ते।

पुं. लि. अकारान्तः

यस्न = सं. यज्ञ

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्र.	यस्नो (यज्ञः)	यस्ना (यज्ञा, यज्ञौ)	यस्ना, यस्नाङ्हो (यज्ञाः, यज्ञासः)
द्वि.	यस्नेॅम् (यज्ञम्)	" "	यस्नाँ (यज्ञान्)
तृ.	यस्ना (यज्ञा, यज्ञेन)	यस्नएइब्य (यज्ञाभ्याम्)	यस्नाइष् (यज्ञैः)
च.	यस्नाइ (यज्ञाय)	" "	यस्नएइब्यो (यज्ञेभ्यः)
प.	यस्नात् (यज्ञात्)	" "	" "
ष.	यस्नह्या (यज्ञस्य) (गा. आ.) यस्नहे (य. आ.)	यस्नयाओ (यज्ञयोः)	यस्नानाँम् (यज्ञानाम्)
स.	येस्ने (यज्ञे)	यस्नयो (यज्ञयोः)	यस्नएषु (यज्ञेषु)
सम्बो.	यस्न (यज्ञ)	यस्ना (यज्ञा, यज्ञौ)	यस्ना, यस्नाङ्हो (यज्ञाः, यज्ञासः)

स्त्रीलि. आकारान्तः

दएना = धेना

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्र.	दएना (धेना)	दएने (धेने)	दएनाओ (धेनाः)
द्वि.	दएनाँम् (धेनाम्)	" "	" "
तृ.	दएनय (धेनया)	दएनाब्य (धेनाभ्याम्)	दएनाबिष् (धेनाभिः)
च.	दएनयाइ (धेनायै)	" "	दएनाब्यो (धेनाभ्यः)
प.	दएनयात् (धेनायाः)	" "	" "
ष.	दएनाया (धेनायाः)	दएनयाओ (धेनयोः)	दएननँम् (धेनानाम्)
स.	दएनय (धेनायाम्)	" "	दएनाहु (धेनासु)
सम्बो.	दएने (धेने)	दएने (धेने)	दएनाओ (धेनाः)

पुं. लि. इकारान्तः

गइरि- = गिरि-

प्र.	गइरिष् (गिरिः)	गइरि (गिरी)	गरयो (गिरयः)
द्वि.	गइरीम् (गिरिम्)	" "	गइरीष् (गिरीन्)
तृ.	गइरि (वै. गिरी, लौ. गिरिणा)	गइरिब्य (गिरिभ्याम्)	गइरिब्यो (गिरिभिः)
च.	गइरेंए (गिरये)	" "	" (गिरिभ्यः)
प.	गरोइत् (गिरेः)	" "	" "
ष.	गरोइष् "	× (गिर्योः)	गइरिनँम् (गिरीणाम्)
स.	गर (गिरौ)	× "	× (गिरीषु)
सम्बो.	गइरे (गिरे)	गइरि (गिरी)	× (गिरयः)

स्त्री लि. ईकारान्तः

अष़ओनी = ऋतावरा

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्र.	अष़ओनि (ऋतावरी)	अष़ओनि (वै. ऋतावरी- लौ. ऋतावर्यौ)	अष़ओनीष् (वै. ऋतावरीः, लौ. ऋतावर्यः)
द्वि.	अष़ओनीम् (ऋतावरीम्)	" "	" (ऋतावरीः)
तृ.	अष़ओन्य (वै. ऋतावरी, लौ. ऋतावर्या)	अष़ओनिब्य (ऋतावरीभ्याम्)	अष़ओनिविष् (ऋतावरीभिः)
च.	अष़ओन्याइ (ऋतावर्यै)	" "	अष़ओनिब्यो (ऋतावरीभ्यः)
प.	अष़ओन्यात् (ऋतावरेः)	" "	" "
ष.	अष़ओर्न्याओ "	× (ऋतावर्योः)	अष़ओनिनँम् (ऋतावरीणाम्)
स.	अष़वनय (?) (ऋतावर्याम्)	× "	अष़ओनिषु,-ष़्व, (ऋतावरीषु)
सम्बो.	अष़ओनि (ऋतावरि)	अष़ओनि (ऋतावरी, ऋतावर्यौ	× (ऋतावरीः, ऋतावर्यः)

पुं. लि. उकारान्तः

मइन्यु = मन्यु

प्र.	मइन्युष् (मन्युः)	मइन्यू, मइन्यु (मन्यू)	मइन्यवो (मन्यवः)
द्वि.	मइन्यूम् (मन्युम्)	" " "	मइन्युष् (मन्यून्)
तृ.	मइन्यु (मन्युना)	मइन्युब्य (मन्युभ्याम्)	मइन्यबो (मन्युभिः)
च.	मइन्यवे (मन्यवे)	मइन्युब्य (मन्युभ्याम्)	मइन्युबो (मन्युभ्यः)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
पं.	मइन्यओत् (मन्योः)	" "	" "
ष.	मइन्येंउष्, मइन्यओष्	" मइनिर्वाओ (मन्व्योः)	मइन्युमँम् (मन्यूनाम्)
स.	मइन्यांउ (मन्यौ)	मइनिवो (")	मइन्युषु (मन्युषु)
सम्बो.	मइन्यों (मन्यो) मइन्यू, मइन्यु (मन्यू)		मइन्यवो (मन्यवः)

स्त्रीलि. उकारान्तः

तनू = तनू

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्र.	तनुष् (तनूः)	×	तन्वा (तन्वः)
द्वि.	तनूम्, तन्वेंम् (तनूम्)	×	" (तनूः)
तृ.	तन्व (तन्वा)	×	तनुबिष् (तनूभिष्)
च.	तनुये (तन्वै)	×	तनुब्यो (तनूभ्यः)
पं.	तन्वत् (तन्वाः)	×	" "
ष.	तन्वो (तन्वाः)	×	तनुनँम् (तनूनाम्)
स.	तन्वि (तन्वाम्)	×	तनुषु (तनूषु)

हलन्तः

वीस् = विश्

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्र.	वीष् (विट् < विश्)	वीसा (वै. विशा लौ. विशौ)	वीसो (विशः)
द्वि.	वीसेम् (विशम्)	" "	" "
तृ.	वीस (विशा)	वीझइब्य (विड्भ्याम्)	वीझइवीष् (विड्भिः)
च.	वीसे (विशे)	" "	वीझइब्यो (विड्भ्यः)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
पं.	वीसत् (विशः)	" "	" "
ष.	वीसो "	वीसाओ (विशोः)	वीसँम् (विशाम्)
स.	वीसि (विशि)	" "	वीषु (विट्सु)
सम्बो.	वीष् (विट्)	वीसा (विशा, विशौ)	वीसो (विशः)

सर्वनामानि

अज़ॅम् = अहम्

प्र.	अज़ॅम् (अहम्)	×	वएँम् (वयम्)
द्वि..	मँम्, मा (माम्, मा)	x	अह्म, नो (अस्मान्, नः)
तृ.	×	×	×
च.	मावोॅय, मे (मह्यम्, मे)	×	अह्मइब्या (गा. आ.), नो (अस्मभ्यम्, नः)
पं.	मत् (मत्)	×	अह्मत् (अस्मत्)
ष.	मन, मे (मम, मे)	×	अह्माकॅम् (अस्माकम्)
स.	×	×	×

तूम् = त्वम्

प्र.	तूम्, तू (त्वम्)	×	यूझॅम् (यूयम्)
द्वि.	थ़्वँम्, थ़्वा (त्वाम्, त्वा)	×	वो (वः)
तृ.	थ़्वा (वै. त्वा, लौ. त्वया)	×	×
च.	तइब्या (गा. आ.), ते (तुभ्यम्, ते)	×	यूष्मओयो, ख़्मावोय, यूष्मइब्या (गा. आ.),

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
			ख़्मइब्या (गा. आ.), वो (युष्मभ्यम्, वः)
पं.	थ्वत् (त्वत्)	×	यूष्मत्, ख़्मत् (गा. आ.) (युष्मत्)
ष.	तव, ते, तोंइ (गा. आ.) (तव, ते)	युवाकॅम् (युवयोः)	यूष्माकॅम्, ख़्माकॅम् (गा. आ.),वो (युष्माकम्, व
स.	×	×	×

प्रथमपुरुषसर्वनाम्नः कतिपयान्येव रूपाणि प्रयुक्तानि लभ्यन्ते, एतानि तानि—

पुं. लि.

प्र.	हों (सः)	ता, ताओ (तौ)	तें (ते)
द्वि.	तेम् (तम्)	" " "	तँ (तान्)
तृ.	ता (तेन)	×	ताइष् (तैः)
च.	×	×	तएइब्यो (तेभ्यः)
पं.	×	×	" "
ष.	तहे (तस्य)	×	×
स.	×	×	×

न. लि.

प्र.	तत् (तत्)	×	ता (वै. ता, लौ. तानि)
द्वि.	" "	×	" "

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
		स्त्री लि.	
प्र.	हा (सा)	×	ताओ (ताः)
द्वि.	तँम् (ताम्)	×	" "

पुं. लि.

अयॅम् = अयम्

प्र.	अएँम् (अयम्)	इम (वै. इमा, लौ. इमौ)	इमे (इमे)
द्वि.	इमॅम् (इमम्)	" "	इमँ (इमान्)
तृ.	अन (अनेन)	×	अनाइष् (गा. आ.), अएँइबिश् (य. आ.) (एभिः)
च.	अह्माइ (अस्मै)	×	अएँइब्यो (एभ्यः)
पं.	अह्मात् (अस्मात्)	×	" "
ष.	अहे, अइङ्हे (अस्य)	अर्याओ, अनर्याओ (अनयोः)	अएँषँम् (एषाम्)
स.	अह्मि (अस्मिन्)	×	अएँषु, अएँष्व (एषु)

न. लि.

प्र.	इमत् (इदम्)	×	इम (वै. इमा, लौ. इमानि)
द्वि.	"	×	" "

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
		स्त्री लि.	
प्र.	ईम् (इयम्, वेदे ईम्, सीम् च)	×	इर्माओ (इमाः)
द्वि.	इमँम् (इमाम्)	×	" "
तृ.	आय, अय (वै. अया, लौ. अनया)	(आभ्याम्)	आब्या (गा. आ.) आवीष् (आभिः)
च.	अइङ्हाइ (अस्यै)	" "	आब्यो (आभ्यः)
पं.	अइङ्हात् (अस्याः)	" "	" "
ष.	अइङ्हाओ (")	×	आओङ्हँम् (आसाम्)
स.	अइङ्हे (अस्याम्)	×	आहू (गा. आ.) आह्व (आसु)
		पु. लि.	
		य- = यत्	
प्र.	यो (यः)	या (वै.या, लौ. यौ)	योइ (ये)
द्वि.	यिम् (यम्)	×	यँ (यान्)
तृ.	या (येन)	×	याइष् (यैः)
च.	यह्माइ (यस्मै)	×	यएइब्यो (ये भ्यः)
पं.	यह्मात् (यस्मात्)	×	यएइब्यो (येभ्यः)
ष.	येहे, येङ्हे (यस्य)	यर्याओ (ययोः)	यएषँम् (येषाम्)
स.	यह्मि (यस्मिन्)	×	यएषू (येषु)
		न. लि.	
प्र.	यत् (यत्)	×	या (वै. या, लौ. यानि)
द्वि.	" "	×	" "

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
		स्त्री लि.	
प्र.	या (या)	×	याओ (याः)
द्वि.	यँम् (याम्)	×	" "
तृ.	×	×	×
च.	×	×	याब्यो (याभ्यः)
पं.	येङ्हात् (यस्याः)	×	" "
ष.	येङ्हाओ "	×	याओङ्हँम् (यासाम्)
स.	येङ्हे (यस्याम्)	×	याहु, याह्व (यासु)

धातुरूपाणि

आवेस्ताग्रन्थे समुपलब्धानि धातुरूपाणि प्रायशः संस्कृत-धातुरूप-प्रक्रियामनुकुर्वन्ति। अत्र दृष्टान्तरूपेण आवेस्तायाः 'बर्' (= सं. भृ -) धातो रूपाणि दर्श्यन्ते।

बर् = भृ

लट्

परस्मैपदे

प्र. पु.	बरइति (भरति)	बरतो, बरथ़ो (भरतः)	बरेंन्ति, बरइन्ति (भरन्ति)
म. पु.	बरहि (भरसि)	×	बरथ़ (भरथ)
उ. पु.	बरामि (भरामि)	×	बरामहि (वै. भरामसि, लौ. भरामः)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
		आत्मनेपदे	
प्र. पु.	बरइते (भरते)	बरोंइथ्रे (भरेते)	बरेंन्‌ते (भरन्ते)
म. पु.	बरहे, बरङ्‌हे (भरसे)	×	बरथ्वे (भरध्वे)
उ. पु.	बइरे (भरे)	×	बरामइदे (भरामहे)

लोट्

परस्मैपदे

प्र. पु.	बरतु (भरतु)	×	बरेंन्‌तु, बरन्‌तु (भरन्तु)
म. पु.	बर (भर)	×	बरत (भरत)
उ. पु.	×	×	×

आत्मनेपदे

प्र. पु.	बरतँम् (भरताम्)	×	बरेंन्‌तँम् (भरन्ताम्)
म. पु.	बरङ्‌उह (भरस्व)	×	बरद्वेंम् (भरध्वम्)
उ. पु.	×	×	×

लङ्

परस्मैपदे

प्र. पु.	बरत् (अभरत्)	बरतेंम् (अभरताम्)	बरेंन् (अभरन्)
म. पु.	बरो (अभरः)	×	बरत (अभरत)
उ. पु.	बरेम् (अभरम्)	बराव (अभराव)	बराम (अभराम)

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
		आत्मनेपदे	
प्र. पु.	बरत (अभरत)	बरएँतेंम्, बरोंइथे (अभरेताम्)	बरॅन्त (अभरन्त)
म. पु.	बरङ्ह (अभरथाः)	×	बरद्वॅम् (अभरध्वम्)
उ. पु.	बइरे (अभरे)	×	×

इदमत्रावधेयम् अस्मिंल्लकार आवेस्ताभाषायाम् अडागमो न भवति। वेदेऽपि लङ्लुङोरडागमाभावो न विरलः।

विधिलिङ्

परस्मैपदे

प्र. पु.	बरोंइत् (भरेत्)	×	बरयेन् (भरेयुः)
म. पु.	बरोंइष् (भरेः)	×	बरएँत (भरेत)
उ. पु.	×	×	बरएँम (भरेम)

लेट्

परस्मैपदे

प्र. पु.	बरात्, बराइति (भरत्, भराति)	बरातों (भरातः)	बरँन् (भरान्)
म. पु.	बराहि (भरासि)	×	बराथ्र (भराथ)
उ. पु.	बरानि (भराणि)	×	बराम (भराम)

आत्मनेपदे

प्र. पु.	बराइते (भराते)	×	बरोओन्ते, बराइरे (भरै)
म. पु.	बर्राओङ्हे (भरासे)	×	×
उ. पु.	बराइ, बराने (भरै)	×	×

एवम् आवेस्तायाम् अन्येऽपि लकारा दृश्यन्ते। —स्ययोगेन भविष्यति लृट्-लकारे वच्-धातोः वख़्स्या (गा.) (वक्ष्यामि)। गणा अपि प्रायेण संस्कृतवद् दृश्यन्ते। अदादिगणीयस्य अह्-(अस्) धातोः कतिचिद् रूपाणि दर्श्यन्ते। संस्कृते यथा परस्मैपद एव अयं प्रयुज्यते।

अह् (= अस्)

लट्

	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्र. पु.	अस्ति (अस्ति)	स्तो (स्तः)	हेन्ति (सन्ति)
म. पु.	अहि (असि)	×	×
उ. पु.	अह्मि (अस्मि)	×	महि (वै. स्मसि, स्मः। लौ. स्मः)

लोट्

प्र. पु.	अस्तु	×	हेन्तू
म. पु	ज़्दी	×	×
उ. पु	×	×	×

विधिलिङ्

प्र. पु.	ह्यात्, ख़्यात्	×	ह्यान्, ख़्येन्
म. पु.	ख़्याएँ	×	ख़्याता
उ. पु.	ख़्येम	×	ख़्यामा

लेट्

प्र. पु.	अङ्हत्	अङ्हइती	अङ्हैन्
म. पु.	अङ्हो	×	×
उ. पु.	×	×	×

एवं णिजन्ता सन्नन्ता यङन्ताश्च धातवो दृश्यन्ते, यथा **उरूपयेइन्न्ति** (= सं. रोपयन्ति), **जीजिषेॅन्न्ती** (= सं. जिजीषन्ति), **चरेॅकेॅरेॅमही** (सं. चर्करीमः)। **बर-** धातोः कर्मवाच्ये रूपं **बइर्येइते** (सं. भ्रियते)। नामधातवोऽपि सन्ति, यथा **बएॅषज़्यति** (सं. भेषज्यति)।

बहवः कृदन्ताः शब्दा आवेस्तायामुपलभ्यन्ते। दृष्टान्तरूपेण शतरि **बर्**-धातोः **बरऩ्त्** (सं. भरन्), **अह्**-धातोः **हऩ्त्** (सं. सन्), **दा**-धातोः (सं. धा-धातोः) **दथेॅन्त्** (सं. दधत्), निष्ठायां **वर्ध**-धातोः (= वृध् - धातोः) **वेॅरेॅज़्दो** (सं. वृद्धः) क्तिनि **अनुमइतिष्** (सं. अनुमइतिष्) इह उपस्थाप्यन्ते। तुमर्थे वेदवत् **केॅरेॅतेॅए** (सं. कृतये) इत्यादीनि रूपाणि दृश्यन्ते।

एवं बहवः संस्कृतसदृशास्तद्धितान्ता शब्दा अपि दृग्गोचरा भवन्ति। उदाहरणानि, **अयङ्हो** (सं. आयसः), **सतोतेॅमो** (शततमः), **उपरतात्** (सं. उपरतात्), **हप्तथो** (सं. सप्तथः = सप्तमः, यथा षष्ठः), **वङ्हुथ्व-** (सं. वसुत्व-), **नाउम-** (सं. नवम-), **गओमऩ्त्** (सं. गोमत्-) **अभवऩ्त्-** (सं. अभवत्-), **येस्न्य-** (सं. यज्ञिय-)।

आवेस्तायां समासोऽपि दृश्यते। दृष्टान्तास्त्विमे, **वीस्पइति-** (सं. विश्पति-), **रथएॅष्त-** (सं. रथेष्ठ-), **आसुअस्प-** (सं. आश्वश्व-), **दुजुख़्त-** (सं. दुरुक्त-), **दुष्वकेॅरेॅत-** (सं. दुष्कृत-)। प्रायेण द्वयोरेव पदयोः समासो भवति। परन्तु पदत्रयसमासो न विरलः। उदाहरणं **द्रव-अष-चिथ्रो** (सं. ध्रुवर्तचित्रः)। **चिथ्र-**शब्दस्य अर्थो 'वंशः' 'कुलम्'।

पाठमाला

लिप्यन्तरम्

अ	
आ	(ा)
इ	(ि)
ई	(ी)
उ	(ु)
ऊ	(ू)
अॅ	(ॅ)
अॅं	(ॅं)
ॲ	(ॆ)
अे	(े)
औ	(ै)
ओ	(ो)
ओ	(ॊ)
आँ	(ँ)
अॅर	(ॅ र॑)
क्	
ख्.	
ग	
ग़	
ङ्	
च	
ज	
ञ	
त	
त़	
थ्	
द्	
द्.	
न्	
ं	
प्	
फ़्	
ब़्	
व़्	
.म्	
य्	
य	
ऱ्	
व्	
व्	
श्	
श	
श	
स	
ज़	
झ़	
ह	
ख्व	
ह(ख्)	

इदमत्रावधेयम्। पाठमालायां काङ्गा-सोनटक्के-महाशयाम्यां परिवर्तितदेवनागरलिप्यां प्रकाशिते अवेस्ता-ग्रन्थे यल्लिप्यन्तरमनुसृतं तदेव अत्रापि स्वीकृतम्।

—क्षेत्रेशचन्द्रचट्टोपाध्यायः

[यत्र ग्रन्थकारेण स्वकीयदृशा तस्मिन् किञ्चित् परिवर्तनं परिशोधनं वा कृतम्, तत्र ग्रन्थकर्तुः पाठ एव उपरि, श्रीकाङ्गा-सोनटक्के-महाशयाभ्यां स्वीकृतः पाठश्चाधस्तात् पादटिप्पणी-रूपेण सम्पादकाभ्यां प्रदत्तो वर्तते

—ग्रन्थसम्पादकौ]

अहुन वइर्य

हा ६२

यथा[१] अहू वइर्यो अथा[२] रतुश् अशात् चीत्[३] हचा।
वङ्हॅउश् दज़्दा मनङ्हो श्यओथ्ननाँम् अङ्हॅउश मज़्दाइ।
ख़्शथ्रॅम्[४] चा अहुराइ आ यिम् द्रिगुब्यो ददत् वास्तारॅम्।।

असुः वर्यः

यथा असुः वर्यः अथ ऋतुः ऋतात् चित् सचा।
वसोः *दाधा मनसः च्यौत्नानाम् असोः मेधायै।
क्षत्रम् च असुराय आ यम् *ध्रिगुभ्यो ददत् वास्तारम्।।

[**यथा असुः** प्राणात्मकः सर्वेश्वरः **वर्यः** श्रेष्ठः **अथ** तथा **ऋतुः** धर्मोपदेष्टा नियामको वा अपि **ऋतात्** ऋतानुगमनात् = ऋतानुगमनेन **चित् सचा** सह अर्थात् तत्कारणात्। कार्यकारणयोरविनाभावात्। **वर्यः**। **वसोः मनसः** कल्याण-कारिण्याः धियोऽभिमानिदेवतायाः ***दाधा** दानं **असोः मेधायै** जीवलोकस्य स्वाम्यर्थं कृतेभ्यः **च्यौत्नानाम्** (= च्यौत्नेभ्यः) कार्येभ्यो भवति; 'यः कोऽपि असोः मेधायाः निमित्तं कार्याणि करोति स एव वसोः मनसः दानं लभते' इति भावः। **असुराय** (= असुरस्य) प्रभोः **क्षत्रम्**, कारयित्री शक्तिः **आ** तस्मै दीयते **यम्** (असुरः) ***ध्रिगुभ्यो** प्रतिहतगतिभ्यो दरिद्रेभ्य इति यावत् **वास्तारम्** रक्षकं पालकं वा **ददत्** दद्यात्।]

---

१. था
२. था
३. अशात्चीत्
४. क्षथ्रॅम्चा
*. संस्कृतसाहित्ये अदृष्टाः केवलं भाषाशास्त्रदृष्ट्या अनुमिताः शब्दास्तारका-चिह्नयुक्ताः सन्ति।

अशॅम् वोहू

अशॅम्[१] वोहू वहिश्तॅम् अस्ती
उश्ता अस्ती उश्ता अह्माइ
ह्यत् अशाइ[२] वहिश्ताइ अशॅम्[३] ॥

ऋतम् वसु

ऋतम् वसु वसिष्ठम् अस्ति,
उष्टा अस्ति, उष्टा अस्मै।
यत् ऋताय वसिष्ठाय ऋतम् ॥

[**ऋतम्** धर्मः **वसिष्ठं** कल्याणतमं **वसु** कल्याणम् **अस्ति, उष्टा** (श्रेयस्करस्य मार्गस्य) प्रकाशकः **अस्ति; उष्टा** प्रकाशकः मार्गदर्शक इत्यर्थः **अस्मै** तदर्थं (भवति) **यत्** यः **वसिष्ठाय ऋताय** कल्याणतमाय धर्माय **ऋतम्** (अनुतिष्ठति); यो निष्कामभावेन धर्मार्थमेव धर्ममनुचरति तस्मै कल्याणतमो धर्मः श्रेयस्करस्य मार्गस्य प्रकाशको भवतीति भावः ॥]

---

१. अषम्
२. अषाइ
३. अषम्

येङ्हे हाताँम्

हा ३३

येङ्हे[1] हाताँम् आअत् येस्ने पइती वङ्हो ।
मज़्दाो अहुरो वअेथा अशा[2]त् हचा ।
योङ्हाँम् चा ताँस्चा तोस्चा यज़मइदे ॥

यस्य सताम्

यस्य सताम् आत् यज्ञे प्रति वस्यः ।
मेधाः असुरो वेद ऋतात् सचा ।
यासाम् च तांश्च ताश्च यजामहे ॥

[**सताम्** प्राणिनां **आत्** मध्ये (एष पुरुषः) **यज्ञे** यज्ञं **प्रति वस्यः** कुशलतरः (इति एवं) **यस्य** (विषये) **असुरः मेधाः** परमेश्वरः **ऋतात्** =ऋतेन **सचा** सह = कारणात्, ऋतद्वारेण इत्यर्थः **वेद** जानाति **यासाम् च** (विषये असुरो मेधा एवमेव जानाति)। **तांश्च ताश्च यजामहे** पूजयामः।]

---

१. येङ्हे
२. षा

अहुनवइति गाथा

हा २९

ख़[१]श्मइब्या गॅउश् उर्वा गॅरॅज़्दा ।
कह्माइ मा थ़्वरोइद्दूम्[२] कॅं मा तशत्[३] ।
आ मा अएशॅ[४]मो हज़स्चा रॅमो ।
आहिशाया[५] दॅरॅश्चा तॅविश्चा ।
नो इत् मोइ वास्ता[६] ख़्श्मत्[७] अन्यो ।
अथ़ा[८] मोइ साँस्ता वोहू वास्त्र्या ॥ १ ॥

असुमति गाथा

*साति: २९

युष्मभ्यम् गो: *उर्वा (अ)गर्हत,
"कस्मै मां (अ) त्वक्षध्वम् क: माम् (अ) तक्षत् ।
आ माम् *ऐष्मो सहश्च रम: ।
आसिषाय धृष् (टि:) च तविश्च ।
नो इत् मयि *वास्ता युष्मत् अन्य: ।
अथ मयि शास्त वसु *वास्त्र्या" ॥ १ ॥

युष्मभ्यम् 'अहुरमज़्देन' संह 'अमेशस्पेन्ता' नामकेभ्यो देवेभ्य: **गो: उर्वा** आत्मा **अगर्हत** उपालेभे, "**कस्मै** कस्मात् प्रयोजनात् **मां अतक्षध्वम्** निर्मितवन्त:, **क: माम् अतक्षत्** निर्मितवान् । **माम्** (उत्पीडकानां) **ऐष्म:** क्रोध: **सहश्च** शक्तिश्चं **रम:** चौर्यं **धृष्टि:** धर्षणं **तविश्च** बलम् अर्थात् उत्पीडनञ्च **आ** समन्तात् **आसिषाय** आबध्नाति । **युष्मत् अन्य: *वास्ता** रक्षक: **मयि** (=मह्यम्) **नोइत्** नैव (विद्यते) । **अथ मयि** (=मह्यम्) **वसु** कल्याणकर: ***वास्त्र्या** पालक: **शास्त** आदिशत" ॥

---

१. क्ष्म
२. थ्वरोज़्दूम्
३. तषत्
४. ष
५. षा
६. वास्त्रा
७. क्ष्मत्
८. अथा

अदा तशा[1] गँउश् पॅरॅसत् अशॅम्[2] ।
कथ़ा तोइ गवोइ रतुश् ।
ह्यत् हीम् दाता ख़्शय-ृतो ।
हदा वास्त्रा गऑदायो थ्वक़्शो ।
कॅम् होइ उश्ता अहुरॅम् ।
यँ द्रॅग्वोदॅबीश् अएशॅमॅम्[3] वादायोइत् ।। २ ।।

अध तक्षा गो: (अ) पृच्छत् ऋतम् ।
कथा ते गवे ऋतु: ।
यत् सीम् (अ) धात क्षयन्त: ।
सध *वास्त्रा गोधाया: त्वक्ष: ।
कम् अस्यै उष्ठ असुरम् ।
यो द्रुघ्वद्भि: ऐष्मम् बाधयेत् ।। २ ।।

[अध अथ गो: तक्षा गो: घटयिता 'असुरमेधा:' इत्यर्थ: ऋतम् 'ऋत-' नामकं देवम् अपृच्छत् "कथा कथं ते तव गवे (= गो:) ऋतु: नियामको यत् (त्वम् अन्ये च देवा: अस्यां गवि) क्षयन्त: प्रभवन्त: सीम् अस्यै *वास्त्रा रक्षकेण सध सह गोधाया: (=गोधायसम्) गोपालकं त्वक्ष: बलम् अधात। कम् अस्यै गवे असुरम् प्रभुम् उष्ठ कामयथ य: प्रभु: द्रुघ्वद्भि: द्रुह्यद्भि: सह ऐष्मम् उत्पीडकानां क्रोधं बाधयेत"]

---

१. तषा
२. अषम्
३. अएषमम्

अह्माइ अशा नोइत् सरँजा।
अद्बअेशो गवोइ पइती ब्रवत्।
अवअेशाँम् नोइत् वीदुये।
या शवइते आद्रँ्ग् अॅरॅश्वोङ्हो।
हाताँम् ह्वो अऔजिश्तो।
यह्माइ ज़वँ्ग् जिमा कॅरॅदुशा॥ ३॥

अस्मै ऋतम् नोइत् *शर्धा।
अद्वेषो गवे प्रति-ब्रवत्।
*अवेषां नोइत् *विदुये।
*या च्यवते आद्रान् ऋष्वसः।
सताम् *स्वो ओजिष्ठो।
यस्मै हवान् गमाम *कृधुषा॥ ३॥

[**अस्मै** असुरमेधायै **ऋतम्** ऋतनामकः देवः (यः) **नोइत्** नैव ***शर्धा** बलवान्, समर्थ इति यावत् क्रूरः **गवे** गां प्रति च **अद्वेषः** द्वेषरहितः, **प्रति-ब्रवत्** प्रत्यब्रवीत्, ***अवेषां** अमीषां भूलोकनिवासिनां (मध्ये) **नोइत्** न कोऽपि ***विदुये** ज्ञायते ***या** (यः) **ऋष्वसः** धार्मिकात् जनात् **आद्रान्** धर्मविमुखान् **च्यवते** दूरीकरोति **सताम्** प्राणिनां (मध्ये) ***स्वो** स (ईदृक् धर्मरक्षकः) **ओजिष्ठो** [अधुना न विद्यते] **यस्मै** (= यस्य) **हवान्** आह्वानान् प्रति **कृधुषा** त्वरया **गमाम** गच्छेम॥]

मज़्दाो सख़्वारॅ मइरिश्तो।
या ज़ी वावॅरॅज़ोइ पइरी-चिथ़ीत्।
दअेवाइश्चा मश्याइश्चा।
या चा वरॅशइते अइपी-चिथ़ीत्।
ह्वो वीचिरो अहुरो।
अथ़ा नॅं अङ्हत् यथ़ा ह्वो वसत्॥ ४॥

मेधाः सस्वराणि *स्मरिष्ठः।
या हि वावृजे परि चिदित्।
देवैश्च मर्त्यैश्च।
या च वर्क्ष्यते अपि चिदित्।
*स्वो *विचिरो असुरः।
अथ नः असत् यथा *स्वो वशत्॥ ४॥

[मेधा असुरमेधाः परमेश्वरः सस्वराणि सुकृतानि (सूक्तानि) स्मरिष्ठः स्मरणशीलतमः 'सर्वाधिकं स्मरति' इति भावः, या (=यानि) (सूक्तानि) हि देवैश्च मर्त्यैश्च परि चित् इत् वावृजे प्राचीनकाले प्रेषितानि, या (=यानि) च (सूक्तानि) अपि चित् इत् भविष्यत्काले वर्क्ष्यते करिष्यन्ते। *स्वो स (असुरमेधा) *विचिरो विचारकः असुरः प्रभुः। यथा *स्वो सः वशत् कामयते अथ तथा नः अस्मभ्यम् असत् भवति॥]

अत़् वा उस्तानाइश् अह्वा।
ज़स्ताइश् फ़्रीनॅम्ना अहुराइ आ।
मँ उर्वा गँउश्चा अज़्यो।
ह्यत् मज़्दाँम् द्वइदी फ़्ररॅसोब्यो[1]।
नोइत् अॅरॅझज्योइ[2] फ़्रज्याइतिश्।
नोइत् फ़्शुयंते[3] द्रॅग्वसू पइरी॥ ५॥

*अत् वा उत्तानैः आस्व।
हस्तैः प्रीणयमानौ असुराय आ।
मे *उर्वा गोश्च *अज्यायाः।
यत् मेधाम् *दुवहि प्रशस्तिभ्यः।
नोइत् ऋजुजीवाय *प्रज्यातिः।
नोइत् *पशुयन्ते द्रुह्वत्सु परि॥ ५॥

[***अत्** अतः **वा उत्तानैः हस्तैः प्रीणयमानौ** (अहं ऋतनामा देवः गौश्च) **आस्व** स्थितौ अभवाव भवाव इत्यर्थः। **मे** (ऋतस्य) मम ***अज्यायाः** (=अज्यमानायाः, वीयमानायाः) उपद्रवितायाः **गोश्च *उर्वा** आत्मा **यत्** इत्थं **पृशस्तिभ्य** आशीर्वादेभ्यः अनुग्रहेभ्यो वा **मेधाम्** असुरमेधं प्रभुं ***दुवहि** प्रार्थयावः (यत्) **ऋजुजीवाय** सत्यशीलस्य ***प्रज्यातिः** क्षतिः **नोइत्** मा भूत्, ***पशुयन्ते** पशुपालके **द्रुह्वत्सु परि** हिंसकानां मध्ये (आपदः) **नोइत्** मा पतन्तु॥]

---

१. फ़्रसाब्यो
२. अॅरॅजज्योइ
३. फ़्शुयँस्ते

अत् अँ वओचत् अहुरो।
मज़्दाो वीद्वाो वफ़ूश् व्यानया।
नोइत् अएवा अहू विस्तो।
नअेदा रतुश् अशात् चीत्[१] हचा।
अत् ज़ी थ्वा फ़्शु[२]यन्तअेचा।
वास्त्र्याइ[३] चा थ्वोरॅश्ता ततशा[४] ॥ ६ ॥

*अत् आ वोचत् असुरो मेधा।
विद्वान् *वपुः व्यानया।
नोइत् एव असुः वित्तः।
नेध *ऋतुः ऋतात् चित् सचा।
*अत् हि त्वा *पशुयन्तये च।
*वास्त्र्याय च त्वष्टा ततक्ष ॥ ६ ॥

[*अत् तदनन्तरं असुरो मेधा *व्यानया स्वाभाविकेन ज्ञानेन *वपुः विधानं विद्वान् जानन् (ऋतम्) आ वोचत्, "नोइत् एव नैव (त्वया) असुः (गोरक्षकः) प्रभुः वित्तः प्राप्तः, नेध न इह ऋतात् चित् सचा सह अर्थात् कारणात् (ऋतानुवर्तित्वात् इत्यर्थः) *ऋतुः नियामकः (नियुक्तः), *अत् अतः (किमर्थम्) त्वष्टा सृष्टि-निर्माता (अहम्) त्वा त्वाम् *पशुयन्तये पशुपालनाय च *वास्त्र्याय रक्षणाय च ततक्ष निर्मितवान् ?" ॥]

---

१. अषात्चीत्
२. फ़्शु
३. वास्त्र्याइचा
४. ततषा

तँम् आज़ूतोइश् अहुरो।
माँथ्रम् तशत् अशा हज़ओशो[१]।
मज़्दो गवोइ ख़्श्वीदॅम्चा[२]।
ह्वो ऊरुश[३]अेइब्यो स्पॅ॰तो सास्नया।
कस्ते वोहू मनङ्हा।
य ई दायात् ॲॲआवा मरॅतअेइब्यो ।। ७ ।।

तम् आहुतेः असुरो।
मन्त्रम् (अ) तक्षत् ऋता सजोषः।
मेधा गवे *क्ष्वीदम् च।
*स्वो ऋजुभ्यः श्वेतः *शासनया।
कस्ते वसु मनाः।
यः *ई(म्) *धायात् अवसा मर्त्येभ्यः ।। ७ ।।

[*स्वो सः श्वेतः पुण्यात्मा असुरो मेधा परमेश्वरः *शासनया (=शासनेन) स्वकीयेनादेशेन ऋजुभ्यः धार्मिकेभ्यः आहुतेः मन्त्रम् *क्ष्वीदम् क्षीरम् ऋता ऋतेन सजोषः एकचित्ततया अतक्षत् निर्मितवान्; गावः धार्मिकेभ्यः क्षीराय निर्मिताः न तु घाताय इत्यर्थः। [असुरोमेधा 'वसुमनाः' इति नामकं देवं पृच्छति] (भो) वसुमनाः ते तव (मनसि) कः यः ईम् नूनं मर्त्येभ्यः (धार्मिकेभ्यः) जनेभ्यः अवसा साहाय्येन (मम सृष्टिं) *धायात् (=धेयात्) पालयेत् ।।]

---

१. हज़ओंषो
२. क्ष्वीदॅम्चा
३. ष

अएम् मोइ इदा विस्तो।
यँ नँ अएवो सास्नो गूशता।
ज़रथुश्त्रो स्पितामो।
ह्वो नँ मज़्दा वश्ती अशा[1]इचा।
चरॅकॅरॅथ्रा स्रावयञ्हे।
ह्यत् होइ हुदॅमॅम् ह्याइ वख़ॅद्रह्या[2] ॥ ८ ॥

अयम् मे इध वित्तः।
यः नः एव शासनानि *घोषत।
जरठोष्ट्रः श्वितमः।
*स्वो नु मेधा (यै) वष्टि ऋताय च।
चर्कृत्या *श्रावयसे।
यत् *स्वे *सुधामम् दीयेत वक्त्रस्य॥ ८ ॥

[(वसुमनाः आह) "अयम् जरठोष्ट्रः श्वितमः श्वितम-वंशोद्भवः जरठोष्ट्रः मे इध इह वित्तः ज्ञातः यः एव नः अस्माकम् शासनानि *घोषत (=अघोषत्) अशृणोत्। *स्वो सः नु मेधायै ऋताय च चर्कृत्या स्तुत्या *श्रावयसे श्रावयितुं जनेषु प्रचारयितुमित्यर्थः वष्टि कामयते, यत् यतः *स्वे तस्मै वक्त्रस्य वाण्याः *सुधामम् समृद्धिः दीयेत (यतः स मेधायाः ऋतस्य च शासनानि स्तुतिभिः प्रचारयितुं कामयते, अतस्तस्मै वाण्याः समृद्धिः दीयता-मित्यर्थः ॥]

---

१. अषा
२. वख़ॅध्रह्या

अत् चा गॅंउश् उर्वा रऔस्ता।
यॅं अनअेशॅ[1]म् ख़्शॉ[2]न्मॅंने राद्दॅम्।
वाचॅम् नॅरॅश् असूरह्या।
यॅम् आ वसॅमी ईशा-ख़्शथ़ीम्[3]।
कदा यवा ह्वो अङ्हत्।
य होइ ददत् ज़स्तवत् अवो ॥ ९ ॥

*अत् च गोः *उर्वा *रोष्ट।
*यत् अनीशम् क्षममाणायै राधम्।
वाचम् नरः अशूरस्य।
*यत् आ वश्मि ईश-क्षत्र्यम्।
कदा *यवा *स्वो असत्।
यः *स्वे ददत् हस्तवत् अवः ॥ ९ ॥

[*अत् (=अतः) तदनन्तरं च गोः *उर्वा आत्मा *रोष्ट अरोदीत्, "यत् क्षममाणायै (उत्पीडनं) सहमानायै (मह्यं) अशूरस्य अशक्तस्य नरः नरस्य (शक्तिरहिताम्) वाचम् वाणीम् (ईदृशं) अनीशम् प्रभावशून्यं राधम् दानम् (दत्तम्) यत् ईश-क्षत्र्यम् प्रबलशासनं (जनं) आ वश्मि कामये ('अहं त्वत्तः स्वरक्षणाय शक्तिसम्पन्नं जनं प्रार्थितवती, प्राप्ता तु मया अस्य निर्बलस्य जरठोष्ट्रस्य वाणी, ननु विडम्बनैषा' इति भावः)। कदा *यवा कालेन, 'कस्मिन् काले' इत्यर्थः, *स्वो सः (ईदृक् शक्तिसम्पन्नो जनः) असत् भवेत् (भविष्यति इत्यर्थः), यः *स्वे तस्यै गवे (मह्यमित्यर्थः) हस्तवत् सशक्तं अवः साहाय्यं ददत् दद्यात् ॥]

---

१. ष
२. क्षॉन्मने
३. ईषा-क्षथ्रीम्

यूझँ[1]म् अऐइब्यो अहुरा ।
अओंगो दाता अशा[2] ख़्शथ्रॅम् चा[3] ।
अवत् वोहू मनङ्हा ।
या हुर्शॅ[4]इतीश् रामाँम् चा[5] दात्
अज़ॅम्चीत् अह्या मज़्दा ।
थ्वाँम् मँञ्ही पओउर्वीम् वऐदॅम् ॥ १० ॥

यूयम् एभ्यो असुर ।
ओजः *दत्तं, ऋत, क्षत्रम् च ।
*अवत्, वसुमनः ।
*या सुक्षितीः रामान् च दात् ।
अहम् चित् अस्य, मेधा ।
त्वाम् (अ) मंसि पूर्व्यम् वेदम् ॥ १० ॥

[असुर ! ऋत ! वसुमनः ! यूयम् एभ्यः (जरठोष्ट्राय भविष्यद्भ्यश्च धर्माचार्येभ्यः)*अवत् तत् ओजः क्षत्रम् शक्ति च दत्त *या यत् (अस्मभ्यम्) सुक्षितीः सुनिवसतीः (सुस्थितीः) रामान् मोदान् च दात् दद्यात् । मेधा ! अहम् चित् त्वाम् अस्य जरठोष्ट्रस्य पूर्व्यम् श्रेष्ठम् वेदम् ज्ञानम् अमंसि मन्ये ('जरठोष्ट्र एव प्रथमः यः असुरमेधां वेद' इति भावः) ॥]

---

१. जॅं
२. षा
३. क्षथ्रॅम्चा
४. षॅं
५. रामॉम्चा

कुदा अशॅम्[१] वाहू चा[२] मनो।
ख़्शथ्रॅम् चा अत्[३] मा मशा[४]।
यूझ़ॅम्[५] मज़्दा फ़्राख़्श्नॅने[६]।
मज़ोइ मग़ाइ आ पइती- ज़ानता।
अहुरा नू नो अवरॅ।
अॅह्मा रातोइश् यूश्मा[७]वताँम् ॥ ११ ॥

कदा ऋतम् वसु च मनः।
क्षत्रम् च *अत् मा *ममक्ष।
यूयम्, मेधा, प्रज्ञायै।
*महाय मघाय आ प्रतिजानीत।
असुर नु नः *अवसः।
आस्म रातेः युष्मावताम् ॥ ११ ॥

(जरठोष्ट्रः प्रार्थयति) कदा ऋतम्, वसुमनः च क्षत्रम् च (एतन्नामकाः देवाः) मा माम् *ममक्ष प्रेरिष्यन्ते (धर्मप्रचारणे)। (हे) मेधा (आभ्यां देवाभ्यां सह) यूयम् *महाय महते मघाय पूजायै, प्रज्ञायै प्रज्ञाप्रदानार्थम् प्रतिजानीत। (हे) असुर प्रभो! युष्मावताम् तव अन्ययोश्च देवयोः नः अस्मभ्यम् अवसः साहाय्यस्य रातेः दानस्य नु (कृतज्ञाः) आस्म॥

---

१. अषॅम्
२. वाहूचा
३. क्षथ्रॅम्चा
४. षा
५. यूज़ॅम्
६. फ्राक्ष्नॅने
७. यूष्मा

अहुनवइति गाथा (असुमती गाथा)

हा ३० (सातिः ३०)

अत् ता वख़्श्या[1] इशॅ[2]न्तो।
या मज़्दाथा ह्यत् चीत् वीदुशे[3]।
स्तओता चा[4] अहुराइ।
येस्न्या चा वङ्हॅंश् मनङ्हो।
हुमाँज़्द्रा अशा[5] यै चा।
या रओचॅंबीश् दरॅसता उर्वाज़ा ॥ १ ॥

*अत् ता वक्ष्या(मि) इष्यतः।
या मेधा-*धाता यत् चित् विदुषे।
स्तुता च असुराय।
*यज्ञा च वसोः मनसः।
*सुमन्त्रा ऋताय च।
या रोचेभिः *दृश्येयाताम् *उरुवाजा ॥ १ ॥

(अहं जरठोष्ट्रः)*अत् अधुना इष्यतः (श्रोतुम्) इच्छतः ता तौ (श्वेतमन्यु-अघमन्यु-नाम्न्यै ज्योतिःसृष्टेः तमःसृष्टेश्च अधिदेवते) वक्ष्यामि। या यौ मेधा-धाता परमेश्वरेण विहितौ, यत् चित् विदुषे यद्विषये ज्ञानमपेक्ष्यम्। (अहं पुनः) असुराय परमेश्वराय स्तुता (=स्तुतानि) स्तोत्राणि च (वक्ष्यामि), वसोः मनसः यज्ञा (=यज्ञान्) पूजाः च ऋताय च*सुमन्त्रा (सुमन्त्रान्) (वक्ष्यामि) यथा अहुराद्यर्थं स्तोत्रादिकं क्रियेत। या यौ द्वौ मन्यू रोचेभिः स्वकीयैः तेजोभिः भानैरिति यावत्।*उरुवाजा (शुभाशुभयोः) प्रभूतबलौ दृश्येयाताम् ज्ञायेताम्। असुरस्य वसोर्मनस ऋतस्य च स्तोत्रादिकं कर्तव्यम्। न हि अघमन्योरनुसरणं कार्यमित्यर्थः।

---

१. वक्ष्या
२. इष
३. वीदुषे
४. स्तओताचा चा
५. अषा

स्त्रओता गॅउशाइश् बहिश्ता।
अवअेनता सूचा मनङ्हा।
आवरॅनाो वीचिथ़ह्या।
नरॅम् नरॅम् ख़्वख़्याइ तनुये।
परा मज़े[१] योङ्हो ।
अह्याइ नँ सज़्याइ बओंदं्तो पइती ॥ २ ॥

शृणोत *घोषैः वसिष्ठा (नि) ।
आवेनत *शुचा मनसा ।
*आवरणाय *विचितस्य ।
नरम्-नरम् स्वस्यै तन्वे ।
पुरा महः *यासः ।
अस्मै नु *छन्दध्यै बोधन्तः प्रति ॥ २ ॥

शृणोत शृणुत ***घोषैः** कर्णैः **वसिष्ठानि** कल्याणतमानि (वचांसि), ***शुचा** पवित्रेण **मनसा नरम्-नरम्** प्रतिनरम् **स्वस्यै तन्वे** आत्मनः शरीराय (स्वयम् इति भावः) **आवरणाय** संवरणाय (श्वेतमन्युप्रदिष्टः पुण्यमार्गः, अघमन्युप्रदर्शितश्च पापमार्गः एतयोः मार्गयोः) ***विचितस्य** विचयनस्य (सम्बन्धे) **आवेनत** इच्छां कुरुत। **महेः** महतः **यासः** प्रयाणात् **पुरा** पूर्वं **अस्मै *छन्दध्यै** निजां रुचिं सम्पादयितुम्। **प्रतिबोधन्तः** प्रबुध्यमानाः सम्यग्ज्ञानयुक्ताः सन्तः।

---

१. मज़ॅ

अत् ता मइन्यू पऑउरुये।
या यँमा ख़्वफ़ॅना अस्न्वातॅम्।
मनहि चा[1] वचहि चा[2]।
श्यऑथ्रनोइ ही वह्यो अकॅम् चा[3]।
आस्चा हुदोङ्हो ।
अॅरॅश् वीश्याता नोइत् दुज़्दोङ्हो ॥ ३ ॥

आत् ता मन्यू पूर्व्यौ।
या यमा स्वप्ना अश्रावयेताम्।
मनसि च वचसि च।
*श्चौत्ले सी(म्) वस्यो अघम् च ।
अ(न) योः च *सुधासः।
ऋजु व्यचिन्वत नोइत् दुर्धासः ॥ ३ ॥

*आत् तथा ता तौ मन्यू (पुण्यात्मा श्वेतमन्युः पापात्मा अघमन्युश्च) पूर्व्ये प्रथमतः या यौ यमा यमौ सहोत्पन्नौ *स्वप्ना स्वप्ने (मां जरठोष्ट्रम्) अश्रावयेताम् स्वरूपम् अदर्शयेताम् इत्यर्थः सीम् एतौ मनसि च वचसि च श्च्यौत्ले कर्मणि च वस्यः पुण्यःअघम् पापः च (आस्ताम्; एतयोः श्वेतमन्युः पुण्यकर्मा अघमन्युश्च पापकर्मा इत्यर्थः)। अनयोः चं *सुधासः सुधियः ऋजु सम्यक् व्यचिन्वत नो इत् न च *दुर्धासः दुर्धियः॥

---

१. मनहिचा
२. वचहिचा
३. अकॅम्चा

अत् चा ह्यत् ता हँम् मइन्यू ।
जसअेतॅम् पओ[1]उर्वीम् दज़्दे ।
गअेम् चा[2] अज्याइतीम् चा ।
यथ्रा चा अङ्हत् अपॅमॅम् अङ्हँहुश्
अचिश्तो द्रॅग्वताँम् ।
अत् अशा[3]उने वहिश्तॅम् मनो ॥ ४ ॥

आत् च यत् ता सम् मन्यू ।
(अ) गच्छेताम् पूर्व्यम् दधाते ।
गयम् च *आज्यातिम् च ।
यथा च असत् अपमम् असोः ।
अचित्तं द्रुघ्वताम् ।
आत् ऋतावणे वसिष्ठम् मनः ॥ ४ ॥

[*आत् तथा च यत् यदा ता तौ मन्यू सम् अगच्छेताम् समचरताम् (तदा तौ) पूर्व्यम् प्रथमतः गयम् जीवम् प्राणान् इत्यर्थः च *आज्यातिम् आज्यानिम् प्राणाभावम् (मृत्युमित्यर्थः) दधाते (श्वेतमन्युः जीवं दधे, अघमन्युश्च मृत्युं दधे); यथा च असोःप्राणानां (सृष्टेरित्यर्थः) अपमम् प्रयोजनम् (पूर्णम्) असत् स्यात्, द्रुघ्वताम् धर्मद्रोहवताम् अचित्तम् अचित्तता मोह इति यावत् (अघमन्युलोकस्य भागम्) आत्) तथा च ऋतावणे ऋतवते धर्मपरायणाय वसिष्ठम् कल्याणतमं मनः]

---

१. अ़ा
२. चा
३. षा

अयो मनिवो वरता।

यँ द्रॅग्वो अचिश्ता वॅरॅज़्यो।

अशॅम् मइन्युश् स्पँनिश्तो।

य ख़्रओझ़्[1] दिश्तँॅ ग् असँनो वस्ते

यअे चा[2] ख़्श्नऔशॅन् अहुरॅम्।

हइथ्याइश् श्यऔथ्नाइश् फ्रओरॅत् मज़्दाँम्॥ ५॥

अ(न) योः मन्व्वोः (अ) वरत।

यो *द्रुघ्वा अधिष्ठा(न्) *वृज्यः।

ऋतम् मन्युः *श्वेनिष्ठो।

यो *क्रोधिष्ठान् अश्मनः वस्ते।

ये च (अ) क्ष्णाषिषुः असुरम्।

सत्यैः च्योत्नैः प्रावरत् मेधाम्॥ ५॥

अनयोः मन्यवोः यः*द्रुघ्वा द्रोहवान् अघमन्युः (सः) अधिष्ठान् पापतमान् *वृज्यः वर्ज्यान् आचारान् अवरत अवृणुत (यश्च)*श्वेनिष्ठो श्वेततमो मन्युः(श्वेतमन्युरित्यर्थः) (सः) ऋतम् (अवृणुत), यः (श्वेतमन्युः)*क्रोधिष्ठान् दृढतमान् अश्मनः प्रकाशान् वस्ते परिधानत्वेन धारयति, ये च (प्राणिनः) सत्यैः च्यौत्नैः कार्यैः असुरम् मेधाम् परमेश्वरम् अक्ष्णाषिषुः प्रीणयितुकामाः (तेऽपि ऋतम्) प्रावरत् अवृण्वन्॥

१. ज़्
२. यअेचा

अयो नोइत् ॲरॅश् वीश्याता।
दअेवाचिना ह्यत् ईश् आ- दॅबआमा।
पॅरॅस्मयॅंग्‌ग् उपा-जसत्।
ह्यत् वॅरॅनाता अचिश्तॅम् मनो।
अत् अअेर्शॅ[1] मॅम् हॅंद्वारॅंता।
या बाँनयॅन् अहूम् मरॅतानो ॥ ६ ॥

अ(न) योः नोइत् ऋजु व्यचिन्वत।
देवाः चन यत् इमान् आ *दभमा।
पृच्छमानान् उपागच्छत्।
यत् (अ) वृण्वत अधिष्ठम् मनः।
*अत् ऐष्मम् सम् *(अ) द्रवन्त
*या (अ) भञ्जयन् असुम् *मर्तनः ॥ ६ ॥

अनयोः (मन्य्वोः) **देवाः चन** देवा अपि **ऋजु** सम्यक् **नोइत्** नैव **व्यचिन्वत, यत्** यदा **इमान्** देवान् (अनयोः कं वृणुमः इति **पृच्छमानान् आ** समीपं ***दभमा** वञ्चकः (अघमन्युः) **उपागच्छत्, यत्** यतः **अधिष्ठम् मनः अवृण्वत; अत्** अनन्तरं(च) **ऐष्मम्** कामं **समुद्रवन्त** अन्वधावन्त ***या** येन, (यस्मात् कारणादित्यर्थः) ***मर्तनः** मर्त्यस्य **असुम्** मानव-जीवनम् (अपि) **अभञ्जयन्** दूषितमकुर्वन्नित्यर्थः ॥

---

१. षॅ

अह्माइ चा[1] ख़्शथ्रा[2] जसत्।
मनङ्हा वाहू अशा चा।[3]
अत् कॅहर्पॅम् उतयूयितीश्।
ददात् आर्मइतिश् आँन्मा।
अऍशाँम् तोइ आ अङ्हत्।
यथा अयङ्हा आदानाइश् पआउरुयो ।। ७ ।।

अस्मै च क्षत्रम् (अ) गच्छत्।
मनसा-वसु *ऋता च।
अत् कृपम् *ऊती-ऊती:।
ददात् अरमति: *आनम्या।
एषाम् ते आ असत्।
यथा अयसा *आधानै: पूर्व्य: ।। ७ ।।

(य: श्वेतमन्यो: पुण्यमार्गम् अवृणोत्) **अस्मै च क्षत्रम्** दिव्या शक्ति: **मनसा-वसु** वसु-मनसा ***ऋता** ऋतेन **च** सह **अगच्छत्** (स: वसु-मनसा ऋतेन च सह दिव्यां शक्तिं प्राप्नोत् इत्यर्थ:) **अत्** तथा **ऊती-ऊती:** सुरक्षितम् **कृपम्** शरीरं ***आनम्या** नमस्या **अरमति:** देवी श्रद्धा ***ददात्** अदात् **यथा ते** तव (असुरमेधस: परमेश्वरस्य) **अयसा** (उत्तप्त) लौहेन ***आधानै:** परीक्षणै: (परीक्षितो भूत्वा दिव्य-लोकगमने) **एषाम्** अघमन्युवशवर्तिनां देवानां **पूर्व्य:** पूर्ववर्ती **आ असत्** अभूत् ।।

---

१. अह्माइचा
२. क्ष्थ्रा
३. अषाचा

अत् चा[१] यदा अऐशाँम्।
कऐना जमइती अऐनङ्हाँम्।
अत् मज़्दा तइब्यो ख़्श[२]थ्रंम्।
वोंहू मनङ्हा वाइवीदाइते।
अऐइब्यो सस्ते अहुरा।
योइ अशा[३]इ ददॅन् ज़स्तयो द्रुज़ॅम्॥ ८॥

*अत् च यदा एषाम्।
*चयनम् गच्छति एनसाम्।
*अत् मेधा तेभ्य: क्षत्रम्।
वसु-मनसा *वेविद्यते
एभ्य: शास्यते असुर।
*ये ऋताय ददन् हस्तयो: द्रुहम्॥ ८॥

अत् अनन्तरं **च यदा एषाम्** पापात्मनां **एनसाम्** पापानां ***चयनम्** दण्डादिकं फलं (तेभ्य:) **गच्छति** (स्वकृतानामघानां फलस्वरूपं नरकादिकं दण्डं तेऽघमन्युवशवर्तिनो जना: लभन्ते इत्यर्थ:)। ***अत्** तदनन्तरं हे **मेधा** प्रभो ! **तेभ्य:** भुक्तदण्डेभ्य: **वसुमनसा** 'वसुमना:' नामकदेव-द्वारेण (तव) **क्षत्रम्** शासनं विधानं वा **वेविद्यते** दीयते इत्यर्थ:। हे **असुर** परमेश्वर ! **एभ्य:** *शास्ते ऋजुमार्गस्य धर्माचरणस्य शिक्षा दीयते ***ये** येन परिणामत: धर्मेऽनुशिष्टास्ते **ऋताय** =ऋतस्य **हस्तयो: द्रुहम्** पापाचारं **ददन्** समर्पयन्ति॥

---

१. अत्चा
२. क्ष
~~३. षा~~

अत् चा[1] तोइ वअेम् ख़्यामा।
योइ ईम् फ़्रॅरपॅंम् कॅरॅनाउन् अहूम्।
मज़्दोस्चा अहुरोड्हो।
आ मोयस्त्रा बरना अशा[2] चा।
ह्यत् हथ्रा मनो बवत्।
यथ़ा चिस्तिश् अङ्हत् मअेथ़ा[3] ॥ ९ ॥

*अत् च ते वयम् स्याम।
ये ईम् प्राञ्चम् कृणवन् असुम्।
मेधाः च असुराः।
आ *मैत्राणि* भरमाणाः *ऋता च।
यत् सत्रा - मनाः भवत्।
यत्र चित्तिः असत् *मिथा॥ ९ ॥

*अत् अतः च वयम् ते तादृशाः स्याम ये असुम् जीवलोकम् प्राञ्चम् समर्थम् कृणवन् कृण्वन्ति कुर्वन्तीति हे मेधाः (आदरार्थकं बहुवचनम्) हे परमेश्वर! हे असुराः ईश्वराः च (यूयम्) *मैत्राणि सख्यानि *भरमाणाः भरन्तः *ऋता ऋतेन च सह (अस्मान्) आ आगच्छत यत् यतः यत्र यस्मिन् विषये चित्तिः बुद्धिः *मिथा संदिह्यमाना असत् तिष्ठेत् (तत्र) सत्रा-मनाः प्रज्ञानं भवत् भवेत्॥

---

१. अत्‌चा
२. षा
३. था

अदा ज़ी अवा द्रूजो।
अवो बवइती स्कॅं॰दो स्पयथ्रह्या।
अत् असिश्ता यऑज॰ते।
आ हुशि[१]तोइश् वङ्हॅउश् मनङ्हो।
मज़्दो अशख़्या चा।[२]
योइ ज़र्ज॰ते वङ्हाउ स्त्रवही॥ १०॥

अध हि अव द्रुहः।
अव भवति *स्कन्दः श्वात्रस्य।
*अत् *आशिष्ठा(नि) युञ्जते।
आ सुक्षितेः वसोः मनसः।
मेधायाः ऋतस्य च।
ये सहन्ते वसौ श्रवसि॥ १०॥

अध अथ हि नूनं **द्रुहः** धर्मद्रोहिणः **अव** अधःपतनं (तस्य) **श्वात्रस्य** समृद्धेः **अवस्कन्दः** विनाशः **भवति**। **अत्** तथा **ये** ऋतानुवर्तिनो जनाः **वसौ** भद्रे **श्रवसि** यशसि **सहन्ते** (ये धार्मिकाः भद्राय यशसे यतन्ते इत्यर्थः) (ते) **मेधायाः** परमेश्वरस्य, **ऋतस्य वसोः मनसश्च सुक्षितेः** आ सुक्षिति-पर्यन्तम् ***आशिष्ठा** काम्यतमेन **युञ्जते** युक्ताः भवन्ति (ते मेधादिदेवानां धाम्नि निवासं, काम्यतमानि च लभन्ते इत्यर्थः)॥

---

१. षि
२. अषख़्याचा

ह्यत् ता उर्वाता सश[1]श्चा ।
या मज़्दाो ददात् मश्याोङ्हो ।
ख़्वीती चा[2] अँनॅइती ह्यत् चा[3] ।
दरॅगॅम् द्रॅग्वोदॅब्यो रशो[4] ।
सवचा अश[5]वब्यो ।
अत् अइपी ताइश् अङ्हइती उश्ता ।। ११ ।।

यत् ता(नि) व्रता(नि) शक्नुथ ।
या(नि) मेधाः दधात् मर्त्यासः ।
*स्वीती च *एनती च यत् च ।
दीर्घम् द्रुघ्वद्भ्यः *रक्षः ।
शवश्च ऋतवद्भ्यः ।
*अत् अपि तैः अस्ति उष्टम् ।। ११ ।।

मर्त्यासः हे मनुष्याः **यत्** यदि **तानि व्रतानि** विधानानि **यानि मेधाः** परमेश्वरः **दधात्** अघटयत् **शक्नुथ** बोधथ, (कानि तानि विधानानि इति दर्शयति) ***स्वीती** स्वस्तिः कल्याणमिति **च *एनती** क्षतिः **च**, **यत् द्रुघ्वद्भ्यः** धर्मद्वेषिभ्यः **दीर्घम् *रक्षः** हिंसनं, दण्डभोग इति **ऋतवद्भ्यः** ऋतानुवर्तिभ्यः धार्मिकेभ्यः **च शवः** प्रमोदः ***अत्** ततः **तैः** (अस्य विधानस्य बोधैः) **अपि उष्टम्** वाञ्छितम् **अस्ति** भवति ॥

---

१. ष
२. ख़्वीतिचा
३. ह्यत्चा
४. षो
५. ष

अहुनवइति गाथा

हा ३२ सातिः ३२

अख़्या चा[1] ख़्वअेतुश् यासत्।

अह्या वॅरॅज़ॅनॅम् मत् अइर्यम्ना।

अह्या दअेवा महमी मनोइ।

अहुरह्या उर्वाज़ॅमा मज़्दो।

थ़्वोइ दूतोङ्हो ओङ्हामा

तँ ॅग् दारयो योइ वो दइबिषॅ ॅती॥ १॥

अस्य च स्वतवः (अ) याचत्।

अस्य वृजनम् स्मत् अर्यम्णा।

अस्य देवाः *मस्मि माने।

असुरस्य *बर्हमा मेधः।

*त्वे दूतासः असाम।

तान् *धारये ये वः द्विषन्ति॥ १॥

अस्य असुरस्य मेधः परमेश्वरस्य *बर्हमा(णि) आनन्दान् स्वतवः स्वाधीनशक्तिः स्वराट् च अपि अयाचत, अस्य परमेश्वरस्य (आनन्दान्) अर्यम्णा अभिजातेन स्मत् सह वृजनम् साधारणो लोकः (अपि अयाचत), अस्य (आनन्दान्) देवाः (अपि) *मस्मि अस्मिन् (एव) माने परिमाणे (अयाचन्)। सर्व एक लोकः लघोः लघीयान् वा महतो महीयान् वा परमेश्वरस्य आनन्दाय प्रार्थी भवतीति भावः। (हे परमेश्वर ! ये धर्मद्विषिणः वः (युष्मान् असुरमेधादिदेवान्) द्विषन्ति तान् *धारये धर्षितुं (हे परमेश्वर !) *त्वे तव दूतासः दूताः असाम भवाम॥

---

१. अख़्याचा

अएइब्यो मज़्दाो अहुरो।
सारॅम्नो वोहू मनङ्हा।
ख़्शथ्रात्[1] हचा पइती-म्रओत्।
अशा हुश्-हख़्रा ख़्वॅन्वाता।
स्पॅन्ताॅम् वॅ आर्मइतीम्।
वङुहीम् वरॅमइदी हा नॅ अङ्हत्।। २।।

एभ्यः मेधाः असुरः।
श्रयमाणः वसु-मनसा।
क्षत्रात् सचा प्रति-ब्रवत्।
*ऋता*सुसखा *स्वनवता।
श्वेताम् वः अरमतिम्।
वस्वीम् *वरेमहि सा नः असत्।। २।।

एभ्यः (पूर्वपद्ये वर्णितेभ्यः याचमानेभ्यः) **वसु-मनसा क्षत्रात् सचा** क्षत्रेण सह **श्रयमाणः** सेव्यमानः **असुरःमेधाः** परमेश्वरः **प्रति ब्रवत्** प्रत्यब्रवीत् "**सुसखा** शोभनसख्ययुक्तेन ***स्वनवता** प्रकाशवता ***ऋता** ऋतेन (सह) **श्वेताम्** शुभ्रां निर्मलां वा **वस्वीम्** कल्याणीं **अरमतिम्** धर्मबुद्धिं **वः** युष्मभ्यम् ***वरेमहि** वृण्वीमहि" (इति); (जरठोष्ट्र-वचनम्) **सा** अरमतिः **नः** अस्मभ्यं **असत्** भूयात्।।

---

१. क्षथ्रात्

अत् यूश् दअेवा वीस्पोङ्हो ।
अकात् मनङ्हो स्ता चिथ्रॅम् ।
यस्चा वो मश् यज़इते ।
द्रूजस्चा पइरिमतोइश्चा ।
श्यओमाँम् अइपी दइबिताना ।
याइश् अस्रूदूम् बूम्यो हप्तइथे[1] ॥ ३ ॥

*अत् यूयम् देवाः विश्वे ।
अघात् मनसः स्थ *चित्रम् ।
यश्च वः महः यजते ।
दुहश्च परि मतेः च ।
च्यौत्ना(नि) अपि *द्विताना(नि)
यैः *आश्रवध्वम् भूम्याः *सप्तथे ॥ ३ ॥

*अत् तथा यूयं विश्वे देवाः यश्च वः युष्मान् महः अत्यर्थम् यजते (सोऽपि) अघात् मनसः (पापसृष्टेरधिदेवताया अघमन्योरागसम्) *चित्रम् अपत्यं स्थ (यूयं सर्वे अघमन्यूपदिष्टमार्गानुसारिणः स्थ इति भावः)। (युष्माकं) *द्वितानानि द्व्यर्थानि कपटपूर्णानि च्यौत्नानि कार्याणि अपि द्रुहः अनृतात् परिमतेः मतिभ्रमात् च (निःसृतानि) यैः कपटाचारैः भूम्याः भूलोकस्य *सप्तत्ये सप्तमे (भागेऽपि) *आश्रवध्वम् कुख्याताः स्थ ॥

---

१. थे

याअत् यूश् ता फ़्रमीमथ़ा[१] ।

या मश्या अचिश्ता दङ्तो ।

वख़्शॅङ्ते[२] दअेवो-ज़ुश्ता ।

वङ्हउश् सीझ़्[३]द्यम्ना मनङ्हो ।

मज़्दाो अहुरह्या ख़्रतउश्

नस्यङ्तो अशा[४]अत् चा ॥ ४ ॥

*यात् यूयं ता(न्) *प्रमीमथ

*या मर्त्याः अचित्ता(नि) दधन्तः ।

वक्ष्यन्ते देव-जुष्टाः ।

वसोः *शिध्यमानाः मनसः ।

मेधः असुरस्य क्रतोः ।

नश्यन्तो ऋतात् च ॥ ४ ॥

*यात् यस्मात् यूयं (अघमन्युवशवर्तिनो देवाः) तान् (स्वोपासकान् जनान्) *प्रमीमथ विपथगामिनः कुरुथ, *या यतः (च) अचित्तानि विवेकरहितानि कार्याणि दधन्तः (दधतः) कुर्वन्तः, वसोः मनसः *शिध्यमानाः विच्युताः मेधः असुरस्य क्रतोः विधानात् ऋतात् च नश्यन्तः परिभ्रष्टाः, मर्त्याः जनाः देव-जुष्टाः देव-प्रियाः वक्ष्यन्ते ॥

---

१. था
२. वक्षङ्ते
३. सीज़्
४. षा

ता दॅबॅनऑता मशी[1]म्।

हुज्यातोइश् अमॅरॅतातस्चा।

ह्यत् वो अका मनङ्हा।

यॅं॑ग् दअेवॅं॑ग् अकस्चा मइन्युश्।

अका श्यऑथ्नॅम् वचङ्हा।

या फ़्रचिनस् द्रॅग्वॅं॑तॅम् ख़्[2]शयो ।। ५ ।।

*ता (अ) दभ्नुत मर्त्यम्।

*सुज्यातेः अमृतेश्च।

यत् वो *अघा मनसा।

यान् देवान् अघश्च मन्युः।

अघा च्यौत्नम् वचसा।

*या प्राचिनोत् द्रुघ्वन्तम् *क्षयः ।। ५ ।।

*ता तेन प्रकारेण देवाः मर्त्यम् मनुष्यं *सुज्यातेः सुजीवनात् अमृतेः अमृतात् अदभ्नुत अवञ्चयन्त, यान् वः युष्मान् देवान् च अघः मन्युः *अघा (= अघेन) पापपूर्णेन मनसा *अघा (= अघेन) वचसा (अघं) च्यौत्नम् पापाचारं *या तथा द्रुघ्वन्तम् धर्म-विरुद्धं *क्षयः शासनं (च) प्राचिनोत् विचित्य प्रादात् इत्यर्थः ।।

---

१. षी
२. क्षयो

पौउरू - अएनाो अँनाख़्श्ँता।
याइश् स्रावयँइते येंज़ी ताइश् अथ़ा।
हाता-मराने अहुरा।
वहिश्ता वोइस्ता मनङ्हा।
थ्वहमी व मज़्दा ख़्श्रथ़ोइ।
अशाइ चां सँङ्हो वीदाँम्॥ ६॥

पुरु-एनाः *आनक्षत।
यैः श्रावयते यत् हि तैः अथ।
सतां-स्मरण असुर।
वसिष्ठा(नि) वेत्थ मनसा।
*त्वस्मिन् वै मेधाः क्षत्रे।
ऋते च शास(नः) *वित्ताम्॥ ६॥

पुरु-एनाः भूरि-पापकर्मा (अपि कदाचित्) आनक्षत सफलीभवेत्, अथ यत् तथा यैः हि तैः दुराचारैः (आत्मानं) श्रावयते विख्यातं करोति (तथापि) *सतां-स्मरण सतां स्मारक! असुर! प्रभो! (त्वं) वसिष्ठानि शुभ-कर्माणि मनसा वेत्थ। (हे) मेधाः! *त्वस्मिन् त्वयि, क्षत्रे *ऋते च वै शासनः *वित्ताम् विद्यताम्॥

---

१. क्षता

अएेशाँ[1]म् अएेनङ्हाँम् ।

नएेचीत् वीद्वाो अआेजोइ हाद्रोया ।

या जोया सँङ्हइते ।

याइश् स्त्रावी ख़्वअेना अयङ्हा ।

यअेशाँ[2]म् तू अहुरा ।

इरिख़्तॅम् मज़्दा वअेदिश्तो अही ॥ ७ ॥

एषाम् एनसाम् ।

न चित् विद्वान् *ऊह्ये *सिध्रया ।

या *ज्वया शास्यते ।

यैः *श्रावि *स्वना अयसा ।

येषाम् तु अहुर ।

*रिक्तम् मेधाः वेदिष्ठो असि ॥ ७ ॥

एषाम् एनसाम् एनस्वतां पापात्मनां **न** (कोऽपि) **चित्** ***सिध्रया** सत्यशीलया परिपाट्या ***ऊह्ये** (अभिलषितं) प्राप्तुं **विद्वान्** जानाति, ***या** यया (सत्य-परायणया) ***ज्वया** जीवन-रीत्या (धार्मिको जनः) **शास्यते** अनुशिष्टो भवति । **यैः** पापैः ***स्वना** तप्तेन **अयसा** लौहेन (दण्डं भुक्त्वा तदनन्तरमेव) **श्रावि** (सदाचार-रीतिः) श्रुता, गृहीता इत्यर्थः (अघमन्युवशवर्तिनो जनाः ऋजु-मार्गं तदैवानुसरन्ति यदा ते तप्त-लौह-दाहेन दण्डिताः भवन्ति इति भावः) । **येषाम्** एषां पापात्मनां **तु अहुर मेधाः** परमेश्वर ! (त्वमेव) ***रिक्तम्** परिणामं **वेदिष्ठः** ज्ञातुं सर्वाधिकं समर्थः **असि** ॥

---

१. षाँ
२. षाँ

अअेशाँम् अअेनङ्हाँम् ।

वीवङ्हुशो[1] स्नावी यिमस्चीत् ।

यँ मश्यँ ॅग् चिख़्श्[2]नुशो ।

अह्माकँ ॅग् गाउश् बगा ख़्वारॅम्नो ।

अअेशाँम्[3] चीत् आ अह्मी ।

थ़्वह्मी मज़्दा वीचिथ़ोइ अइपी ॥ ८ ॥

एषाम् एनसाम् ।

वैवस्वतो *श्रावि यमश्चित् ।

यः मर्त्यान् *चिक्ष्णुषो ।

अस्माकं गोः भागान् *स्वर्यमाणो ।

एषाम् चित् आ अस्मि ।

*त्वस्मिन् मेधाः विचिते अपि ॥ ८ ॥

एषाम् एनसाम् एनस्वतां (मध्ये) वैवस्वतो यमः चित् *श्रावि विश्रुतोऽभूत् यः मर्त्यान् *चिक्ष्णुषो प्रसादयितुकामः अस्माकं गोः भागान् (मांस)-खण्डान् *स्वर्यमाणः अभोजयत् । मेधाः हे प्रभो ! (अहं) *त्वस्मिन् = तव विचिते निर्णये अपि नूनं एषाम् = एभ्यः एनस्वतेभ्यः चित् आ पृथक् अस्मि भवानि इत्यर्थः ॥

---

१. षो
२. क्ष्
३. षाँम्

दुश्-सस्तिश् स्त्रवो मोरॅ्ंदत् ॥
ह्वो ज्यातँउश् सॅङ्हनाइश् ख्रतूम् ।
अपो मा ईश्तीम् अपयँता ।
बॅरॅख्दाँ[1]म् हाइतीम् वङ्हउश् मनङ्हो ।
ता उख्दा[2] मइन्यँउश् मह्या ।
मज़्दा अशाइ[3] चा यूश्मइब्या गॅरॅज़े ॥ ९ ॥

दुःशास्ता श्रवांसि मृद्नाति ।
*स्वो जीवातो शंसनैः क्रतुम् ।
अप स्म *ईशतिम् *अपायन्त ।
बृढाम् सतीम् वसोः मनसः ।
*ता(नि) उक्था(नि) मन्योः *मस्य ।
मेधाः ऋताय च *युष्मभ्यां गर्हे ॥ ९ ॥

दुःशास्ता दुराचार-शिक्षकः *श्रवांसि शास्त्र-वचनानि मृद्नाति दूषयति । *स्वो सः (स्वकीयैः) शंसनैः शिक्षणैः जीवातोः जीवनस्य क्रतुम् प्रज्ञानं (च दूषयति)। (सः दुःशिक्षकः) वसोः मनसः *ईशतिम् प्रभावं बृढाम् परिवृढां महतीं सतीम् सत्यशीलां स्थितिं (च) अप स्म अत्यधिकं दूरम् अपायन्त अपाकर्तुं चेष्टते इत्यर्थः । *मस्य मम मन्योः मनसः तानि उपर्युक्तानि उक्थानि आलोचनानि (हे) मेधाः (तुभ्यं) (ऋताय) च *युष्मभ्यां युवाभ्यां गर्हे परिदेवे, सविलापं विज्ञापयामि इत्यर्थः ॥

---

१. धा
२. धा
३. षाइ

ह्वो मा ना स्त्रवो मोरॅ्ःदत्।

यँ अचिश्तॅम् वअेनड्हे अओगॅदा।

गाँम् अशि[1]ब्या ह्वरॅचा।

यस्चा दाथॅःग् द्रॅग्वतो ददात्।

यस्चा वास्त्रा वीवापत्।

यस्चा वदरँ वोइझ[2]दत् अशा[3]उने ।। १० ।।

*स्वो स्म ना *श्रवांसि मृद्नाति।

*या अधिष्ठम् *वेनसे औहत।

गाम् अक्षिभ्यां *स्वर् च।

यश्च *धातान् द्रुघ्वतो दधात्।

यश्च *वास्त्रा(णि) व्यवपत्।

यश्च वधर् *(अ) विजधात् ऋतवते ।। १० ।।

स्वो सः ना नरः *श्रवांसि श्रुति-वचनानि मृद्नाति दूष्यति स्म नूनम्, *या यतः गाम् धेनुं *स्वर् सूर्यं च अक्षिभ्यां नेत्राभ्यां वेनसे द्रष्टुम् अधिष्ठम् पापतमं कर्म औहत उपदिशति (गोः सूर्यस्य च दर्शनमपि पापतमं कर्म इत्युपदिशति इति भावः)। यश्च (दुःशास्ता) *धातान् धार्मिकान् जनान् द्रुघ्वतः अघमन्योः (अनुवर्तिनः) दधात् अकरोत् यश्च *वास्त्राणि (गोचारण-भूम्यादीनि गोः) पोषणानि व्यवपत् उदच्छिदत् यश्च *ऋतवते धार्मिके जने वधर् वज्रं *अविजधात् अक्षिपत् ॥

---

१. षि
२. ज़्
३. षा

तअेचीत् मा मोरॅ॰दन् ज्योतूम्।
योइ द्रॅग्वतो मज़िबीश् चिकोइतॅरॅश्।
अङुहीश्चा अङ्ह्वस्चा ।
अपयेइती रअेख़्नॅनङ्हो वअेदॅम्।
योइ वहिश्तात् अशा[1]उनो ।
मज़्दा रारॅश्याँन् मनङ्हो ॥ ११ ॥

ते चित् स्म मृद्नन्ति जीवातुम्।
ये द्रुघ्वतः महीभिः चिचितुः ।
*अस्वीश्च असवश्च ।
अपयच्छति रेक्णसः वेदम्।
ये वसिष्ठात् ऋतवतः ।
मेधाः रारक्षन्ति मनसः ॥ ११ ॥

ते दुराचार-शिक्षकाः **जीवातुम्** जीवन-परिपाटिं **स्म** नूनं **मृद्नन्ति** दूषयन्ति, **ये द्रुघ्वतः** दुर्वृत्तान् अधार्मिकान् जनान् **महीभिः** ऐहिकसमृद्धिभिः (दुर्वृत्तानामैहिकसमृद्धिं दृष्ट्वा तान् पुरुषान् ताश्च स्त्रीः) **अस्वीश्च** ईश्वर्यश्च **असवश्च** ईश्वराश्च (इति) **चिचितुः** मन्यन्ते । (हे) **मेधाः** प्रभो !ये दुर्वृत्तोपदेष्टारः **ऋतवतः** धार्मिकान् जनान् **वसिष्ठात् मनसः** कल्याण-धियः **रारक्षन्ति** विच्युतान् कुर्वन्ति (ते) **रेक्णसः** परमपुरुषार्थस्य **वेदम्** उपलब्धिं **अपयच्छति** (=अपयच्छन्ति) अपनयन्ति ॥

---

१. षा

या रोङ्हयॅन् स्रवङ्हा ।
वहिश्तात् श्यऔथ्नात् मरॅतानो ।
अऐइब्यो मज़्दाो अका म्रऔत् ।
योइ गॅउश् मोरॅ्ंदॅन् उर्वाख़्श्[1] -उख़्ती ज्योतूम् ।
याइश् गह्मा अशा[2]त् वरता ।
करपा ख़्श[3]थ्रॅम्चा ईशनाँम् द्रुजॅम् ॥ १२ ॥

*या (अ) राषिषत श्रवसा ।
वसिष्ठात् च्यौत्नात् मर्त्यान् ।
एभ्यो मेधाः: अघा(नि) ब्रवत् ।
ये गोः मृद्नन्ति *उर्वक्ष-उक्त्या जीवातुम्
*यैः *ग्रस्माः ऋतात् *(अ) वरत ।
*करपाः क्षत्रम् च *ईशानाम् द्रुहम् ॥ १२ ॥

*या यतः (दुर्वृत्तोपदेष्टारः) श्रवसा स्वोपदेशैः मर्त्यान् मनुष्यान् वसिष्ठात् च्यौत्नात् शुभ-कर्मणः अरारिषत निरपास्यन् (अतः) एभ्यः दुःशिक्षकेभ्यः मेधाः प्रभुः अघानि ब्रवत् यच्छति, ये दुर्वृत्ताः *उर्वक्ष-उक्त्या प्रलोभन-वचसा गोः जीवातुम् जीवनम् मृद्नन्ति विनाशयन्ति (ते अधर्मोपदेष्टारः कामानामवाप्त्यर्थं गोः विशसनमुपदिशन्ति, एवञ्च गोः जीवनं विनाशयन्ति) । यैः दुर्वृत्तैः ऋतात् (श्रेष्ठं मत्वा) *ग्रस्माः गो-भक्षकाः *करपाः पुरोहिताः द्रुहम् अघम् *ईशानाम् इच्छतां च क्षत्रम् शासनम् अवरत स्वीकृतमित्यर्थः (अघमन्युवशवर्तिनैरधार्मिकैः ऋतं विहाय गोभक्षकाः पुरोहिताः पापाचारमुपदिशतां च शासनं स्वीकृतम् इति भावः) ॥

---

१. क्ष्
२. षा
३. क्ष

या ख़्श[1]थ्रा गह्मो हीश[2]सत् ।
अचिश्तह्या दॅमाने मनङ्हो ।
अइहँउश् मरॅख़्तारो अह्या ।
यएचा मज़्दा जीगॅरॅज़त् कामे ।
थ्व़ह्या माँथ्रानो दूतीम् ।
यँ ईश् पात् दरॅसात् अश[3]ह्या ।। १३ ।।

या(नि) क्षत्रा(णि) ग्रस्मः सिषासति ।
अघिष्ठस्य दमे मनसः ।
असोः मर्चयितारो अस्य ।
ये च मेधाः (अ) जिगर्हत् कामे ।
*त्वस्य मन्त्रिणो दूत्यम् ।
यः इमान् (अ) पात् धृषात् ऋतस्य ।। १३ ।।

*ग्रस्मः (गो-) भक्षकः अघिष्ठस्य मनसः पापतमस्य चित्तस्य दमे निवासे यानि क्षत्राणि शासनानि सिषासति सेवितुमिच्छति (तानि शासनानि) अस्य दुर्वृत्तस्य असोः अन्तःकरणस्य मर्चयितारः दूषयितारः (भवन्ति)। ये च ते च दुर्वृत्ताः (स्वकीयानां दुर्वृत्तानां दुष्परिणामं भुक्त्वा) मेधाः हे प्रभो ! *त्वस्य तव मन्त्रिणः मन्त्राणां स्तोतुः दूत्यम् शासनं कामे प्रकामं अजिगर्हत् व्याकुलचित्ततया प्रतीक्षन्ते, यः तव स्तोता इमान् अघमन्युवञ्चितान् जनान् ऋतस्य धृषात् धर्षणात् अपात् रक्षयेत् (यः तान् ऋतानुवर्तिनः कुर्यादिति भावः) ।।

---

१. क्ष
२. ष
३. ष

अह्या ग्रह्मो आ-होइश्चोइ ।
नी कावयस्चीत् ख़तूश् नी ददत् ।
वरॅचाही[1] चा फ़्रइदिवा ।
ह्यत् वीसॅं्ता द्रॅग्व ्तॅम् अवो ।
ह्यत् चा गाउश् जइद्याइ म्रओई ।
यॅं दूरओशॅम् सओचयत् अवो ॥ १४ ॥

अस्य *ग्रस्मो आ-सेतवे ।
नि कवयश्चित् क्रतू: नि दधत् ।
वर्चांसि च प्रदिवा ।
यत् *(अ) विशन्त द्रुघ्वन्तम् अव: ।
यत् च गौ: *हनध्यै*ब्रवे ।
*या दूरोषम् अशोचयन् अव: ॥ १४ ॥

[अस्य जनस्य आ सेतवे प्रलोभनाय *ग्रस्म: पाप्मा (गो-)भक्षक: कवय: कवि-वंशीया: शासका: (असद्धर्मावलम्बिन: जरठोष्ट्रविरोधिनश्च) चित् क्रतू: मतय: वर्चांसि शक्तय: च प्रदिवा पुरातनकालात् निदधत् न्यदधु:, यत् यत: (ते)द्रुघ्वन्तम् अधार्मिकम् धर्मविद्वेषिण: अघमन्योरित्यर्थ: अव: साहाय्यम् रक्षणं वा अविशन्त प्रार्थितवन्त इत्यर्थ: यत् यत: च गौ: *हनध्यै हन्तुं *ब्रवे कल्पिता तै:, *या यत: दूरोषम् प्रकृष्टतमं अव: रक्षणं अशोचयन् अकामयन् ॥]

१.

अनाइश् आ वी-नँनासा ।

या करपोतोस्चा कॅवीतोस्चा ।

अवाइश् अइबी यँ॰्ग् दइ॰्ती ।

नोइत् ज्यातँउश् ख़्श[1]यम्नँ॰्ग् वसो ।

तोइ आब्या बइयों॰्ते ।

वङ्हँउश् आ दॅमाने मनङ्हो ॥ १५ ॥

*अनैः आ वि-ननाश ।

ये *करपताश्च *कविताश्च ।

एभिः अभि यान् दधन्ति ।

नोइत् जीवातोः क्षयमाणान् *वशः ।

ते आभ्यां भ्रियन्ते ।

वसोः आ दमे मनसः ॥ १५ ॥

[***अनैः** (= एभिः) स्वकीयैः दुराचारैः **ये *करपताः** करपाणां असद्धर्मस्य पुरोहितानां समूहाः **च *कविताः** कविवंशीयानां शासकानां संघाः **च एभिः** तैरेव जनैः **आविननाश** विनाशं प्राप्यन्ते **यान्** जनान् **जीवातोः** जीवनपरिपाटेः **वशः** स्वेच्छानुसारं **क्षयमाणान्** प्रभवतः **नोइत्** नैव **अभि दधन्ति** विदधति (तेऽसद्धर्मानुयायिनः पुरोहिताः शासकाश्च तैरेव जनैः विनाश्यन्ते यान् ते स्वेच्छानुसारं जीवनयापनायावकाशं न ददति स्म इति भावः) । **ते** जनाः **आभ्यां** करप-कविशासकाभ्याम् **वसोः मनसः** कल्याणधियः **दमे** निवासे **आभ्रियन्ते** नीयन्ते ॥]

-१. -क्ष़

हमम् तत् वहिश्ताचीत् ।
यँ उशुरुये स्यस्चीत् दह्मह्या ।
ख़्श[1]याँस् मज़्दा अहुरा ।
येह्या मा आइथ्रिश्चीत् ।
द्वअेथ़ा ह्यत् अअेनङ्हे द्रॅग्वतो ।
अॅअॅआनू इश्यँ ॅग् अङ्हया ।। १६ ।।

समम् तत् वसिष्ठा चित् ।
*या श्रवे शिस् चित् दस्मस्य ।
क्षियन् मेधाः असुर ।
यस्य मा आधिश्चित् ।
द्वेधा यत् एनसे द्रुघ्वतः ।
अनु इष्यान् असया(मि) ।। १६ ।।

*या यत् **दस्मस्य** मेधाविनः सुशिक्षकस्य **शिस्** अनुशासनं **चित् श्रवे** श्रवणाय **तत् वसिष्ठा** = वसिष्ठेन, कल्याणेन **चित् समम्** (धर्मोपदेष्टुरनुशासनस्य श्रवणं कल्याणाय इति भावः) । **मेधाः असुर** हे परमेश्वर ! त्वं (तस्मिन् अधार्मिकेऽपि) **क्षियन्** प्रभविष्णुः (असि) **यस्य आधिः** द्वेषः **मा** माम् **द्वेधा** द्विधा (भिनत्ति), **यत्** यतः **द्रुघ्वतः** धर्मविद्वेषिणः **एनसे** पापमार्गे **अनु** अनुगन्तुम् **इष्यान्** इच्छुकान् (अधर्मात्) **असयामि** वियोजयामि ॥

---

१. क्ष

यस्न हप्तङ्हाइति (यज्ञः सप्तसातिः)

हा ३६ (सातिः ३६)

अह्या थ्वा[1] आथ्रो वॅरॅज़ॅना पओउरुये पइरी-जसामइदे मज़्दा अहुरा थ्वा थ्वा मइन्यू स्पॅनिश्ता यॅं आ अख्तिश् अह्याइ यॅम् अख्तोयोइ दोइ्हे ॥ १ ॥

अस्य त्वा* अथरो *वृजना पूर्वम् परि-*गमामहे मेधाः असुर त्वा त्वा मन्युना *श्वेनिष्ठेन्ल् यो असि क्षतिः अस्मै यम् क्षतये धत्से ॥ १ ॥

[अस्य *अथरो अग्नेः *वृजना = *वृजनेन नैपुण्येन *श्वेनिष्ठेन शुभ्रतमेन मन्युना (प्रेरिताः वयम्) मेधाः असुर परमेश्वर ! त्वा त्वां परि*गमामहे परिगच्छामः यः (त्वम्) अस्मै ईदृशाय जनाय क्षतिः पीडनम् असि यम् क्षतये पीडनाय धत्से दधासि ॥]

उर्वाज़िश्तो ह्वो नो याताया पइति-जम्याो आतरॅ मज़्दो अहुरह्या उर्वाज़िश्तह्या उर्वाज़्या नाँमिश्तह्या नॅमङ्हा नो मज़िश्ताइ योङ्हाँम् पइती-जम्याो ॥ २ ॥

वर्हिष्ठो *स्वो नो *याताय प्रति-गम्यात्*अथर् मेधः वर्हिष्ठस्य असुरस्य *वर्हया नमिष्ठस्य नमसा नो महिष्ठाय *यासम् प्रतिगम्यात् ॥ २ ॥

[वर्हिष्ठः धन्यतमः *स्वो सः मेधः असुरस्य परमेश्वरस्य *अथर् अग्निः *याताय मरणानन्तरं परमेश्वरस्य धाम गमनाय नः अस्मान् प्रतिगम्यात् अनुगृह्णात्वित्यर्थः । (अग्निः) वर्हिष्ठस्य वर्हया सुखेन नमिष्ठस्य नमसा महिष्ठाय *यासम् मरणानन्तरभाविनं परीक्षणं (प्रति गमनाय) नः प्रतिगम्यात् साहाय्यं करोत्वित्यर्थः ॥]

---

१. थ्वा (सर्वत्र एष एव पाठः)

आतर्श् वोइ मज़्दाो अहुरह्या अही मइन्यॅउश् वोइ अह्या स्पॅनिश्तो अही ह्यत् वा तोइ नामनाँम् वाज़िश्तॅम् आतर॔ मज़्दाो अहुरह्या ता थ्व्रा पइरि-जसामइदे ।। ३ ।।

अथर् वै मेधः असुरस्य असि, मन्योः वै अस्य*श्वेनिष्ठस्य असि यत् वा ते नाम्नाम् वाहिष्ठम् अथर् मेधः असुरस्य तत् त्वा परि-गमामहे ।। ३ ।।

[यत् वा...असुरस्य = यतः हे अग्ने तव बहुषु नामसु 'असुरस्य मेधः वाहिष्ठम् (=वहनकर्मणि श्रेष्ठम्) अथर्' इत्यप्येकं नामास्ति; तत्...गमामहे = अतः त्वां परिगच्छामः ।।]

वोहू थ्व्रा मनङ्हा वोहू थ्व्रा अशावङ्हुयाो थ्व्रा चिस्तोइश् श्यओथ्ननाइश्चा वचँवीश्चा पइरी-जसामइदे ।। ४ ।।

नॅमख़्यामही इषूइद्यामही थ्व्रा मज़्दा अहुरा । वीस्पाइश् थ्व्रा हुमताइश् वीस्पाइश् हूख़्ताइश् वीस्पाइश् ह्वरश्ताइश् पइरी-जसामइदे ।। ५ ।।

स्त्रएंश्ताँम् अत् तोइ कॅहर्पॅम् कॅहर्पाँम् आवएदयमही मज़्दा अहुरा इमा रओचाो बरॅज़िश्तॅम् बरॅज़िमनाँम् अवत् यात् ह्वरॅ अवाची ।। ६ ।।

वसु(ना) त्वा मनसा वसु(ना) त्वा ऋता (=ऋतेन) वस्व्या त्वा चित्या (=मत्या) च्यौत्नैश्च वचोभिश्च परि-गमामहे ।। ४ ।।

नमस्यामहि (=नमामः) इच्छामहि (=इच्छामः) त्वा मेधाः असुर ! विश्वैः त्वा सुमतैः विश्वैः सूक्तैः विश्वैः सुव्रतैः परि-गमामहे ।। ५ ।।

श्रेष्ठम् अत् ते कृपम् कृपाम् आवेदयामहि मेधाः असुर इमाः रोचाः बर्हिष्ठम् बर्हिम्णाम् अवत् स्वर् अवाचि ।। ६ ।।

[मेधाः असुर ! परमेश्वर ! इमाःरोचाः इमे प्रकाशाः (तथा च) बर्हिम्णाम् महतां बर्हिष्ठम् महिष्ठम् अवत् (ज्योतिः) स्वर् सूर्यः (इति) अवाचि उच्यते (एतानि सर्वाणि ज्योतींषि) ते कृपाम् शरीराणां श्रेष्ठम् कृपम् आवेदयामहि जानीमः ।।]

हओम यश्त् (यस्न ९)

हावनीम् आ रतूम आ
हओमो उपाइत् ज़रथुश्त्रॅम्
आत्रॅम् पइरि-यओझ़्[1] दथ्रॅं॰ तॅम्
गाथाोस्च स्रावय॰ तॅम्।
आ-दिम् पॅरॅसत् ज़रथुश्त्रो को नरॅ अही
यिम् अज़ॅम् वीस्पहे अङ्हेउश्
अस्त्वतो स्रएश्तॅम् दादरॅस
ख़्वहे गयेहे ख़्वन्वतो अमॅश[2]हे ॥ १ ॥

सावनीम् आ ऋतुम् आ
सोमो उपैत जरठोष्ट्रम्
*अथरम् परि *योस्-दधन्तम्
गाथाश्च श्रावयन्तम्।
आ तम् (अ) पृच्छत् जरठोष्ट्रः को नर असि।
यम् अहम् विश्वस्य असोः
अस्थन्वतः श्रेष्ठम् ददर्श
स्वस्य गयस्य *स्वन्वतो अमृतस्य ॥ १ ॥

[सावनीम् आ रतूम् आ = सवनतौ प्रातः काल इत्यर्थः सोमो अथरम् अग्नि परि-*योस्-दधन्तम् परिचर्यमाणं गाथाश्च श्रावयन्तम् जरठोष्ट्रम् उपैत् उपागमत्। तं सोमं जरठोष्ट्रः आ अपृच्छत् 'को नर असि यम् अहम् जरठोष्ट्रः स्वस्य = स्वेन *स्वन्वतो = *स्वन्वता 'दीप्तिमता' इत्यर्थः अमृतस्य = अमृतेन गयस्य = गयेन जीवनेन इत्यर्थः विश्वस्य असोः प्राणस्य अस्थन्वतः शरीर-धारिणः श्रेष्ठम् ददर्श पश्यामि' इति ॥]

---

१. ज़्
२. ष

आअत् मे अएम[१] पइत्यओख़्त
हओमो अश[२]व दूरओशो[३] ।
अज़ॅम् अह्मि ज़रथुश्त्र
हओमो अशव दूरओशो
आ माँम् यासङ्गुह स्पितम
फ्रमाँम् हुन्वङ्गुह ख़्वरॅतेॲ
अओइ माँम् स्तओमइन स्तूइद्रि[४]
यथ मा अपरचित् सओश्यन्तो स्तवाँन् ।। २ ।।

आत् मे अयम् प्रत्यवोचत्
सोमो ऋतावा दूरोषः ।
अहम् अस्मि जरठोष्ट्र
सोमो ऋतावा दूरोषः
आ माम् याचस्व *श्वितम
प्र माम् सुनुष्व *स्वर्तये
अभि माम् स्तोमनि स्तुधि
यथा माम् अपरे चित् *शोष्यन्तः स्तुवन् ।। २ ।।

[आत् तदनन्तरं ऋतावा ऋतानुवर्ती दूरोषः तेजस्वी सोमो मे अयम् प्रत्यवोचत्, "जरठोष्ट्र ! अहम् ऋतावा दूरोषः सोमो अस्मि, *श्वितम ! *स्वर्तये आनन्दोपभोगाय माम् आ याचस्व, माम् प्र सुनुष्व, माम् स्तोमनि स्तुतौ अभि स्तुधि = स्तुहि यथा माम् अपरे चित् *शोष्यन्तः धर्म-प्रचारकाः स्तुवन् स्तुतवन्तः ॥]

---

१. म
२. ष
३. षो
४. धि

आअत् अओख्त ज़रथुश्त्रो नॅमो हओमाइ
कसॅ थ्वाँम् पओइर्यो हओम मश्यो
अस्त्वइथ्याइ हुनूत गअेथ्याइ[1]
का अह्माइ अशिश[2] अॅरॅनावि
चित् अह्माइ जसत् आयप्तॅम् ।। ३ ।।

आत् अवोचत् जरठोष्ट्रः । नमः सोमाय
कस्त्वां पूर्व्यः सोम मर्त्यः
अस्थन्वत्यै (अ) सुनुत *गयत्यै
का अस्मै आशीस् *ऋणावि
चित् अस्मै (अ) गच्छत् आप्तम् ।। ३ ।।

[आत् तदनन्तरम् जरठोष्ट्रः अवोचत्, "नमः सोमाय। सोम! कः पूर्व्यः मर्त्यः त्वाम् अस्थन्वत्यै शरीरधारिणे *गयत्यै जीवलोकाय असुनुत? अस्मै सुन्वते का आशीः *ऋणावि वितीर्णा भवता, चित् किम् अस्मै सुन्वते आप्तम् अभिलषितम् अगच्छत्?" ।।]

---

१. थ्याइ
२. अषिश्

आअत् मे अअेम् पइत्यओख़्त
हआमो अश[१]व दूरआशो[२]-
वीवङ्हो माँम् पओइर्यो मश्यो
अस्त्वइथ्याइ हुनूत गअेथ्याइ
हा अह्माइ अशि[३]श् अॅरॅनावि
तत् अह्माइ जसत् आयप्तॅम्
यत् हे पुथ्रो उस्-ज़यत
यो यिमो ख़्श[४]अेतो ह्वाँथ्वो
ख़्वरॅनङुहस्तॅमो ज़ातनाँम्
ह्वरॅ-दरॅसो मश्यानाँम्।
यत् कॅरॅनओत् अइङ्हे ख़्श[५]थ्राद्[६]
अमरॅ्शॅ्न्त पसु-वीर
अङ्हओशॅम्ने आप-उर्वइरे
ख़्वइर्याँन् ख़्वरॅथॅम् अजयम्नॅम्॥ ४॥

---

१. ष
२. षो
३. षि
४. क्ष
५. क्ष
६. ध

आत् मे अयम् प्रत्यवोचत्
सोमो ऋतावा दूरोष: ।
विवस्वान् माम् पूर्व्यो मर्त्य:
अस्थन्वत्यै (अ) सुनुत *गयत्यै
सा अस्मै आशीस् *ऋणावि
तत् अस्मै (अ) गच्छत् आप्तम्
यत् *से पुत्रो उदजायत
यो यम: क्षियत् सुवन्ता
*स्वरणवत्तमो जातानाम्
स्वर्दृशो मर्त्यानाम् ।
यत् (अ) कृणोत् अस्य क्षत्रादा
अमरिष्यन्ता पशु-वीरा
अशुष्यमाणे अबुर्बरे
*स्वर्तवे *स्वृतम् *अज्यमानम् ॥ ४ ॥

[आत् तदनन्तरं **ऋतावा** ऋतानुवर्ती **दूरोष: सामो मे अयं** प्रत्यवोचत्, "**विवस्वान् पूर्व्यो मर्त्य:** (य:) **माम् अस्थन्वत्यै** शरीरधारिणे ***गयत्यै** जीवलोकाय **असुनुत, अस्मै सा आशी: ऋणावि, अस्मै तत् आप्तम् अगच्छत् यत् *से** तस्य **पुत्रो उदजायत** य: **क्षियत्** शासक: **सुवन्ता** विभूतिसम्पन्न: **यम:** (आसीत्) (यश्च) **जातानाम्** प्राणिनां ***स्वरणवत्तमो** दीप्तिमत्तमो, **मर्त्यानां** (च) **स्वर्दृश:** सूर्य-सदृश:*, **यत्** = य: **अस्य** स्वस्य **क्षत्रादा** (=क्षत्रात् आ) शासनात् आ **पशु-वीरा** पशून् मनुष्यान् च **अमरिष्यन्ता** मरण-रहितान्, **अबुर्बरे** आप: ओषधीन् च **अशुष्यमाणे** शोषणरहितान् **अकृणोत्,** (अस्य शासने) ***स्वर्तवे** भोजनाय ***अज्यमानम्** अक्षीयमाणं ***स्वृतम्** खाद्यम् (च आसीत्) ॥]

यिमहे ख़्श[1] थ़े अउर्वहे
नोइत् अऔतॅम् ओङ्ह नोइत् गरॅमॅम्
नोइत् ज़उर्व ओङ्ह नोइत् मॅरॅश्व्युश्
नोइत् अरस्को दअेवो-दातो ।
पं॒च-दस फ़्रचरोइथ़े
पित पुथ़्रस्च रआदअेश्व[2] कतरस्चित्
यवत ख़्श[3] योइत् ह्वाँथ़्वो
यिमो वीवङुहतो पुथ़्रो ॥ ५ ॥

यमस्य क्षत्रे और्वस्य
नोइत् *ऊधम् आस नोइत् घर्मम्
नोइत् जरा आस नोइत् मृत्युः
नोइत् *अरष्को देवधितः ।
पञ्चदशा प्रचरेते
पिता पुत्रश्च रोधेष्वा कतरश्चित्
यावत् (अ) क्षयत् सुवन्ता
यमो विवस्वतः पुत्रः ॥ ५ ॥

[*और्वस्य तेजस्विनः यमस्य क्षत्रे राज्ये नोइत् नैव *ऊधम् शीतम् आस नोइत् घर्मम् तापः (आस), नोइत् जरा आस नोइत् मृत्युः (आस), नोइत् देवधितः देव-निर्मितः *अरष्कःसंतापः (आस) । यावत् विवस्वतः पुत्रः सुवन्ता यमः अक्षयत् अशिषत् (तावत्) पिता पुत्रश्च कतरश्चित् रोधेष्वा (=रोधेषु आ) आकृतिषु पञ्चदशा (=पञ्चदशौ) पञ्चदशवर्षीयौ (इव प्रतीयमानौ) प्रचरेते ॥]

---

१. क्ष
२. रओधअेष्व
३. क्ष

कसॅ थ्वाँम् बित्यो हओम मश्यो

अस्त्वइथ्याइ हुनूत गऐथ्याइ।

का अह्माइ अशि[1]श् अॅरॅनावि

चित् अह्माइ जसत् आयप्तॅम्॥ ६॥

कस्त्वाम् द्वितीयः सोम मर्त्यः

अस्थन्वत्यै (अ) सुनुत *गयत्यै।

का अस्मै आशीस् *ऋणावि

*चित् अस्मै (अ) गच्छत् आप्तम्॥ ६॥

[सोम! कः द्वितीयः मर्त्यः त्वाम् अस्थन्वत्यै *गयत्यै असुनुत? अस्मै का आशीस् *ऋणावि दत्ता त्वया, अस्मै चित् किम् आप्तम् अभिलषितम् अगच्छत् ?]

---

१. षि

आत्[१] मे अअेम् पइत्यऔख़्त
हऔमो अश[२]व दूरआशो[३] ।
आथ़्व्यो माँम् बित्यो मश्यो
अस्त्वइश्याइ हुनूत गअेश्याइ ।
हा अह्माइ अशि[४]श् अ‍ॅरॅनावि
तत् अह्माइ जसत् आयप्तॅम्
यत् हे पुथ़्रो उस्-ज़यत
वीसो सूरयाो थ्र[५]अेतऔनो ॥ ७ ॥

आत् मे अयम् प्रत्यवोचत्
सोमो ऋतावा दूरोषः ।
आप्त्यो माम् द्वितीयो मर्त्यो
अस्थन्वत्यै (अ) सुनुत *गयत्यै ।
सा अस्मै आशीस् *ऋणावि
तत् अस्मै (अ) गच्छत् आप्तम्
यत् *से पुत्रः उद्जायत
विशः शूरायाः चैतानः ॥ ७ ॥

[शूरायाः विशः = विक्रान्तस्य कुलस्य ॥]

---

१. आअत्
२. ष
३. षो
४. षि
५. थ्र

यो जनत् अझ़ी[1]म् दहाकॅम्
थ़्रि[2]ज़फ़नॅम् थ्रिकमॅरॅद्र[3]म्
ख़्व[4]श्-अशी[5]म् हज़ङ्र-यओख़्श[6]तीम्
अशओजङ्हॅम् दएवीम् द्रुजॅम्
अग़[7]म् गएथ़ा[8]व्यो द्रवङ्तॅम्
याँम् अशओजस्तॅमाँम् द्रुजॅम्
फ़्रच कॅरॅङ्तत् अङ्रो मइन्युश्
अओइ याँम् अस्त्वइतीम् गएथाँम्
मह्रकाइ अश[9]हे गएथ़[10]नाँम्॥ ८॥

---

१. ज़ी
२. थ्रि (सर्वत्र)
३. ध
४. क्ष्व
५. षी
६. क्ष
७. घॅ
८. था (सर्वत्र)
९. ष
१०. थ (सर्वत्र)

यो (अ) हनत् अहिम् दंशकम्
त्रिजम्भनम् त्रिकुमूर्धानम्
षडक्षम् सहस्त्रयुक्तिम् ।
अत्योजसम् दैवीम् द्रुहम्
अघम् *गयताभ्यः द्रवन्तम्
यम् अत्योजस्तमम् द्रुहम्
प्राक् (अ) कृन्तत् अघो मन्युः
अभि यम् अस्थन्वतीम् *गयताम्
मृचे ऋतस्य *गयतानाम् ।। ८ ।।

यः त्रैतानः त्रिजम्भनम् त्रिवक्त्रं त्रिकमूर्धानम् त्रिभिः कुरूपैः शिरोभिः संयुक्तं षडक्षम् सहस्त्र-युक्तिम् भूरिमायं अत्योजसम् अतिबलवन्तं दैवीम् = दैवम् पैशाचिकं द्रुहम् धर्म-द्रोहिणं *गयताभ्यः जीवेभ्यः अघम् पापं (धर्मात्) द्रवन्तम् दंशकम् अहिम् अहनत्, यम् अत्योजस्तमम् बलिष्ठं द्रुहम् अघोमन्युः पापसृष्टेरधिदेवता प्राक्-अकृन्तत् निर्मितवान्, यम् (द्रुहम्) ऋतस्य *गयतानाम् जीवानां, धार्मिकाणां प्राणिनामित्यर्थः मृचे विनाशाय अस्थन्वतीम् शरीरधारिणं *गयताम् जीवलोकं (च विनाशयितुम् अघमन्युः) अभि (अकृन्तत्) ।।

कसॅ श्न्नाँम् थ्रित्यो हऔम मश्यो
अस्त्वइश्ख्याइ हुनूत गअेश्ख्याइ।
का अह्माइ अशिस्[१] अॅरॅनावि
चित् अह्माइ जसत् आयप्तॅम्।। ९।।

कस्त्वाम् तृतीयः सोम मर्त्यः
अस्थन्वत्यै (अ) सुनुत *गयत्यै।
का अस्मै आशीस् *ऋणावि
चित् अस्मै (अ) गच्छत् आप्तम्।। ९।।

आत्[२] मे अअेम् पइत्यओख़्त
हऔमो अश[३]व दूरऔशो[४]।
थ्रितो सामनाँम् सॅविश्तो थ्रित्यो माँम् मश्यो
अस्त्वइश्ख्याइ हुनूत गअेश्ख्याइ।
हा अह्माइ अशिश्[५] अॅरॅनावि
तत् अह्माइ जसत् आयप्तॅम्
यत् हे पुथ्र उस्-ज़योइर्थे
उर्वाख़्श[६]यो कॅरॅसास्पस्च।
त[७]कअेशो अन्यो दातो-राज़ो
आअत् अन्यो उपरो-कइर्यो
यव गअेसुश् गद्[८]वरो।। १०।।

---

१. षिश्
२. आअत्
३. षिश्
४. षो
५. अषिश्
६. क्ष
७. ट
८. ध

आत् मे अयम् प्रत्यवोचत्
सोमो ऋतावा दूरोषः ।
त्रितः सामानाम् शविष्ठः तृतीयो माम् मर्त्यः
अस्थन्वत्यै (अ) सुनुत *गयत्यै ।
सा अस्मै आशीस् *ऋणावि
चित् अस्मै (अ) गच्छत् आप्तम्
यत् *से पुत्रौ उदजायेते
उर्वाक्षः कृशाश्वश्च ।
(अ) तिचक्षा अन्यो *धात-राजः
आत् अन्यः *उपरि-कार्यः
युवा केशी गदाभरः ॥ १० ॥

[.....शविष्ठः = बलिष्ठः ।.....अन्यो उर्वाक्ष-कृशाश्वयोरेकः उर्वाक्षः **अतिचक्षा** चिकेता ***धातराजः** धर्म-विधायकः **आत्** तथा **अन्यः कृशाश्वः *उपरि-कार्यः** महतां कार्याणां कर्ता **केशी गदाभरः** गदाधरः (आसीत्) ॥]

यो जनत् अझी[1]म् स्त्रवरॅम्
यिम् अस्पो-गरॅम् नॅरॅ-गरॅम्
यिम् वीश[2]व॒तॅम् ज़इरितॅम्
यिम् उपइरि वीश् अरऑद्व[3]त्
आर्श्त्यो-बरॅज़ ज़इरितॅम् ।
यिम् उपइरि कॅरॅसास्पो
अयङ्ह पितूम् पचत
आ रपिथ्विनॅम् ज़्रवानॅम् ।
तफ़्सत् च[4] हो मइर्यो ख़्वीसत् च[5] ।

१. ज़ी
२. ष
३. ध
४. तफ्सत्च
५. ख़्वीसत्च

फ़ाँश् अयङ्हो फ़स्परत्
यअेश्य ̃ तीम् आपॅम् परोङ्हात्।
पराँश् तर्श्तो अपतचत्
नइरे-मनो कॅरॅसास्पो॥ ११॥

यो (अ) हनत् अहिम् शृङ्गभरम्
यम् अश्व-गरम्, नृ-गरम्
यम् विषवन्तम् हरितम्
यम् उपरि विषम् अरोहत्
***ऋष्टि-बर्हः हरितम्।**
यम् उपरि कृशाश्वो
अयसा पितुम् (अ) पचत
आ *रवित्वनम् त्रयाणम्।
(अ) तपत् च सः मर्यः (अ) स्विदत् च
प्राक् अयसः प्रास्फुरत्
यस्यन्तीः अपः परास्यत्।
प्राङ् त्रस्तो अपातकीत्
नरमनाः कृशाश्वः॥ ११॥

[यः कृशाश्वः **शृङ्गभरम्** शृङ्गधारिणम् **यम्** तमित्यर्थः **अश्व-गरम्** अश्वानां निगरितारं **नृ-गरम्** नराणां ग्रसितारं **यम्** तमित्यर्थः **विषवन्तम्** (अतश्च) **हरितम्** हरिद्वर्णम् **अहिम् अहनत् यम्** = यस्य **अहेः उपरि हरितम् विषम्** ***ऋष्टि-बर्हः** ऋष्टि-परिमितम् तुङ्गम् **अरोहत्**, **यम्** = यस्य **उपरि कृशाश्वः** ***रवित्वनम्** मध्याह्नं **त्रयाणम्** समयम् **आ** मध्याह्नसमये इत्यर्थः **अयसा** लौहपात्रेण **पितुम्** भोजनम् **अपचत्** (विशालं तमहिं शिलाखण्डं मत्वा कृशाश्वः तस्योपरि अग्निं प्रज्वाल्य लौहपात्रेण भोजनं पक्तुमारब्धः इत्यर्थः)। (अग्नितापेन) **च सः मर्यः** सर्पः **अतपत् अस्विदत्** च, **अयसः** लौहपात्रस्य **प्राक्** अधस्तात् **प्रास्फुरत्** परासृपत् (लौहपात्रे) **यस्यन्तीः** क्वथन्तीः **अपः परास्यत्**। (तेन च) **त्रस्तः** भीतः **नरमनाः** शूरः **कृशाश्वः** प्राङ् **अपातकीत्** अधावीत्॥]

कसॅ थ़्वॉम् तूइर्यो हऔम मश्यो
अस्त्वइथ़्याइ हुनूत गऐथ़्याइ।
का अह्माइ अशि[1]श् ॲरॅनावि।
चित् अह्माइ जसत् आयप्तॅम्॥ १२॥

आअत् मे अऐम् पइत्यओख़्त
हआमो अश[2]व दूरऔशो[3]।
पोउरुश[4]स्पो मॉंम् तूइर्यो मश्यो
अस्त्वइथ़्याइ हुनूत गऐथ़्याइ।
हा अह्माइ अशिश् ॲरॅनावि।
तत् अह्माइ जसत् आयप्तॅम्
यत् हे तूम् उस-जयङ्ह
तूम् ॲरॅज़्वो ज़रथुश्त्र
न्मानहे पाउरुश[5]स्पहे
वीदऐवो अहुर-त्क़ऐशो॥ १३॥

---

१. षि
२. ष
३. षो
४. ष
५. ष

कस्त्वाम् तुरीयः सोम मर्त्यः
अस्थन्वत्यै (अ) सुनुत *गयत्यै ।
का अस्मै आशीस् *ऋणावि
चित् अस्मै (अ) गच्छत् आप्तम् ।। १२ ।।

आत् मे अयं प्रत्यवोचत्
सोमो ऋतावा दूरोषः ।
परुषाश्वो माम् तुरीयो मर्त्यो
अस्थन्वत्यै (अ) सुनुत *गयत्यै ।
सा अस्मै आशीस् *ऋणावि
तत् अस्मै (अ) गच्छत् आप्तम्
यत् *से त्वम् उदजायथाः
त्वम् *ऋज्वो जरठोष्ट्र
दमस्य परुषाश्वस्य
विदेवो असुर-(अ) तिचक्षाः ।। १३ ।।

[....***से** = अस्य । .... ***ऋज्वः** = ऋजुः । **दमस्य** = दमे = गृहे । **विदेवः** = देव-विरोधी (अवेस्तायाः गाथाभ्यःपरवर्तिषु भागेषु 'देव' शब्दः हीनार्थकः सञ्जातः, यथा संस्कृते 'असुर' शब्दः । अतः **'विदेवः'** इत्यस्य अपदेवानां हिंसादिनिकृष्टकर्मरतानां असुराणां विरोधीत्यर्थः) । **असुरातिचक्षाः** = असुरस्य परमेश्वरस्य द्रष्टा इत्यर्थः ।।]

स्रूतो अइर्‌यने वऐजहे
तूम् पओइर्यो ज़रथुश्त्र
अहुनॅम् वइरीम् फ़स्नावयो
वीवॅरॅश्न्व˚तॅम् आख़्तूइरीम्
अपरॅम् ख़ओइ़[1]द्येह्य फ़स्रूइति ॥ १४ ॥

श्रुतः आर्ये बीजे
त्वम् पूर्व्यः जरठोष्ट्र
असु-वर्यम् प्राश्रावयः
*विभृतवन्तम् *आतूर्यम्
अपरम् *क्रुद्धया प्रश्रुती ॥ १४ ॥

[जरठोष्ट्र ! आर्ये बीजे आर्याणां मूल-स्थाने श्रुतः विख्यातः त्वम् पूर्व्यः प्रथमः (असि यः) असु-वर्यम् असु-वर्याभिधं मन्त्रं आतूर्यम् चतुर्वारं *विभृतवन्तम् स्वराक्षरादीनां विशदविवृतिपूर्वकमित्यर्थः,अपरम् पुनश्च *क्रुद्धया उच्चैस्तरेण प्रश्रुती(= प्रश्रुत्या) स्वरेण प्राश्रावयः ॥]

---

१. ड़

तूम् ज़ॅमर्-गूज़ो आकॅरॅनवो
वीस्पे दअेव ज़रथ़ुश्त्र
योइ पर अह्मात् वीरो-रओद्र[१]
अपतयॅन् पइति आय ज़ॅमा ।
यो अआजिश्तो यो तॅचिश्तो
यो थ़्क़्ख़्शि[२]श्तो यो आसिश्तो
यो अस् वॅरॅथ़्रजाँस्तॅमो
अबवत् मइनिवाो दामाँन् ॥ १५ ॥

त्वम् ज्मा-गुहः आकृणोः
विश्वे देवाः जरठोष्ट्र
ये परा अस्मात् *वीर-रोधाः
अपतयन् प्रति अया ज्मा ।
य ओजिष्ठो यः त्वञ्चिष्ठः
यः त्वक्षिष्ठो य आशिष्ठः
यो अति वृत्रहन्तमो
अभवत् मन्व्वोः धामनि ॥ १५ ॥

जरठोष्ट्र ! त्वम् विश्वे = विश्वान् देवाः = देवान् (अपदेवान् राक्षसानित्यर्थः) = ज्मा-गुहः पृथिव्या अधस्तले निलीनान् अकृणोः अकरोः ये देवाः अस्मात् परा तव प्रादुर्भावात् प्राक् *वीर-रोधाः पुरुषाकाराः (स्वमायया पुरुषाकृतिं धारयित्वा इत्यर्थः) अया अनया (= अस्याम्) ज्मा प्रति पृथिव्याम् अपतयन् व्यचरन् । यः (त्वं जरठोष्ट्र !) ओजिष्ठः यः (त्वं) त्वञ्चिष्ठः क्षिप्रगतिः य (त्वं) त्वक्षिष्ठो कर्मिष्ठः यः (त्वं) आशिष्ठः क्षिप्रतमः यः (त्वं) मन्व्वोः 'श्वेतमन्यु-अघमन्यु' इति मन्यु-द्वययोः धामनि लोके अति वृत्रहन्तमः विजयिनां श्रेष्ठः अभवत् ॥

---

१. ध
२. क्षि

आअत् अओख़्त ज़रथुश्त्रो ।
नॅमो हओमाइ वङ्हुश् हआमो
हुदा[1] तो हओमो अर्‌श्दातो
वङ्हुश् दातो बअेश[2]ज़्यो
हुकॅरॅफ़्श् ह्वरॅश् वॅरॅथ्रजो
ज़इरि-गओनो नाँम्याँसुश्
यथ्र[3] ख़्वरॅङ्ते वहिश्तो
उरुनअे च[4] पाथ्मइन्योतॅमो ॥ १६ ॥

आत् अवोचत् जरठोष्ट्रः ।
नमः सोमाय वसुः सोमः
सुधितः सोमो ऋत-धितः
वसु-धितः भैषज्यः
*सुकृप् *सुवृक् वृत्रहाः
*हरिगुणः नम्रांशुः
यथा *स्वर्तवे वसिष्ठः
*उर्वणे च *पथिमत्तमः ॥ १६ ॥

[*सुधातः = सुहितः सुनिर्मितः, *ऋतधातः = ऋतहितः ऋतेन निर्मितः ऋतजात इत्यर्थः, भैषज्यः रोगहरः, *सुकृप् = सुरूपः, सुवृक् = सुकर्मा, हरिगुणः = स्वर्ण-वर्णः, नम्रांशुः = नम्रशाखः, *स्वर्तवे = पानाय, *उर्वणे = आत्मने *पथिमत्तमः = श्रेष्ठः पथिप्रदर्शकः ॥]

---

१. धा
२. ष
३. थ
४. अेच

नी ते ज़ाइरे मद॑[1]म् ब्रुये
नी अमॅम् नी वॅरॅथ्रग़्नॅम्[2]
नी दस्वरॅ नी बअेश[3]ज़ॅम्
नी फ़्रदथॅम् नी वरॅदथॅम्
नी अओजो वीस्पो-तनूम्
नी मस्तीम् वीस्पो पअेसङ्हम्
नी तत् यथ[4] गअेथाह्व
वसो-ख़्श[4]थ्रो फ़्चराने
त्वअेशो-तउर्वो द्रुजॅम्-वनो ॥ १७ ॥

नि ते हरे मदम् ब्रुवे
नि अमम् नि वृत्रघ्नम्
नि *दस्वरम् नि भेषजम्
नि *प्रदधम् नि वर्धम्
नि ओजो विश्व-तनुम्
नि मतिम् विश्वपेशसम्
नि तत् यथा *गयतास्वा
वशक्षत्रः प्रचराणि
*द्वेषस्तुर्वा द्रुहम्-वनः ॥ १७ ॥

हरे !स्वर्णवर्ण सोम ! ते मदम् आनन्दं निब्रुवे याचे, अमम् बलं नि (ब्रुवे), वृत्रघ्नम् विजयं नि (ब्रुवे), *दस्वरम् आरोग्यं नि (ब्रुवे), भेषजम् नि (ब्रुवे), *प्रदधम् उन्नतिं नि (ब्रुवे), वर्धम् वृद्धिं नि (ब्रुवे), विश्व-तनुम् सर्वाङ्ग-व्यापिनं ओजः नि (ब्रुवे), विश्वपेशसम् समग्रां मतिम् नि (ब्रुवे), तत् नि (ब्रुवे) यथा *द्वेषस्तुर्वा द्विषतां धर्षयिता द्रुहम्-वनः धर्मद्रोहिणां विजेता (भूत्वा) *गयतास्वा (= गयतासु + आ) जीवलोकेषु वशक्षत्रः स्वाधीन-शक्तिः प्रचराणि ॥

---

१. ध
२. घ्नम्
३. ष
४. यथ (सर्वत्र)

नि तत़् यथ़ तउर्वयनि
वीस्पनाँम् त्विश़्वताँम् त्बअेशाो
दअेवनाँम् मश़्यानाँम् च
याथ़्वाँम् पइरिकनाँम् च
साथ़्रॉम् कओयाँम् करफ़्नॉम् च[1]
मइर्यनाँम् च[2] बिज़ंग्रनाँम्
अशॅ[3]मओग़[4]नाँम् च[5] बिज़ंग्रनाँम्
वॅह्र्कनाँम् च चथ़्वरॅ-ज़ंग्रनाँम्
हअेन्यास्च पॅरॅथ़ु-अइनिकयाो
दवाँइथ़्याो पताँइथ़्याो ॥ १८ ॥

नि तत् यथा तुर्वयाणि
विश्वेषाम् द्विष्वतां द्वेषान्
देवानां मर्त्यानाम् च
यातूनाम् *परिकाणाम् च
शास्तृणाम् *कवीनाम् *कृपणानाम् च
मर्याणाम् च द्विजङ्घानाम्
ऋतमोघानाम् च द्विजङ्घानाम्
वृकाणाम् च चतुर्जङ्घानाम्
सेनायाश्च पृथ्वनीकायाः
द्रवन्त्याः पतन्त्याः ॥ १८ ॥

---

१. मृच
२. मृच
३. ष
४. घ
५. मृच

[तत् नि (ब्रुवे) याचे यथा देवानां मर्त्यानां च यातूनाम् अभिचारविदां *परिकाणाम् अभिचारिणीनां शास्तॄणाम् दुष्टानां शासकानां *कवीनाम् धर्मं पश्यन्तोऽपि अपश्यतां शासकानां कृपणानाम् धर्मं शृण्वन्तोऽपि अशृण्वतां क्रूराणाम्, द्विजङ्घानाम् च मर्याणाम् सर्पाणां च द्विजङ्घानाम् (दुष्टानां), चतुर्जङ्घानाम् च वृकाणाम्, (धार्मिकान् जनान् विनाशयितुं) द्रवन्त्याः पतन्त्याः पृथ्वनीकायाः सेनायाश्च– (एवं) विश्वेषाम् द्विषतां द्वेषान् तुर्वयाणि अभिभवानि ॥]

इमॅम् थ्र्वाँम् पओइरीम् यानॅम्
हओम जइद्[1]येमि दूरओश[2] ।
वहिश्तॅम् अहूम् अशओनाँम्
रओचङ्हॅम् वीस्पो-ख़्वाथ्रॅम् ।
इमॅम् थ्र्वाँम् बितीम् यानॅम्
हओम जइद्[3]येमि दूरओश[4]
द्रवतातॅम् अञ्होसॅ तन्वो ।
इमॅम् थ्र्वाँम् थ्रितीम् यानॅम्
हओम जइद्[5]येमि दूरओश[6]
दरॅग़ो[7]-जीतीम् उश्तानहॅ ॥ १९ ॥

---

१. ध्
२. ष
३. ध्
४. ष
५. ध्
६. ष
७. घो

इमम् त्वाम् पूर्व्यम् *यानम्
सोम गदामि दूरोष।
वशिष्ठम् असुम् ऋताब्नाम्
रोचसं विश्व-स्वनित्रम्।
इमम् त्वाम् द्वितीयम् *यानम्
सोम गदामि दूरोष
ध्रुवतातिम् अस्याः तनोः।
इमम् त्वाम् तृतीयम् *यानम्
सोम गदामि दूरोष
दीर्घ-जीवितम् *उत्तानस्य ॥ १९ ॥

सोम! दूरोष! **इमम् त्वाम् पूर्व्यम्** प्रथमं ***यानम्** दानं **गदामि** कथयामि, याचामि इत्यर्थः, (किं तत् दानमिति निरूपयति) **ऋताब्नाम्** ऋतवद्भ्यः ऋतानुवर्तिभ्य इत्यर्थः, **वशिष्ठम्** कल्याणतमं **रोचसम्** दीप्तिमन्तं **विश्वस्वनित्रम्** सर्वतः यशस्विनं **असुम्** जीवनम् (इति)। **सोम!** दूरोष! **अस्याः तनोः ध्रुवतातिम्** दार्ढ्यम् (इति) **इमम् त्वाम् द्वितीयम् *यानम् गदामि**। ***उत्तानस्य** प्राणस्य (मे) **दीर्घ-जीवितम्** (इति) इमम् त्वाम् **सोम! दूरोष! तृतीयम् *यानम्** गदामि ॥

इमॅम् थ्वाँम् तूइरीम् यानॅम्
हओम जइद्[1]येमि दूरओश[2] ।
यथ अएशो[3] अमवाो
थ्राँफ़ँदो[4] फ्रख्श[5]ताने ज़्मा पइति
त्बअेशो-तउर्वाो द्रुजम्-वनो ।
इमॅम् थ्वाँम् पुख्ध्ॅम् यानॅम्
हओम जइद्ये दूरओश ।
यथ वॅरॅथ्रजाो वनत्-पॅर्श[6]नो ।
फ्रख्श[7]तान ज़्मा पइति
त्बअेशो[8]-तउर्वाो द्रुजॅम्-वनो ॥ २० ॥

इमम् त्वाम् तुरीयम् *यानम्
सोम गदामि दूरोष !
यथा *एषो अमवान्
तृप्तः प्रतिष्ठानि ज्मा प्रति
*द्वेषस्तुर्वा द्रुहम्-वनः ।
इमम् त्वाम् पञ्चथम् *यानम्
सोम गदामि दूरोष ।
यथा वृत्रहा वनत्-पृतनः
प्रतिष्ठानि ज्मा प्रति
*द्वेषस्तुर्वा द्रुहम्-वनः ॥ २० ॥

---

१. ध् (सर्वत्र)
२. ष (सर्वत्र)
३. षो (सर्वत्र)
४. धो
५. क्ष
६. ष
७. क्ष
८. षो

सोम ! दूरोष ! इमम् त्वाम् तुरीयम् *यानम् गदामि यथा (अहं) *एषः स्वेच्छानुवर्ती अमवान् शक्तिमान् तृप्तः *द्वेषस्तुर्वा द्विषतां धर्षयिता द्रुहम्-वनः धर्म-द्रोहिणां विजेता (भूत्वा) ज्मा प्रति पृथिव्यां प्रतिष्ठानि प्रतिष्ठितो भवानि। सोम ! दूरोष ! इमम् त्वाम् पञ्चथम् पञ्चमं *यानम् दानं गदामि यथा (अहं) वृत्रहा विजयी वनत्पृतनः युद्धानां जेता *द्वेषस्तुर्वा द्रुहम्-वनः (भूत्वा) ज्मा प्रति प्रतिष्ठानि ॥

इमॅम् श्वाँम् ख़्श[1]तूम् यानॅम्
हओम जइद्येमि दूरओश।
पउर्व तायूम् पउर्व गद़्[2]म्
पउर्व वॅह्र्कॅम[3] बूइद़्[4]योमइदे।
मा-चिश् पउर्वो बूइद़्[5]यअेत नो
वीस्प पउर्व बूइद़्[6]योमइदे ॥ २१ ॥

इमम् त्वाम् षष्ठम् *यानम्
सोम गदामि दूरोष।
पूर्वम् तायुम् पूर्वम् गधम्
पूर्वम् वृकम् बुध्येमहि।
माकिः पूर्वो बुध्येत नो
विश्वे पूर्वम् बुध्येमहि ॥ २१ ॥

सोम ! दूरोष ! इमम् त्वाम् षष्ठम् *यानम् दानं गदामि याचामि (यत् वयं तवोपासकाः) तायुम् चौरं पूर्वम् (तस्य चोरयितुमागमनात् प्राक् एव स आगच्छतीति) बुध्येमहि, (एवमेव) गधम् घातकं पूर्वम् (बुध्येमहि), वृकम् (च) पूर्वम् (बुध्येमहि) माकिः न कोऽपि नो अस्मान् पूर्वो = पूर्वं बुध्येत, (वयं तु) विश्वे (= विश्वान्) सर्वान् पूर्वम् बुध्येमहि ॥

१. क्ष्श
२. ध
३. म्
४. ध्योइमइधे
५. य्
६. ध्योइमइधे

हओमो अऐइबिश् योइ अउर्वं॑तो
हित तख़्शॅ[1]ं॑ति अरॅनाउम्
ज़ावरॅ अओजोस्च बख़्श[2]इति ।
हओमो आज़ीज़नाइतिबिश्
दद़ा[3]इति ख़्श[4]ऐतो-पुथ़्रीम्
उत अश[5]व-फ़्रज़इं॑तीम् ।
हओमो तऐचित् योइ कतयो
नस्को-फ्रसाोङ्हो आोङ्हॅं॑ते
स्पानो म़स्तीम्[6] च बख़्श[7]इति ॥ २२ ॥

सोमः एभिः ये अर्वन्तः
सिताः तक्षन्ति *अरणम्
जवः ओजश्च भक्षयति ।
सोमो आजीजनन्तीभिः
दधाति क्षयत्पुत्रम्
उत ऋतवत्प्रजातिम् ।
सोमः ते-चित् ये *कतयो
*नस्क-प्रशासाः आसन्ते
*श्वेनीम् मतिम् च भक्षयति ॥ २२ ॥

---

१. क्ष
२. क्ष
३. धा
४. क्ष
५. ष
६. म्च
७. क्ष

सोमः एभिः = एभ्यः जनेभ्यः **ये सिताः** (सितान्) सुशिक्षितान् **अर्वन्तः** अश्वान् ***अरणम्** समरे **तक्षन्ति** प्रेरयन्ति (ये धार्मिकाः जनाः अधार्मिकान् जेतुं सुशिक्षितान् अश्वान् आरुह्य युध्यन्ति इति भावः) **जवः** वेगः **ओजश्च भक्षयति** ददाति। **सोमः** आजीजनन्तीभिः (= भ्यः) याः स्त्रियः धर्मानुसारं सन्ततिं जनयन्ति ताभ्यः **क्षयत्पुत्रम्** ओजस्विनीं सन्ततिं **उत ऋतवत्प्रजातिम्** धार्मिकां सन्ततिं दधाति। ये कतयो गृहस्थाः *__नस्क-प्रशासाः__ धर्मशास्त्राध्यापनोद्युक्ताः **आसते ते** = तेभ्यः **चित्** ***श्वेनीम्** शुभ्रां **धियं मतिम्** आत्म-चिन्तन-प्रवृत्तां बुद्धिं च **भक्षयति** उपभोगाय ददाति॥

हऒमो तोस्चित् योो कइनीनो
ओङ्हइरे दरॅग़[1]म् अग़्र्वो[2]।
हइथ्रीम् राद़्म् च[3] वख़्शइति
म़ोशु[4] जइद़्[5]यम्नो हुख़तुश्॥ २३॥

सोमः ताश्चित् याः कनीनाः
आसिरे दीर्घम् अग्रुवः।
सत्यम् *राधम् च भक्षयति
मक्षु गद्यमानः सुक्रतुः॥ २३॥

याः कनीनाः कन्यकाः **दीर्घम् अग्रुवः** अनूढाः **आसिरे ताः**=ताभ्यः**चित् सुक्रतुः** शोभनकर्मा **सोमः**:**गद्यमानः** प्रार्थ्यमानः **मक्षु** शीघ्रं **सत्यम्** सत्यपरायणं ***राधम्** प्रियं च (पतिं) **भक्षयति** [= प्रापयति, सं०]॥

---

१. घॅ
२. अघ्रुवो
३. राधॅम्च
४. षु
५. द

हओमो तॅम्[१] चित् यिम् कॅरॅसानीम्
अप-ख़्श[२]थ्रॅम् निशाद[३]यत्
यो रओस्त ख़्श[४]थ्रो-काम्य
यो दवत ! नोइत् मे अपाँम्
आथ्रव अइव्रिश्तिश्
वॅरॅद्[५]ये दङ्हव चरात्।
हो वीस्पॅ वॅरॅदि[६]नाँम् वनात्
नी वीस्पॅ वॅरॅदि[७]नाँम् जनात्॥ २४॥

सोमः तम् चित् यम् *कृशानिम्
अप-क्षत्रम् निषादयत्
यो अरुद्ध क्षत्र-काम्य(या)
यो *धवत नो इत् मे *अपाम्
अथर्वा अभ्यस्तिः
वृद्धये दस्यौ चरात्
स विश्व-वृद्धीनाम् वनात्
नि विश्व-वृद्धीनाम् हनात् ॥ २४॥

सोमः तम् चित् यम् (निरर्थकः पादपूरणे प्रयुक्तः) ***कृशानिम्** एतन्नामकं जरठोष्ट्र-विरोधिनं राजानं **अप-क्षत्रम्** क्षत्र-च्युतम् **निषादयत्** राज्यात् अपाभ्रंशत् इत्यर्थः, **यः क्षत्र-काम्यया** शासनमदान्धतया **अरोष्ट** व्यकत्थिष्ट, **यः *धवत** साहंकारम् अघुषत् ***अपाम्** अतः परं **मे** दस्यौ राज्ये (कोऽपि) **अथर्वा** पुरोहितः **अभ्यस्तिः** धर्मशास्त्राभ्यासरतः (धर्मस्य) **वृद्धये** स्वधर्मप्रचारार्थमित्यर्थः **चरात्** प्रचरतु (यतः स मम) **विश्व-वृद्धीनाम्**=विश्व-वृद्धीः, समस्तान् विभवान् **वनात्** अभिभवेत् (मम) **विश्व-वृद्धीनाम्** = विश्ववृद्धीः **निहनात्** निवध्यात् (इति) ॥

---

१. तॅम्चित्
२. क्ष
३. ध
४. क्ष
५. द
६. धि
७. धि

उश्त ते यो ख़्वा अओजङ्ह

वसो-ख़्शक्षथ्रो अहि हओम।

उश्त ते अपिवतह

पोउरु-वचाँम् अॅरॅझ्रु[1] ख़्द[2]नाँम्।

उश्त ते नोइत् पइरि-फ़्रास

अॅरॅझ्रु[3]ख़्दम् पॅरॅसहे वाचिम्॥ २५॥

उष्टं ते यः स्वा ओजसा

वश-क्षत्रो असि सोम।

उष्टं ते *अपि वेत्सि

पुरुवचसाम् ऋजूक्तानाम्।

उष्टं ते नोइत् परि-*प्राशा

ऋजूक्तम् पृच्छसि वाचम्॥ २५॥

[सोम! यः (त्वं) स्वा = स्वेन ओजसा वश-क्षत्रः स्वाधीन-शासनः असि (ईदृशाय) ते तुभ्यं उष्टम् प्रशंसनम्। ऋजूक्तानाम् सरलभावोक्तानां पुरुवचसाम् स्पष्टोक्तीनां *अपि वेत्सि विज्ञातवे ते तुभ्यं उष्टम् प्रशंसनम्। ते उष्टम् (यस्त्वं) ऋजूक्तम् वाचम् परि*प्राशा परिप्रश्नेन नोइत् नैव पृच्छसि॥]

---

१. ज़ु
२. ध
३. ज़ुख्धम्

फ़्रा ते मज़्दाो बरत्
पउर्वनीम् अइव्याोङ्ह्नॅम्
स्तॅहर्पअेसङ्हॅम् मइन्युताश्तॅम्
वङुहीम् दअेनाँम् माज़्दयस्नीम्।
आअत् अइङ्हे अहि अइव्यास्तो
बरॅश[1] नुश् पइति गइरिनाँम्
द्राजङ्हे अइविदा[2] इतीश्च
ग्रवस्च मॉथ्रहे ।। २६ ।।

प्र ते मेधाः (अ) भरत्
*पूर्वाणीम् *अभ्यसनीम्
स्तृपेशसाम् मन्यू-तष्टम्
वस्वीम् *धेनाम् *मेधा-यज्ञीम्।
आत् अस्याः असि अभियस्तः
*वर्ष्णुः प्रति गिरीणाम्
द्राघीयसे अभिहितीश्च
ग्रभाश्च मन्त्रस्य ।। २६ ।।

(सोम !) ते तुभ्यं मेधाः परमेश्वरः स्तृपेशसाम् नक्षत्र-खचितां, मन्यू-तष्टाम् 'श्वेतमन्यु-अघमन्यु' इति मन्युद्वयनिर्मितां वस्वीम् कल्याणीं *मेधा-यज्ञीम् असुरमेधोपासकसम्प्रदायसम्बन्धिनीं *धेनाम् धर्मस्वरूपिणीम् *पूर्वाणीम् = पुराणीम् *अभ्यसनीम् मेखलाम् अभरत्। आत् तदनन्तरं अस्याः = अनया अभियस्तः मेखलया सुशोभितः (सन्) द्राघीयसे चिरकालात् मन्त्रस्य अभिहितीः वर्णात्मकं रूपं च ग्रभाः रहस्यानि च (रक्षणाय) गिरीणाम् *वर्ष्णुः शिखरं प्रति शिखरेषु इत्यर्थः (स्थितः) असि ।।

---

१. ठ
२. धा

हओम न्मानो-पइते वीस्पइते

ज़ं॰तुपइते दइङ्[१] हु-पइते

स्पनङ्ह वअेद़्[२]या-पइते।

अमाइ च[३] थ्वा वॅरॅथ्रग़्[४]नाइ च[५]

मावोय उप-म्रुये तनुये

थ्रिमाइ च यत् पोउरु-बओख़्[६]नहे ॥ २७ ॥

सो दम-पते विश्-पते

*जन्तु-पते दस्यु-पते

*श्वनसः विद्या-पते।

अमाय च त्वा वृत्रघ्नाय च

मह्यम् उपब्रुवे तन्वे

*त्रिमाय च यत् पुरु *भोजनसे ॥ २७ ॥

[सोम ! दम-पते गृह-पते ! विश्-पते कुल-पते ! *जन्तु-पते लोक-पते ! दस्यु-पते राष्ट्रपते ! *श्वनसः शुभ्रायाः विद्या-पते विद्यायाः पते ! मह्यम् = मम तन्वे शरीराय आत्मने इत्यर्थः त्वा त्वाम् अमाय बलाय च वृत्रघ्नाय च उपब्रुवे प्रार्थये, यत् पुरु-*भोजनसे बहूनां कल्याणाय (भवति तस्मै) *त्रिमाय शक्तये च (उपब्रुवे) ॥]

---

१. ञ्

२. ह

३. इव

४. ह

५. इच

६. क्ष्ं

वी नो त्ःिबश[1] वताँम् त्ःबअेशँ[2] बीश्।
वी मनो बर ग्रमॅंःताँम्।
यो चिश्च अह्मि न्माने यो अइङ्हे वीसि
यो अह्मि ज़ंःत्वो यो अइङ्हे[3] दइङ्[4]ह्वो
अअेनङ्हाो अस्ति मश्यो
गॅउर्वय हे पाद[5]व ज़ावरॅ
पइरि-शे[6] उशि[7] वॅरॅनूइदि[8]
स्कॅंःदॅम् शे[9] मनो कॅरॅनूइदि[10] ॥ २८ ॥

वि नो द्विष्वताम् द्वेषेभिः
वि मनो भर धर्मवताम्।
यः चित् च अस्मिन् दमे यो अस्याम्विशि
यो अस्मिन् *जन्तौ यो अस्याम् दस्यौ
एनस्वान् अस्ति मर्त्यो
गृभाय अस्य पद्भ्याम् जवः
परि *से *उषि *वृणुधि
स्कन्नम् *से मनः *कृणुधि ॥ २८ ॥

(सोम !) नः अस्माकं मनः धर्मवताम् क्रोधपूर्णानां द्विष्वताम् शत्रूणाम् द्वेषेभिः = द्वेषेभ्यः विभर दूरं गमय। यः (कः) चित् मर्त्यः अस्मिन् दमे गृहे च, यो अस्यां विशि, यो अस्मिन् *जन्तौ जन-समुदाये यो अस्यां दस्यौ एनस्वान् पापपूर्णः अस्ति अस्य (पापात्मनः) पद्भ्याम् जवः गृभाय अपहर, *से अस्य *उषि चैतन्यं वृणुधि परिवर्तय, *से अस्य मनः स्कन्नम् पतितं कृणुधि कुरु ॥

---

१. ठ
२. ष
३. अञ्हे
४. दञ्
५. घ
६. षे
७. षि
८. धि
९. षे
१०. धि

मा ज़्बरॅथ्रअेइब्य फ़्रतुयाो
मा गवअेइब्य अइब्नि-तूतुयाो
मा जाँम् वअेनोइत् अशि[1]ब्य
मा गाँम् वअेनोइत् अशि[2]ब्य
यो अअेनङ्हइति नो मनो
यो अअेनङ्हइति नो कॅह्र्पॅम् ॥ २९ ॥

मा ह्वृताभ्याम् प्र*तुयाः
मा ग्रभाभ्याम् अभि* तूतुयाः
मा ज्माम् वेनात् अक्षिभ्याम्
मा गाम् वेनात् अक्षिभ्याम्
यो *एनस्यति नो मनो
यो *एनस्यति नः कृपम् ॥ २९ ॥

यः नः मनः *एनस्यति द्वेष्टि यो नः कृपम् शरीरं *एनस्यति द्वेष्टि (तस्य पापात्मनः) ह्वृताभ्याम् कुटिलाभ्यां (पादाभ्यां शक्तिं) मा प्रतुयाः दाः, (तस्य) ग्रभाभ्याम् क्रूराभ्यां हस्ताभ्यां (शक्तिं) मा अभि *तूतुयाः दाः, (स पापात्मा) अक्षिभ्यां ज्माम् पृथिवीं मा वेनात् पश्यतु, (सः) अक्षिभ्याम् गाम् मा वेनात् पश्यतु ॥

---

१. षि
२. षि

पड़ति अझो[1] इश् ज़इरितहे
सिमहे वीशो[2]-वअेपहे
कॅहर्पॅम् नार्शॅ[3]म्नाइ अश[4]आन
हओम ज़ाइरे वदरॅ जइदि[5]।
पइति ग़द[6]हे वीवरॅज़्दवतो ख़्वीश्यतो ज़ज़रानो
कॅहर्पॅम् नार्शॅ[7]म्नाइ अश[8]ओने
हओम ज़ाइरे वदरॅ जइदि[9] ॥ ३० ॥

प्रति अहेः हरितस्य
*शिमस्य विषः- वापस्य
कृपम् *नश्मने ऋतवतः
सोम हरे वधर् जधि।
प्रति गधस्य विवृक्तवतः क्रविष्यतः *जाहणानस्य
कृपम् *नश्मने ऋतवतः
सोम हरे वधर् जधि॥ ३० ॥

सोम ! हरे स्वर्णवर्ण ! ऋतवतः कृपम् शरीरं *नश्मने रक्षयितुं *शिमस्य भयङ्करस्य विष-वापस्य विषमुद्गिरतः हरितस्य अहेः प्रति वधर् वज्रं जधि = जहि। सोम ! हरे ! ऋतवतः कृपम् *नश्मने विवृक्तवतः अधार्मिकस्य क्रविष्यतः रक्त-पिपासोः *जाहणानस्य भृशं क्रुद्धस्य गधस्य घातकस्य प्रति वधर् जधि ॥

---

१. ज़ो
२. षो
३. ष
४. ष
५. धि
६. ध
७. ष
८. ष
९. धि

पइति मश्येहे द्रवतो सास्तर्श्
अइव़ि-वोइझ[१] दय॒तह कमॅरॅद्र[२]म्
कॅहर्पॅम् नाशॅ[३]म्नाइ अश[४]ओने
हओम ज़ाइरे वदरॅ जड़दि[५]।
पइति अर्शॅ[६]मआग़[७]ह अनर्श[८]ओनो
अहूम्-मॅरॅ॒चो अइङ्[९]हो दअेनयो
माँस् वच दश़ानहे
नोइत् श्यओश़्नाइश् अपय॒तहे
कॅहर्पॅम् नाशॅ[१०]म्नाइ अश़ओन
हओम ज़ाइरे वदरॅ जड़दि[११] ॥ ३१ ॥

प्रति मर्त्यस्य द्रवतः शास्तुः
अभिवेजयतः *कुमूर्धानम्
कृपम् *नशमने ऋतवतः
सोम हरे वधर् जधि।
प्रति ऋतमोघस्य अनृतवतः
असुंमृचः अस्याः धेनायाः
मनो वचो दधानस्य

---

१. ज़्
२. ध
३. ष
४. ष
५. ध
६. षॅ
७. घ
८. ष
९. अन्
१०. ष
११. धि

नोइत् च्यौत्नैः आपयतः
कृपम् *नश्मने ऋतवतः
सोम हरे वधर् जधि ॥ ३१ ॥

[सोम ! हरे ! ऋतवतः कृपम् *नश्मने (धर्मात्) द्रवतः मर्त्यस्य प्रति वधर् जधि, कुमूर्धानम् कुत्सितं शिरः (गर्वेण) अभिवेजयतः शास्तुः (प्रजापीडकस्य) शासकस्य प्रति (वधर् जधि)। सोम ! हरे ! ऋतवतः कृपम् *नश्मने ऋतमोघस्य धर्मदूषकस्य अनृतवतः, अस्याः धेनायाः धर्म-पद्धतेः असुंमृचः प्राण-घातकस्य, मनः = मनसि, वचः धर्मशास्त्रवचनानि दधानस्य धारयतः (किन्तु) च्यौत्नैः नोइत् नैव आपयतः (यः मनसा तु धर्मवचनानि स्वीकरोति, किन्तु स्वकार्येषु तदनुरूपं नाचरति, अतश्च धर्म-पद्धतेः घातको भवति इति भावः) प्रति वधर् जधि ॥]

पइति जहिकयाइ यातुमइत्याइ
मओद़[१]नो-कइर्याइ उपश्ता-बइर्याइ
येज्हे फ़्फ़्वइति मनो
यथ्र अव्र्म् वातो-शू[२]तॅम्
कॅहर्पॅम् नाशॅ[३]म्नाइ अश[४]ओनॆ
हओम ज़ाइरे वदरॅ जइदि़[५]।
[६]कॅहर्पॅम् नाशॅ[७]म्नाइ अश[८]ओनॆ
हओम ज़ाइरे वदरॅ जइदि़[९] ॥ ३२ ॥

---

१. ध
२. षू
३. ष
४. ष
५. धि
६. यत् हे (इत्यधिकः)
७. ष
८. ष
९. धि

प्रति *हस्त्रिकायै यातुमत्यै
मोदन-कर्त्र्यै उपस्थ-भर्यै
यस्याः प्र प्रवति मनो
यथा अभ्रम् वातसूतम्
कृपम् *नश्मने ऋतवतः
सोम हरे वधर् जधि।
कृपम् *नश्मने ऋतवतः
सोम हरे वधर जधि॥ ३२॥

सोम! हरे! ऋतवतः कृपम् *नश्मने (तस्याः) *हस्त्रिकायै = हस्त्रिकायाः दुष्टायाः, यातुमत्यै (- मत्याः) अभिचारिण्याः मोदन-कर्त्र्यै (कर्त्र्याः) भोगपरायणायाः उपस्थभर्त्र्यै (भर्त्र्याः) व्यभिचारिण्याः प्रति वधर् जधि, यस्याः मनः वातसूतम् वातप्रेरितम् अभ्रम् यथा इव प्र प्रवति चञ्चलं भवति॥

मॅहॅर् यश्त् (मित्रेष्टम्)

कर्त् १

म्रओत् अहुरो मज़्दो स्पितमाइ ज़रथुश्त्राइ। आअत् यत् मिथ्रम् यिम् वोउरु-गओयओइतीम् फ़्राददाँ[1]म् अज़ॅम् स्पितम आअत् दिम् ददाँ[2]म् अवाॅःतॅम् येस्न्यत अवाॅःतम् वह्म्यत यथ मॉम्चित् यिम् अहुरॅम् मज़्दाँम्॥ १ ॥

ब्रवत् असुरो मेधाः *श्वितमाय जरठोष्ट्राय। आत् यत् मित्रम् यम् उरु-गव्यूतिम् प्रादधाम् अहम् श्वितम आत् तम् (अ) दधाम् आभान्तम् यज्ञीयत(या) आभान्तम् वस्म्यत(या) यथा माम् चित् यम् असुरम् मेधाम्।।१ ॥

[असुरो मेधाः *श्वितमाय जरठोष्ट्राय ब्रवत्, अब्रवीत् *श्वितम ! आत् (सृष्टेः) अनन्तरं यत् अहम् यम् (= तम्) उरु-गव्यूतिम् विस्तृत-गोचारण-भूमि- स्वामिनं (देवं) मित्रम् प्रादधाम् व्यदधाम् आत् अनन्तरं तम् (मित्रम्) यज्ञीयतया आभान्तम् *वस्म्यतया स्तुत्यतया आभान्तम् अदधाम् (स) यम् इमम् माम् असुरं मेधाम् चित् यथा इव, मामनुकरोतीत्यर्थः ॥]

---

१. धाँ
२. धाँ

मॅरॅ॑ चइति वीस्पाँम् दइङ्[1] हओम् ।
मइर्यो मिथ्रो-द्रुख़्श्[2] स्पितम ।
यथ्र सतॅम् कयद्[3]नाँम्
अववत् अश[4]व-ज-चित्
मिथ्रॅम् मा जन्याो स्पितम
मा यिम् द्रवतत् पॅरॅसोङ्हे
मा यिम् ख़्वादअेनात् अशओनत् ।
वयाो ज़ी अस्ति मिथ्रो
द्रवतअे च[5] अशओनअे च[6] ॥ २ ॥

मर्चयति विश्वाम् दस्युम् मर्यो मित्र-द्रुह् श्वितम ।
यथा शतम् *कयधनाम्
अभवत् ऋतवत्-हन्-चित्
मित्रम् मा *हन्याः श्वितम
मा यम् द्रवतः*पृच्छसे
मा यम् *स्वधेनात् ऋतवतः ।
उभयोः हि अस्ति मित्रो
द्रवते च ऋतवते च ॥ २ ॥

श्वितम ! (जरठोष्ट्रः) **मित्र-द्रुह्** संविदाभिमानिन्या देवतया मित्रेण संविदा च द्रोहं कुर्वन् **मर्यो** जनः **विश्वाम्** समग्रं **दस्युम्** राष्ट्रं **मर्चयति** दूषयति । (एक एव) **ऋतवत्-हन्** धार्मिकस्य जनस्य हन्ता **चित्** नूनं ***कयधनाम्** पापात्मनां **शतम्** **यथा** इव, तुल्य इत्यर्थः **अभवत्** भवतीत्यर्थः । **श्वितम !** जरठोष्ट्र **यम्** (यां) (संविदं) **द्रवतः** विधर्मिणः ***पृच्छसे** = **पृच्छसि** आशास्से इत्यर्थः, **यम्** (यां) संविदं च ***स्वधेनात्** स्वसम्प्रदायानुवर्तिनः **ऋतवतः** धार्मिकात् (पृच्छसि तं) **मित्रम्** संविदं

१. द ञ्
२. क्ष्
३. ध
४. ष
५. अेच
६. अेच

मा *हन्याः = वध्याः । मित्रः संवित् द्रवते विधर्मिणे च ऋतवते च– (एवं) उभयोः हि अस्ति ।

आसु-अस्पीम् दद़ा[1] इति मिथ़्रो यो वौउरु-गऑयऑइतिश् योइ मिथ़्रम् नोइत़् अइव़ि द्रुझ़ँ[2]ःति । रज़िश्तॅम् पंःताँम् दद़ा[3] इति आतर्श् मज़्दाो अहुरहे योइ मिथ़्रँम् नोइत़् अइव़िद्रुझ़[4]ःति । अश[5]ऑनाँम् वङ्हीश् सूराो स्पॅंःताो फ़्रवश[6]यो दद़ा[7] इति आस्नाँम् फ़्रज़इंःतीम् योइ मिथ़्रम् नोइत़् अइविद्रुझ़[8]ःति ॥ ३ ॥

आशु-*अश्वीम् दधाति मित्रो यो उरु-गव्यूतिः ये मित्रम् नोइत् अभि-द्रुह्यन्ति। रजिष्ठम् पन्थानम् दधाति *अथरः मेधः असुरस्य ये मित्रम् नोइत् अभि-द्रुह्यन्ति। ऋतवताम् वस्वीः शूराः श्वेताः *प्रवर्तयो दधाति आसिद्धाम् प्रजातिम् ये मित्रम् नोइत् अभि-द्रुह्यन्ति ॥ ३ ॥

यो मित्रो उरु-गव्यूतिः (स तेभ्यः) *आशु-अश्वीम् आशूनां वेगवतामश्वानां सम्पदं दधाति ये मित्रम् नोइत् नैव द्रुह्यन्ति। असुरस्य मेधः परमेश्वरस्य *अथरः अग्निः (तेभ्यः) रजिष्ठम् ऋजुतमं पन्थानम् दधाति ये मित्रम् नोइत् अभि-द्रुह्यन्ति। ये मित्रम् नोइत् अभिद्रुह्यन्ति (तेभ्यः अग्निः मरणानन्तरं दिव्य-लोके) ऋतवतां वस्वीः शूराः श्वेताः शुभ्राः इत्यर्थः *प्रवर्तयो दिव्याः तनवः (इहलोके च) आसिद्धाम् विख्यातां प्रजातिम् सन्ततिं दधाति ॥ ३ ॥

---

१. धा
२. ज़
३. धा
४. ज़
५. ष
६. ष
७. धा
८. ज़

अहे रय ख़्वरॅनङ्ह[1] च
तॅम् यज़ाइ सुरुन्वत यस्न
मिथ्रॅम् वोउरु-गओयआइतीम् ज़आथ्राब्यो ।
मिथ्रॅम् वोउरु-गओयआयतीम् यज़मइदे ।
राम-श[2]यनॅम् हुश[3]यनॅम् अइर्याब्यो
दइङ्[4] हुब्यो ।।४ ।।

अहो राये स्वरणाय च
तम् यजे श्रवस्वता *यज्ञा
मित्रम् उरु-गव्यूतिम् *होत्राभ्यः ।
मित्रम् उरु-गव्यूतिम् यजामहे
रम्य-*षयणम् सु*षयणम् आर्याभ्यो दस्युभ्यः ।। ४ ।।

[अहो नूनं राये धनाय स्वरणाय यशसे च तम् उरु-गव्यूतिम् मित्रम् श्रवस्वता प्रसिद्धेन *यज्ञा यज्ञेन *होत्राभ्यः = *होत्राभिः आहुतिभिः यजे। आर्याभ्यः दस्युभ्यः आर्याणां राष्ट्रेभ्यः, आर्य-राष्ट्राणां समृद्धये इत्यर्थः रम्य-*षयणम् रम्य-धनं सुषयणम् सुधनं उरु-गव्यूतिम् मित्रम् यजामहे ।।]

---

१. हच
२. ष
३. ष
४. दञ्

आ च नो जम्यात् अवङ्हे
आ च नो जम्यात् रवङ्हे
आ च नो जम्यात् रफ़्नङ्हे
आ च नो जम्यात् मरझ़ि[1]दकाइ
आ च नो जम्यात् बअेशज़ाइ
आ च नो जम्यात् वॅरॅथ्रग़[2]नाइ
आ च नो जम्यात् हवङ्हाइ
आ च नो जम्यात् अश[3]वस्ताइ
उग्रो[4] अइव्रिथ्रूरो यॅस्न्यो
वह्म्यो अन्-अइव्रि द्रुख़्तो
वीस्पॅमाइ अङुहे अस्त्वइत
मिथ्रो यो वोउरु-गआयआइतिश् ॥ ५ ॥

आ च नो * गम्यात् अवसे
आ च नो * गम्यात् *रभसे
आ च नो * गम्यात् *रप्नसे
आ च नो * गम्यात् मृडे
आ च नो * गम्यात् भैषज्याय
आ च नो * गम्यात् वृत्रघ्नाय
आ च नो * गभ्यात् स्वसवे
आ च नो *गम्यात् ऋतवत्त्वाय
उग्रो अभि-स्थूरो यज्ञीयो
*वस्म्यो अन्-अभि-द्रुग्धो
विश्वाय असवे अस्थन्वते
मित्रो यो उरु-गव्यूतिः ॥ ५ ॥

१. ज़ि
२. ह
३. ष
४. घ्रो

उग्रो ओजस्वी **अभि-स्थूरो** अति बलवान् **यज्ञीयो** ***वस्म्यो** स्तुत्यो **विश्वाय अस्थन्वते** शरीरधारिणे **असवे** प्राणिने **अनभिद्रुग्धो** द्रोह-रहितः **यः** उरु-गव्यूतिः (सः) मित्रः **अवसे** रक्षणाय स्वातन्त्र्याय ***रप्नसे** साहाय्यार्थं **मृडे** अनुग्रहाय **भैषज्याय वृत्रघ्नाय** विजयाय **स्वसवे** (सु + असवे) सुजीवनाय **ऋतवत्त्वाय च नः आ***गम्यात् आगच्छेत् ॥

तॅम् अमवॅन्तॅम् यज़तॅम्
सूरॅम् दामोहु सॅविश्तॅम्
मिथ्रॅम् यज़ाइ ज़ओथ्राब्यो
तॅम् पइरि-जसाइ वॅन्त[1] च नॅमङ्ह[2] च
तॅम् यज़ाइ सुरुन्वत यस्न।

मिथ्रॅम् वोउरु-गओयओइतीम् ज़ओथ्राब्यो। मिथ्रॅम् वोउरु-गओयओइतीम् यज़मइदे हओमयो-गव बरॅस्मन हिज़्वो-दङ्हङ्ह मॉथ्र[3] च वच[4] च श्यओथ्न[5] च ज़ओथ्राब्यस्च अर्-शुख़्द[6] अेइब्यस्च वाग़्झि[7]ब्यो ॥ ६ ॥

तम् अमवन्तम् यजतम्
शूरम् धामसु शविष्ठम्
मित्रम् यजे *होत्राभ्यः
तम् परि-गच्छेयम् *वन्ता च नमसा च
तम् यजे श्रवस्वता यज्ञा।

---

१. तच
२. हच
३. थ्रच
४. वचच
५. थ्नच
६. ध
७. वाघ्झिब्यो

मित्रम् उरु-गव्यूतिम् *होत्राभ्यः। मित्रम् उरु-गव्यूतिम् यजामहे सोमयुता गवा वर्हिषा जिह्व-दंशसा मन्त्रा च वचसा च च्यौत्ला च *होत्राभ्यश्च ऋजूक्तेभ्यश्च वचोभ्यः॥ ६॥

तम् **अमवन्तम्** बलवन्तं **यजतम्** पूज्यं **शूरम्** **धामसु** लोकेषु **शविष्ठम्** बलिष्ठं **मित्रम्** ***होत्राभ्यः** = **होत्राभिः** आहुतिभिः **यजे,** **तम्** (मित्रम्) ***वन्ता** स्तुत्या **च नमसा** च **परिगच्छेयम्** **तम्** **श्रवस्वता** प्रसिद्धेन **यज्ञा** = यज्ञेन **यजे**। **उरु-गव्यूतिम्** **मित्रम्** ***होत्राभ्यः** (= -भिः) (यजे)। **उरु-गव्यूतिम्** **मित्रम्** **सोमयुता** सोममिश्रितेन **गवा** क्षीरेण **बर्हिषा** **जिह्व-दंशसा** वचनानां नैपुण्येन **मन्त्रा** = मन्त्रेण **च वचसा च च्यौत्ला** = च्यौलेन च ***हौत्राभ्यः** (= भिः) च **ऋजूक्तेभ्यः** (= -भिः) **च वचोभ्यः** (= -भिः) यजामहे॥

हॅ्ंजमनॅम् फ़्बरत यो दद्[2]वाो अहुरो मज़्दो हथ़्र मइन्यओाइब्यो यज़तअेइब्यो स्रूतो अइर्यैनॆ-वअेजहि वङ्हुयाो-दाइत्ययाो। हॅ्ंजमनॅम् फ़्बरत यो यिमो-ख़्श[3]अेतो ह्वाँथ़्वो हथ़्र वहिश्तअेइब्यो मश्याकअेइब्यो, स्रूतो अइर्यैनॆ-वअेजहि वङ्हुयाो दाइत्ययाो ॥ १ ॥ (२०)

विवेवदत्तम्

संगमनम् प्राभरत यो *दध्वान् असुरो मेधाः सत्रा मन्युभ्यो यजतेभ्यः श्रुतो आर्ये-बीजे वस्व्याः *दाइत्यायाः, संगमनम् प्राभरत यो यमः क्षियन् सुवन्ता सत्रा वसिष्ठेभ्यो मर्त्यकेभ्यः श्रुतो आर्ये-बीजे वस्व्याः *दाइत्यायाः ॥ १ ॥ (२०)

असुरो मेधाः यो दध्वान् विधाता, सृष्टेर्विधाता असुरो मेधाः इत्यर्थः *आर्ये = आर्याणाम् बीजे मूलस्थाने वस्व्याः कल्याण्याः *दाइत्यायाः 'दाइत्या' इति नाम्न्याः नद्याः (तीरे) मन्युभ्यः = मन्युभिः दिव्यैरित्यर्थः यजतेभ्यः = यजतेभिः यजनीयैः सत्रा सह संगमनम् समितिं प्राभरत आमन्त्रत ॥

---

१. वंदिदात्

२. ध्

३. क्ष

आ तत् हङ्जमनॅम् पइति-जसत् यो दद्वाो[१] अहुरो मज़्दाो हथ्र मइन्यओइब्यो यज़तअेइब्यो स्रूतो अइर्येनॅ-वअेजहि वङ्हुयाो दाइत्ययाो। आ तत् हङ्जमनॅम् पइति-जसत् यो यिमो ख़्श[२]अेतो ह्वाँथ्वो हथ्र वहिश्तअेइब्यो मश्याकअेइब्यो स्रूतो अइर्येनॅ-वअेजहि वङ्हुयाो दाइत्ययाो ॥ २ ॥ (२१)

आ तत् संगमनम् प्रत्यगच्छत् यो दद्वान् असुरो मेधाः सत्रा मन्युभ्यो यजतेभ्यः श्रुतो आर्ये-बीजे वस्व्याः *दाइत्यायाः। आ तत् संगमनम् प्रत्यगच्छत् यो यमः क्षियन्सुवन्ता सत्रा वशिष्ठेभ्यो मर्त्यकेभ्यः श्रुतः आर्ये- बीजे वस्व्याः *दाइत्यायाः ॥ २ ॥ (२१)

आअत् अओख़्त अहुरो मज़्दाो यिमाइ, "यिम, स्रीर, वीवङ्हन! अवि अहूम् असत्वन्तॅम् अग़[३]म् ज़िमो जङ्हन्तु, यह्मत्[४] हच स्तख़्रो म्रूरो ज़्याो। अवि अहूम् अस्त्वन्तॅम् अग़ॅम् ज़िमो जङ्हॅन्तु, यह्मत् हच पउर्वो स्नओद्रो[५]-वफ़्र स्नअेझ़ा[६]त् बरॅज़िश्तअेइब्यो गइरिब्यो बाँश[७]नुब्यो अर[८]दुयाो ॥ ३ ॥ (२२)

आत् अवोचत् असुरो मेधाः यमाय, 'यम' श्रीर, वैवस्वत! अभि असुम् अस्थन्वन्तम् अघम् हिमो *जंहन्तु यस्मात् सचा क्रूरो *म्रूरो हिमो। अभि असुम् अस्थन्वन्तम् अघम् हिमो *जंहन्तु, यस्मात् सचा पूर्वम् *क्ष्णुतो*वप्रो *स्निह्यात् बर्हिष्ठेभ्यो गिरिभ्यो *भाष्णुभ्यो *ऋद्व्याः ॥ ३ ॥ (२२)

---

१. दध्याो
२. क्ष
३. घॅ
४. त्
५. धो
६. ज़ा
७. ठ
८. रॅ

अघम् अस्थन्वन्तम् असुम् = पापपूर्णं शरीरधारिणं लोकम् । सचा = कारणात् । *म्रूरो = मारकः हिमो (लोकेऽवतरिष्यति) । ....यस्मात् सचा कारणात् यतः इत्यर्थः पूर्वम् प्रथमतः क्ष्णुतो तीक्ष्णः *वप्रो तुषारः (आ) बर्हिष्ठेभ्यो उत्तुङ्गतमेभ्यो गिरिभ्यो ऋद्व्याः 'ऋद्वी' (=अवे. 'अरॅद्वी') नाम्न्याः नद्याः *भाष्णुभ्यः उदरेभ्यः (आ) *स्निह्यात् वर्षेत्, वर्षिष्यतीति ॥

"थ्रिझ़[1]त् च इद़[2] यिम, गॅउश् अप-जसत्, यत् च[3] अङ्हत् थ्व्याँस्त्तॅमअेशु असङ्हॉम्, यत् च अङ्हत् बरॅश्[4]नुश् पइति गइरिनाँम्, यत्[5] च जाँफ़्नुश्व रऑनॉम् पख़्रुमअेशु न्मान-अेशु ॥ ४ ॥ (२३)

*त्रिजगत् च इध यम, गोः अप-(अ) गच्छत् यत् च असत् *भयतमेषु आशानाम्, यत् च असत् *वर्ध्नुः प्रति गिरीणाम्, यत् च *जभष्णुष्वा *रवाणाम् पक्त्रिमेषु दमेषु ॥ ४ ॥ (२३)

[यम ! इध इह गोः पशु-संसृतेः *त्रिजगत् त्रिवृत् सृष्टिः यत् च आशानाम् स्थानानां भयतमेषु भयङ्करतमेषु गहनेषु अरण्येषु इत्यर्थः असत् न्यवसत्, यत् च गिरीणाम् *वर्ध्नुः प्रति शिखरेषु असत, यत् च *रवाणाम् नदीनां *जमष्णुष्वा (= जभष्णुषु + आ) द्रोणीषु पक्त्रिमेषु दृढेषु दमेषु गृहेषु असत् –(तत् सर्वं हिमपातेन) अप-अगच्छत् मरिष्यतीत्यर्थः ॥]

---

१. ज़
२. ध
३. यत्‌च
४. ȣ
५. यत्‌च

परो ज़िमो अएेतङ्ह्राो दङ्[1]हँउश् अङ्हत् बॅरॅतो वास्त्रॅम् तॅम् आफ़्श् पउर्व वज़इद्र[2]याइ पस्च वीतस्ति वफ़्हे। अब्द च[3] इद्र[4], यिम, अङुहे अस्त्वइते सदयात् यत् इद्र[5] पसँउश् अनुमयॅहे पदॅम् वअेनाइत ॥ ५ ॥ (२४)

"परः हिमः एतस्याः दस्योः असत् भृतो वास्त्रम् तम् अपः पूर्वम् *वहध्यै पश्चात् *वितस्ति *वप्रस्य। अद्भुतं च इह यम, असवे अस्थन्वते छाद्येत यत् इह पशोः अणुमयस्य पदम् वेनते ॥ ५ ॥ (२४)

[हिमः (भाविनः) हिमपातात् **परः पूर्वम् एतस्याः दस्योः** = एतस्यां दस्यौ एतस्मिन् राष्ट्रे ***वास्त्रम्** (अन्नादिकं) पोषणं **भृतो** = भृतम् प्रचुरमित्यर्थः **असत्**, (ग्रीष्मर्तौ) ***वप्रस्य** तुषारस्य ***वितस्ति** विगलनस्य **पश्चात् *वहध्यै** (नदीषु) प्रवहणाय **अपः-पूर्वम्** जल-प्राचुर्यम् (**असत्**)। (किन्तु) **यम** ! (भाविना हिमपातेन) **इह च अस्थन्वते** शरीरधारिणे **असवे** प्राणिने **अद्भुतम्** अद्भुततया **छाद्येत** स्थातुं (तथा) असंभवं भविष्यति **यत्** यथा **अणुमयस्य** लघीयसः (अपि) **पशोः पदम्** पदचिह्नं **वेनते** द्रष्टुं (न लप्स्यते) ॥]

---

१. ठ
२. त्र्
३. अब्दच
४. ध
५. ध

आअत् तॅम् वरॅम् कॅरॅनव चरॅतु-द्राजो कॅम्-चित् पइति चथ्रुशनाँम्। हथ्र तओख़्म उप-बर पस्वाँम् च[1] स्तआरनाँम् च[2] मश्यानाँम् च[3] सूनाँम् च[4] वयाँम् च[5] आथ्राँम् च[6] सुख़्राँम् सआचिन्ताँम्। आअत्[7] तॅम् वरॅम् कॅरॅनव चरॅतु-द्राजो[8] कॅम् चित् पइति चथ्रुशनाँम् नराँम् अइव्रि-ख़्शोइथ्ने, चरॅतु-द्राजो कॅम्[9] चित् पइति चथ्रुशनाँम् गवाँम् गावयनॅम्॥ ६ ॥ (२५)

"आत् तम् वरम् कृण्व *चर्तु-द्राघः कम् चित् प्रति चतुरस्राणाम्। अत्र तोक्म उप-भर पशूनाम् च स्थूराणाम् च मर्त्यानाम् च शुनाम् च वयसां च *अथराणाम् च शुक्राणाम् शोचिष्वताम्। आत् तम् वरम् कृण्व *चर्तु-द्राघः कम् चित् प्रति चतुरस्राणाम् नराणाम् अभिशयनाय, *चर्तु-द्राघः कम् चित् प्रति चतुरस्राणाम् गवाम् *गवायनम्॥ ६ ॥ (२५)

[आत् = अतः, वरम् = वृजनम्, कृण्व = कुरु, रचय इत्यर्थः, चतुरस्राणाम् = (चत्वरस्य वृजनस्य) पार्श्वाणाम्, कम्-चित्-प्रति = प्रत्येकम्, *चर्तु-द्राघः = अर्धक्रोशपरिमितं दीर्घम्। तोक्म = सन्ततिम् पशूनाम् = लघूनां जन्तूनाम्, स्थूराणाम् = विशालशरीराणां पशूनाम्, *अथराणाम् = अग्नीनाम् अभिशयनाय = निवासाय गावायनम् = गोष्ठम्॥]

---

१. पस्वाँम्च
२. -नाँम्च
३. -नाँम्च
४. -नाम्च
५. वयाम्
६. आथ्राम्च
७. अ आत्
८. दाजो
९. कॅम्चित्

"हथ्र आपॅम् क़तत्-चय हाथ्रो-मसङ्हॅम् अद्[1]वनॅम्, हथ्र मरॅग़ो अवस्तय। हत्र न्मानो अवस्तय कतॅम् च फ़स्कॅम्बॅम् च[2] फ़वारॅम् च[3] पइरि-वारॅम् च[4] ॥ ७ ॥ (२६)

"अत्र अपः *प्रतकय *सात्र-मशसम् अध्वानम्, अत्र *मर्गाः अवस्थापय; अत्र दमाः अवस्थापय *कतम् च प्रस्कम्भम् च *प्रवारम् च *परिवारम् च ॥ ७ ॥ (२६)

[*प्रतकय = प्रवाहय, *सात्र-मशसम् = अर्ध-*चर्तु-परिमितम्, अर्धार्धक्रोशं यावत्, अध्वानम् = प्रणाल्याम्, *मर्गाः = गोचारण-भूमयः दमाः = निवासस्थानानि, *कतम् = भवनम्, प्रस्कम्भम् = स्तम्भयुक्तम्, प्रवारम् = प्राङ्गण-सहितम्, परिवारम् = प्राकारसहितम् ॥]

"हथ्र वीस्पनाँम् नराँम् नाइरिनाँम् च[5] तओख़्म उप-बर योइ हॅन्ति अइङ्[6]हो जॅमो मज़िश्त-च वहिश्त च[7] स्रअेश्त च[8]। हथ्र वीस्पनाँम् गँउश् सरॅद्[9]नाँम् तओख़्म उप-बर योइ हॅन्ति[10] अइङ्[11]हो जॅ[12]मो मज़िश्त च[13] वहिश्त च स्रअेश्त च[14] ॥ ८ ॥ (२७)

"अत्र विश्वेषाम् नराणाम् च नारीणाम् च तोक्म उप-भर ये सन्ति अस्याम् ज्मायाम् महिष्ठाः च वसिष्ठाः च श्रेष्ठाः च। अत्र विश्वासाम् गवाम् *शर्धानाम् तोक्म उप-भर ये सन्ति अस्यां ज्मायां महिष्ठाः च वसिष्ठाः च श्रेष्ठाः च ॥ ८ ॥ (२७)

[गवाम् = पशूनाम् *शर्धानाम् = प्रकाराणाम् ॥]

---

१. ध्
२. -कॅम्बमच
३. -रम्च
४. -वारॅम्च
५. नॉम्च
६. ऩ्हो
७. -तच
८. तच
९. ध
१०. हॅ ति
११. ऩ्हो
१२. जॅमो
१३. तच
१४. तच

"हथ्र वीस्पनाँम् उर्वरनाँम् तओख़्म उप-बर, योइ हॅन्ति[१] अइङ्हो ज़मो बरॅज़िश्त च हुबओइद्रितॅम च। हथ्र वीस्पनाँम् ख़्वरॅथ्रनाँम् तओख़्म उप-बर, योइ हॅन्ति अइङ्हो ज़मो ख़्वरॅज़िश्त च हुबआइद्रितॅम च। ते कॅरॅनव मिथ्वइर अज्यम्नॅम् वीस्पॅम् आ अह्मात् यत् अएत नरो वरॅफ़्श्वो[२] अङ्हॅन्॥ ९॥ (२८)

"अत्र विश्वेषाम् उर्वराणाम् तोक्म उपभर ये सन्ति अस्याम् ज्मायाम् बर्हिष्ठाः च शुभगन्धितमाः च। अत्र विश्वेषाम् *स्वृतानाम् तोक्म उपभर ये सन्ति अस्याम् ज्मायाम् स्वादिष्ठाः च शुभगन्धितमाः च। तान् कृण्व *मिथ्वरान् *अजीयमानम् विश्वम् आ अस्मात् यत् एते नरो वरेषु आ असन्॥ ९॥ (२८)

[उर्वराणाम् = वृक्षाणाम्, तोक्म = बीजम् *स्वृतानाम् = अन्नानाम्। तान् = नरान् पशूँश्च *मिथ्वरान् = मिथुनान्, कृण्व = कुरु (तथा च) यत् = ये, नरः वरेषु = वृजने आअसन् स्थास्यन्ति, विश्वम् = सर्वं तत् समुदायम्, अस्मात् = हिमपातात् आ = समन्ततः *अजीय-मानम् = अक्षीयमाणम् (कुरु)॥]

---

१. हॅं ति
२. फ़्ष्व

"मा अथ्र फ़कवो मा अपकवो मा अपावयो मा हरॅदि[१]श् मा द्रिव्रिश् मा दइविश् मा कस्वीश् मा वीज़्बारिश् मा वीमी-तो-दं॰तानो मा पअेसो यो वीतॅरॅतो-तनुश् माद[२]चिम् अन्याँम् दख़्श[३]तनाँम् योइ हॅन्ति[४] अङ्रहे मइन्यॅउश् दख़्श[५]तॅम् मश्याइश् च[६] पइति निद्रा[७]तॅम् ।। १० ।। (२९)

"मा अत्र *प्रकवो मा *अपकवो मा *अपावयो मा *सरधिः मा *द्रिभिः मा दम्भी मा *कश्वीः मा विह्वारः मा विमित-दन्तः मा *पेशो यो वितृत्त-तनुः मा अथ किम् अन्यम् *दग्धानाम् ये सन्ति अघस्य मन्योः *दग्धम् मर्त्यैः च प्रति निहितम् ।। १० ।। (२९)

[अत्र अस्मिन् वृजने प्रकवः = कुत्सितोरस्कः, अपकवः = कुब्जः अपावयः = नपुंसकः, *सरधिः = उन्मत्तः द्रिभिः = कुमुखः दम्भी *कश्वी = कश्मली विह्वारः = कुटिलः *विमित-दन्तः = कुदन्तः *पेशः = कुष्ठी यः वितृत्त-तनुः विकृत-तनुः अथकिम् ये अघस्य मन्योः पापसृष्टेरधिदेवतायाः *दग्धम् = *दग्धानि चिह्नानि सन्ति (ये) च (चिह्नानि) मर्त्यैः प्रति (पापात्मसु) मर्त्येषु निहितम् = निहितानि (भवन्ति तैः चिह्नैः) *दग्धानाम् = चिह्नितानाम् अन्यम् = अन्यः कोऽपि जनः मा (भूत्) ।।]

"फ़्रतॅमॅम् दइङ्हँउश् नव पॅरॅश्वो कॅरॅनव मद[८]मो ख़्श[१०]वश् नितॅमो तिश्[११]रो, फ़तॅमॅम् पॅरॅश्वो हज़ङ्रॅम् नराँम्

---

१. धि
२. ध
३. क्ष
४. हॅ ति
५. क्ष
६. -इश्च
७. धा
८. दञ्
९. र्धं
१०. क्ष्
११. ष्

न[१]इरिनाँम् च[२] तऑख़्म उप-बर, मर्द़[३]मो ख़्व[४]श् सत, नितॅमो तिश्[५]रो सत। अइब़ि च[६] ते वरॅफ़्श[७]ब सुव़्र्य ज़रनअेन्य; अपि च तॅम् वरॅम् मरॅज़ द्वरॅम् रऑचनॅम् ख़्वारऑख़्श[८]नॅम् अ॰्तरॅ-नअेम़ात्" ॥ ११ ॥ (३०)

"प्रथमम् *दस्युम् नव *पृथ्वः कृण्व मध्यमम् षट् *नितमम् तिस्रः, प्रथमम् *पृथ्वः सहस्रम् नराणाम् नारीणाम् च तोक्म उपभर, मध्यममषट्-शतम्, *नितमम् तिस्रः शतम्। अभि च ते *वरप्स्व *शुभ्स्या हिरण्यया; अपि च तम् वरम् मृज द्वारम् रोचनम् स्वरोचनम् अन्तर्नेमात्" ॥ ११ ॥ (३०)

[प्रथमम् = प्रथमे, *दस्युम् = दस्यौ नव *पृथ्वः भागास् कृण्व = कुरु, मध्यमम् = मध्यमे षट् (भागान् कुरु), *नितमम् = नितमे निम्नतमे तिस्रः त्रीन् (भागान् कुरु)—(पृथिव्यां प्रथमः खण्डः, तदधः पृथिव्याः गर्भे द्वितीयः खण्डः ततोऽप्यधः निम्नतमः खण्डः इति वृजनस्य त्रयः खण्डाः) प्रथमम् = प्रथमे, *पृथ्वः = पृथ्वे खण्डे....मध्यमम् = मध्यमे, *नितमम् = *नितमे। ते = तान् च (खण्डान्) हिरण्यया *शुभ्स्या मुद्रया अभि *वरप्स्व अभिमुद्रय; अपि च तम् वरम् द्वारम् = द्वारैः रोचनम् = रोचनेन प्रकाशेन, अन्तर्नेमात् अन्तर्भागात् स्वरोचनम् = स्वरोचनैः स्वयंभूतप्रकाशैः *मृज सज्जीकुरु ॥]

---

१. ना
२. नॉम्च
३. धॅ
४. क्ष्
५. ष
६. -विच
७. ष्
८. क्ष्

आअत् माँस्त यिमो, "कुथ्र[1] ते अर्ज[2]म् वरॅम् कॅरॅनवानि, या मे अओख़्त अहुरो मज़्दाो ? आअत् अओख़्त अहुरो मज़्दाो यिमाइ, "यिम, स्रीर, वीवङ्हन ! अइङ्[3]हो ज़ॅमो पाश्[4]नाब्य वीस्पर, ज़स्तअेइब्य वीख़द्र[5], माँनयॅन् अह यथ[6] नू मश्याक ख़्शि[7]विस्ति ज़ॅमे वीशा[8]वयॅइं‌ते" ॥ १२ ॥ (३१)

आत् (अ) मंस्त यमः, "कुत्र ते (= तत्) अहम् वरम् कृण्वानि या (=यत्) मे अवोचत् असुरो मेधाः ?" आत् अवोचत् असुरो मेधाः यमाय, "यम, श्रीर, वैवस्वत ! अस्याः (= एनाम्) ज्मः (= ज्माम्) पार्ष्णिभ्यः (= भिः) *विस्पर, हस्तेभ्यः (= हस्ताभ्याम्) *विखाद, *मानयन् अह यथा नु मर्त्यकाः उक्षिताम् ज्माम् विच्यावयन्ति" ॥ १२ ॥ (३१)

[*विस्पर = चूर्णय, *विखाद = मृदान, *मानयन् = उदाहरणम् मर्त्यकाः कुम्भकाराः, ज्माम् = मृत्तिकाम् ॥]

आअत् यिमो अवथ[9] कॅरॅनओत् यथ[10] दिम् इश[11]त् अहुरो मज़्दाो; अइङ्[12]हो जॅमो पाश१३नाब्य वीस्परत्[14], ज़स्तअेइब्य वीख़द्र[15]त्, मॉनयॅन् अह यथ[16] नू मश्याक ख्शि[17]विस्ति जॅमो[18] वीश[19]वयॅइं‌ते ॥ १३ ॥ (३२)

---

१. थ
२. ज़ॅ
३. अञ
४. ष्
५. ध
६. थ
७. क्षि
८. षा
९. थ
१०. थ
११. ष
१२. अञ
१३. ष्
१४. त्
१५. ध
१६. थ
१७. क्षि
१८. मे
१९. षा

आत् यमो अवथा (अ) कृणोत् यथा तम् ऐच्छत् असुरो मेधाः; अस्याः (= एनाम्) ज्मायाः (= ज्माम्) पार्ष्णिभ्यः (=-भिः) *व्यस्परत्, हस्तेभ्यः (= हस्ताभ्याम्) *व्यखादत् *मानयन् अह यथा नु मर्त्यकाः उक्षिताम् ज्मायाः (= ज्माम्) विच्यावयन्ति ॥ १३ ॥ (३२)

आअत् यिमो वरॅम् कॅरॅनओत् चरॅतु-द्राजो कॅम्-चित् पइति च[1] थ्रुशनाँम्। हथ्र तआख़्म उप-बरत् पस्वाँम्[2] च स्तआरनॉम् च[3] मश्यानाँम् च[4] सूनाँम् च वयाँम् च आथ्राम् च सुख़्राँम् सआचिं-तॉम्। आअत् यिमो वरॅम् कॅरॅनओत् चरॅतु-द्राजो कॅम् चित्[5] पइति चथ्रुश[6]नाँम् नराँम् अइव्रि-ख़्शो[7]इश्ने, चरॅतु-द्राजो कॅम्-चित् पइति चथ्रुश[8]नाँम् गवाँम् गावयनॅम्॥ १४ ॥ (३३)

आत् यमो वरम् (अ) कृणोत् *चर्तु-द्राघः कम् चित् प्रति चतुरस्राणाम्। अत्र तोक्म उप-(अ) भरत् पशूनाम् च स्थूराणाम् च मर्त्यानाम् च शुनाम् च वयसा च *अथराणाम् च शुक्राणाम् शोचिष्वताम्। आत् यमो वरम् (अ) कृणोत् *चर्तु-द्राघः कम्-चित् प्रति चतुरस्राणाम् नराणाम् अभिशयनाय, *चर्तु-द्राघः कम् चित् प्रति चतुरस्राणाम् गवाम् गवायनम्॥ १४ ॥ (३३)

---

१. चथ्रु०
२. - वॉम्च
३. - नॉम्च
४. - नॉम्च ('च' एवमन्येष्वपि स्थलेषु)
५. कॅम्चित्
६. ष
७. क्षो
८. ष

हथ्र आपॅम् फ्ऱ[1] तत्-चयत् हाथ्रो[2]-मसङ्हॅम् अद्वाव[3]नॅम्, हथ्र[4] मरॅग़ाो[5] अवस्तयत्, हथ्र न्मनो अवस्तयत् कतॅम् च फ्रस्कॅम्बॅम् च फ्रवारॅम् च पइरि-वारॅम् च ॥ १५ ॥ (३४)

अत्र अपः *प्रातकयत् *सात्र-मशसम् अध्वानम्, अत्र *मर्गाः अवास्थापयत्, अत्र दमाः अवास्थापयत् *कतम् च प्रस्कम्भम् च *प्रवारम् च *परिवारम् च ॥ १५ ॥ (३४)

हथ्र वीस्पनाँम् नराँम् नइरिनाँम् च तआख़्म उप-बरत् योइ हॅन्ति[6] अइङ्[7]हो ज़्मो मज़िश्त च वहिश्त च स्रअेश्त च। हथ्र[8] वीस्पनाँम् गॅउश् सरॅद्र[9]नाँम् तआख़्म उप-बरत् योइ हॅन्ति[10] अइङ्[11]हो ज़्मो मज़िश्त च वहिश्त च स्रअेश्त च ॥१६॥ (३५)

अत्र विश्वेषाम् नराणाम् नारीणाम् च तोक्म उप-(अ) भरत् ये सन्ति अस्याम् ज्मायाम् महिष्ठाः च वसिष्ठाः च श्रेष्ठाः च। अत्र विश्वेषाम् गवाम् *शर्धानाम् तोक्म उप-(अ) भरत् ये सन्ति अस्याम् ज्मायाम् महिष्ठाः च वसिष्ठा; च श्रेष्ठाः च ॥ १६ ॥ (३५)

---

१. फ्र
२. थ्रो
३. अध्व
४. थ्र
५. घ्रो
६. हॅ ति
७. अत्र
८. थ्र
९. ध
१०. हॅ ति (एवमन्येष्वपि स्थलेषु)
११. अत्र (एवमन्येष्वपि स्थलेषु)

हथ्र वीस्पनाँम् उर्वरनाँम् तओख़्म उप-बरत् योइ हॅन्ति अइङ्हो ज़ॅमो बरॅज़िश्त च हुबओइद्रि[1]तॅम च। हथ्र[2] वीस्पनाँम् ख़्वरॅथनाँम् तओख़्म उप-बरत् योइ हॅन्ति अइङ्हो ज़ॅमोख़्वरॅज़िश्त च हुबओइद्रि[3]तॅम च। ते कॅरॅनओत् मिथ्वइरें अज्यम्नॅम् वीस्पॅम् आ अह्मात् यत् अएते नरो वरॅफ़्श[4]वो अङ्हॅन्॥ १७॥ (३६)

अत्र विश्वेषाम् उर्वराणाम् तोक्म उप-(अ) भरत् ये सन्ति अस्याम् ज्मायाम् बर्हिष्ठाः च शुभगन्धितमाः च। अत्र विश्वेषाम् *स्वृतानाम् तोक्म उप-(अ) भरत् ये सन्ति अस्याम् स्वादिष्ठाः च शुभगन्धितमाः च। तान् (अ) कृणोत् *मिथ्वरान् *अजीयमानम् विश्वम् आ यस्मात् यत् एते नरः वरेषु आ असन्॥ १७॥ (३६)

नोइत् अथ्र[5] फ़्रकवो नोइत् अपकवो नोइत् अपावयो नोइत् हरॅद्रि[6]श् नोइत् द्रिव्रिश् नोइत् दइव्रिश् नोइत् कस्वीश् नोइत् वीज़्बारिश् नोइत् वीमीतो-द[7]तानो नोइत् पअेसो यो वि[7]तॅरॅतोतनुश्, नअेद्र[8]-चिम् अन्याँम् दख़्श[9]तनाँम् योइ हॅन्ति अङ्रहे मइन्यॅउश् दख़्श[10]तॅम् मश्याइश् च पइति निद्रा[11]तॅम्॥ १८॥ (३७)

---

१. धि
२. थ्र
३. धि
४. ष्
५. थ्र
६. धि
७. वी
८. ध
९. क्ष्
१०. क्ष्
११. धा

नोइत् अत्र *प्रकवो नोइत् *अपकवो नोइत् *अपावयो नोइत् *सरधिः नोइत् *द्रिभिः नोइत् दम्भी नोइत् *कश्वीः नोइत् विह्वारः नोइत् विमित-दन्तः नोइत् *पेशो यो वितृत्त-तनुः नेध-किम् अन्यम् *दग्धानाम् ये सन्ति अघस्य मन्योः *दग्धम् मर्त्यैः च प्रति निहितम् ॥ १८ ॥ (३७)

फ़्रतॅमॅम् दइङ्[1]हँउश् नव पॅरॅथ़्नो कॅरॅनआत्, मदॆ[2]मो ख़्श़[3]वश्, नितॅमो तिश्[4]रो। फ़्रतॅमॅम् पॅरॅथ़्नो हज़ङ्रॅम् नरॉम् नाइरिनाँम् च तओख़्म उप-बरत्, मद्र[5]मो ख़्श़[6]वश्-सत, नितॅमो तिश्[7]रो सत। अइव़्नि च[8] हो वरॅफ़्श्व[9] सुव़्र्य ज़रनअॅन्य, अइपि च[10] हो वरॅम् मरॅज़त् हरॅम्[11] रओचनॅम् ख़्वार-ओख़्श़[12]नॅम् अन्तरॅनअेमात् ॥ १९ ॥ (३८)

प्रथमम् *दस्युम् नव *पृथ्वः (अ) कृणोत्, मध्यमम् षट्, *नितमम् तिस्रः। प्रथमम् *पृथ्वः सहस्रम् नराणाम् नारीणाम् च तोक्म उप-(अ) भरत्, मध्यमम् षट्-शतम्, *नितमम् तिस्रः-शतम्। अभि च सः *वरप्स्व *शुभ्स्या हिरण्यया, अपि च स वरम् (अ) मृजत् द्वारम् रोचनम् स्वरोचनम् अन्तर्नेमात् ॥ १९ ॥ (३८)

[*वरप्स्व = अमुद्रयत्]

---

१. ञ्
२. ध
३. क्ष्
४. ष
५. ध
६. क्ष्
७. ष्
८. -विच
९. -ष्वत्
१०. पिच
११. द्वरॅम
१२. क्ष्

दातरॅ गअेथ्रनाँम् अस्त्वइतिनाँम् अशा[१]उम्, चयो आअत् अअेते रआचाो अङ्हॅन् , अशा[२]उम् अहुर मज़्द यो अवथ्र आ-रआचयइते अअेतअेश[३]व वरॅफ़्श[४]व यो यिमो कॅरॅन-ओइत्[५] ? ॥ २० ॥ (३९)

धातर् गयतानाम् अस्थन्वतीनाम् ऋतवन् ! के एते रोचाः आसन्, ऋतवन् असुर मेधाः, ये अवथा (= तथा) आ रोचयन्ते एतेष्वा (= एतेषु आ) वरेष्वा (=वरेषु-आ) यान् यमः अकृणोत् ? ॥ २० ॥ (३९)

आअत् अआख़्त अहुरो मज़्दाो, "ख़्वद्रात च[६] रआचारो[७] स्तिद्रात च[८] । हकॅरॅत् ज़ी इरिख़्तह सद्रय च[९] वअेनइते स्तरस् च[१०] मो च[११] ह्वरॅ च। तअे च[१२] अयरे[१३] मइन्य[१४]-ते यत् यार ॥ २१ ॥ (४०)

आत् अवोचत् असुरो मेधाः, "स्वधिताः च रोचाः *स्थिधिताः च। सकृत् हि *रेचसे *सन्धाय च वेनते स्तरश्च *माश्च *स्वर् च। ते च *अयर् मन्यन्ते यत् *यार् ॥ २१ ॥ (४०)

---

१. षा
२. षा
३. ष्
४. ष्
५. कॅरॅनऔत्
६. ख्वधातच
७. रओचो
८. -धातच
९. सधयच
१०. स्तरस्च
११. मोस्च
१२. ह्वरॅच
१३. तअेच
१४. -रॅ

|स्वधिता: = स्वयंभूता: *स्थिधिता: = मनुष्यै: निर्मिता: च रोचा: = प्रकाशा: । *रेचसे = उदयाय, *सन्धाय = अस्तं गमनाय वेनते = दृश्यते, स्तर: = नक्षत्राणि, मा: = चन्द्रमा:, *स्वर् = सूर्य: (अस्मिन् वृजने नक्षत्राणि, चन्द्रमा: सूर्यश्च एकस्मिन् वर्षे सकृत् उद्गच्छन्ति अस्तं च यान्ति इत्यर्थ:) । ते च (वृजन-निवासिन:) यत् (मानवानां) *यार् = वर्षम् (तत्) *अयर् = अह: मन्यन्ते ॥|

चथ्वरॅसतॅम् अइव्रि-गामनाँम् द्वएइब्य हच नरॅब्य द्व नर उसज़येइङ्‌ते मिथ्वन स्त्रि च[1] नइर्यस्च। अथ अएतएशाँ[2]म् योइ गॅउश् सरॅद्र[3]नाँम्। तए च[4] नरो स्त्रएस्त[5] गय ज्वइङ्‌ति अएतएश[6]व वरॅफ़श[7]व यो यिमो कॅरॅनओत्॥ २२॥ (४१)

चत्वारिंशत्तमे अभि-हिमानाम् सचा द्वाभ्याम् नराभ्याम् द्वौ नरौ उदजायेते मिथुनौ स्त्री च नर्यश्च (= पुरुषश्च) । अथ एतेषाम् ये गवाम् *शर्धनाम्। ते च नर: श्रेष्ठम् *गयम् (= जीवनम्) जीवन्ति एतेषु व़रेष्वा (=वरेषु आ) यो (= यान्) यम: (अ) कृणोत्॥ २२॥ (४१)

"दातरॅ[8] गएथनाँम् अस्त्वइतिनाँम् अशा[9]उम्! को अवथ दएनाँम् माज़्दयस्नीम् वी-बरत् अएतएश[10]व वरॅफ़श[11]व यो यिमो कॅरॅनओत् ?" आअत् अओख़्त अहुरो मज़्दो, "विश् कर्शिप्त, स्पितम[12] ज़रथुश्त्र!" ॥ २३॥ (४२)

---

१. स्त्रिच
२. षाँ
३. ध
४. तएच
५. श्त
६. ष्
७. ष्
८. रॅ
९. षा
१०. ष्
११. ष्
१२. म्

धातर् गयतानाम् अस्थन्वतीनाम् ऋतवन्! को अवथा (= तत्र) *धेनाम् (= सम्प्रदायम्) *मेधायज्ञीयम् वि-(अ) भरत् एतेष्वा (एतेषु-आ) वरेष्वा यो (= यान्) यमः (अ) कृणोत्?" आत् अवोचत् असुरो मेधाः, "विः कर्शिप्तः जरठोष्ट्र" ॥ २३ ॥ (४२)

दातरे[1] गअेथ्रनाँम् अस्त्वइतिनाँम् अशा[2]उम् ! को अअे-शाँ[3]म् अहि[4] अङ्हु च[5] रतुश् च[6] ?" आअत् म्रओत् अहुरो मज़्दो, "उर्वतत्-नरो ज़रथुश्त्र तूम् च[7] यो ज़रथुश्त्रो"[8] ॥ २४ ॥ (४३)

"धातर् गयतानाम् अस्थन्वतीनाम् ऋतवन् ! कः एषाम् अस्ति असु (अभुः) च ऋतुः (= धर्म-नियामकः) च ?" आत् अवोचत् असुरो मेधाः, "उर्वतत्-नरो, जरठोष्ट्र, त्वम् च यो जरठोष्ट्रः" ॥ २४ ॥ (४३)

---

१. रॅ
२. षा
३. षाँ
४. अस्ति
५. अङ्हुश्च
६. रतुश्च
७ तूम्च
८. अन्ते "अषॅम् वोहू वहिश्तॅम् अस्ती । उश्ता अस्ती – वहिश्ताइ अषॅम्" प्राप्यते ।

कॅम् ना मज़्दा (विदअँवदात ८.२०.२१)

कॅम[1] ना, मज़्दा[2], मवइतें पायूम् ददात्[3]

ह्यत् मा द्रॅग्वाो दीदरॅश[4]ता अएनङ्ह

अन्यम् थ्वहमात् आथ्रस्चा मनङ्हस्चा

ययाो श्यओथनाइश् अशॅ[5]म् थ्रओश्ता अहुरा

ताँम् मोइ दाँस्त्वाँम् दअेनयाइ फ्रावआचा।

कँ वॅरॅथ्र[6]म्-जा थ्वा पोइ सॅं[7]म्हा योइ हॅन्ति[8]

चिथ्रा[9] मोइ दाँम् अहूम्-बिश्-रतूम् चीझ्[10]दी।

अत् होइ वोहू सॅरआशो[11] जॅं[ ]तू मनङ्हा

मज़्दा अह्याइ यह्याइ वशी[12] कह्याइ चित्[13] ॥ १ ॥ (२०)

---

१. कम्
२. मज़्दा
३. ददो
४. ष
५. ष
६. थ्रॅ
७. सँङ्हा
८. हॅन्ती
९. ध्रा
१०. ऱ्
११. षो
१२. षी
१३. कह्माइचीत्

को ना मेधाः (विदेवथातः ८.२०.२१)

को ना मेधाः ! मावते पायुम् ददात्
यत् मा *द्रुध्वा (अ) दिधर्षत् एनसे
अन्यम् *त्वस्मात् *अथरश्च मनसश्च
ययोः च्यौत्नैः ऋतम् *त्रोष्ट असुर
ताम् मे देशनाम् *धेनायै प्रवोचः ।
को वृत्रहा *त्वा *पे *शंसा ये सन्ति
चित्र(म्) मे धियम् *असुम्-भिष(क्) -ऋतुम् *चिद्धि
अत् *से वसु *श्रोषो यातु मनसा
मेधाः अस्मै यस्मै वक्षि कस्मै चित् ।। १ ।। (२०)

[मेधाः ! हे प्रभो ! यत् (यदा) मा माम् *द्रुध्वा धर्मद्रोही एनसे पापाय अदिधर्षत् भृशं धर्षति (तदा) *त्वस्मात् त्वत्तः *अथरः अग्नेः च मनसः वसुमनसः च अन्यः को ना नरः मावते मत्सदृशाय (दुर्बलाय जनाय) पायुम् रक्षणम् ददात् ददाति, ययोः अग्नेः वसुमनसश्च च्यौत्नैः (पुण्य-) कार्यैः असुर प्रभो ! ऋतम् धर्मम् *त्रोष्ट वृद्धिं नयसि। ताम् *धेनायै धर्मप्रचारार्थम् देशनाम् मे मह्यम् प्रवोचः। कः (ईदृक् भाग्यशाली नरः यः) *त्वा तव *शंसा देशनाभिः ये याः देशनाः *पे रक्षणाय सन्ति वृत्रहा अधार्मिकस्य शत्रोः हन्ता (भविष्यति) मे माम् *असुम्-भिषक्-ऋतुम् अन्तः-करणपावकम् धर्मोपदेष्टारम् चित्रम् नूनम् *चिद्धि चेतय। अत् अनन्तरम् मेधाः परमेश्वर ! यस्मै कस्मै चित् वक्षि *से तस्मै *श्रोषो धर्मस्थापकत्वम् वसुमनसा यातु प्राप्तं भवतु इत्यर्थः ।।]

पात नो त्बिश्यः तत् पइरि मज़्दोस्च अ[१] र्मइतिश् च स्पॅः तस्च नसे दअेवी द्रुख़्श्[२], नसे दअेवो-चिथ्रे, नसे दअेवो-फ़्रकर्श्ते, नसे दअेवो-फ़्रदाइते[३]। अप द्रुख़्श्[४] नसे, अप द्रुख़्श् द्वार, अप द्रुख़्श् वीनस, अपाख़्ॅद्रे[५] अप-नस्येहे, मा मेरे[६] ःचइनीश् गअेथाो अस्त्वइतीश् अश[७]ह ॥ २ ॥ (२१)

पात नो द्विषतः परि मेधाः च अरमतिश्च श्वेतश्च (मन्युः) । नश्य दैव द्रुह्! नश्य दैव-पुत्र! नश्य दैव-प्रकृत्त! नश्य दैव-*प्रदातिन्। अप द्रुह्! नश्य, अप द्रुह्! द्रव, अप द्रुह् ! विनश्य, अप *कद्रे अप-नश्य, मा मृक्षीष्ट *गयताः अस्थन्वतीः ऋतस्य ॥ २ ॥ (२१)

[प्रकृत्त = निर्मित ! *प्रदातिम् = अनुवर्तिन् ! *कद्रे = उत्तरस्यां दिशि ॥]

---

१. आ
२. क्ष्
३. -ति
४. क्ष्
५. ख़्ॅध्र
६. मामॅरॅ
७. प

टिप्पण्यः

अहुन वइर्य = सं. असुः वर्यः

यथ्ना– सं. यथा। 'ख्, थ्, फ्' इत्येतेऽघोषमहाप्राणा अवेस्तायां संघर्षि-व्यञ्जनवदुच्चार्यन्ते, अतश्चात्र 'ख़्, थ़्, फ़्' इत्येवमधः बिन्दु-सन्निवेशेन प्रदर्शिताः।

अहू– सं. असुः। सं. स् = अवे. ह्। अवेस्तायां संगृहीतासु गाथासु गाथाभ्योऽपि प्राचीनतरेषु च मन्त्रेषु पदान्तस्वरः द्राघित उपलभ्यते। अवेस्तायां 'अहु, अङ्हु' इति द्विधा 'असु' शब्द-विकारः। प्राणवाचकः 'असु' शब्दोऽत्र 'सर्वेश्वरः' इत्यर्थे प्रयुक्तः।

वइर्यो– सं. वर्यः। सं. -अः = अवे.–ओ। पदमध्ये इकार-उकारागमोऽवेस्तायाः वैशिष्ट्यम्।

अथ्ना– सं. अथ। पदान्त-स्वरः द्राघितः। 'तथा' इत्यर्थः।

रतुश्– सं. ऋतुः। 'ऋत-' शब्देन सम्बद्धोऽयं शब्दः 'धर्मोपदेष्टा, धर्मनियामको वा' इत्यर्थं ज्ञापयति।

अशात्– सं. ऋतात्। हेत्वर्थे पञ्चमी।

चीत्– सं. चित्।

हचा– सं. सचा। ऋक्संहितायां 'सचा' इति निपातः 'सह' इत्यर्थे प्रयुक्तो लभ्यते, यथा- ऋसं. १.५.२, १.७.२., १.९.३ इत्यादिषु बहुषु स्थलेषु। अवेस्तायां तु 'हचा' इत्यस्य 'कारणात्' इत्यर्थे प्रयोगः।

वङ्हॅउश....मनङ्हो– सं. **वसोः** मनसः। सकारः अवेस्तायां हकार-रूपेण 'ङ्ह' इति रूपेण वा विपरिणमति। अतः सं. '**वसु**' = अवे. **वोहु, वङ्हु** वा। अवेस्तायां कल्याणकारिण्याः धियोऽभि-मानिनी देवता '**वोहु मनो**' ऋतानुवर्तिनां परमं शरणम्।

दज़्दा– अवे. '**दज़्दर्**' इत्यस्य प्रथमैकवचनम्। अवेस्तायाः '**-ज़्द्**' इत्यस्य स्थाने संस्कृते '**-ध**' इति लभ्यते, यथा– अवे. "**मज़्दा**' = सं. '**मेधा,** अवे. **थ्रज़्दूम्**' = सं. **त्रायध्वम्**। अतश्च अवेस्तायाः 'दज़्दर्' इत्यस्य संस्कृते 'दाधर्, दाधृ वा' रूपं कल्पयितुं शक्यते। 'दाधृ-' शब्दस्तु प्रयोगे नोपलभ्यते। तथापि ऋक्संहितायां (६.६६.३) 'दाधृविः' शब्दः 'धरित्री' इत्यर्थे प्रयुक्तः। अतः अवे. दज़्दा = सं. *दाधा शब्दः 'दानम्' इत्यर्थेऽनुमीयते।

श्यओथ्ननाँम्– अवे. **श्य्** = सं. **च्य्**, अवे. **अओ** = सं. **औ**। सं (वै.) **च्यौत्नानाम्**। विभक्ति-व्यत्ययेन चतुर्थ्याः स्थाने षष्ठी प्रयुक्ता। '**च्यौत्नेभ्यः**' कार्येभ्यः इत्यर्थः। अस्मिन्नेवार्थे 'च्यौत्न' शब्दः ऋक्संहितायां, यथा–'ता कर्माषतरास्मै प्र च्यौत्नानि देवयन्तो भरन्ते' (१.१७३.४) अत्र द्रष्टव्यः।

अङ्हॅउश्– अवे. 'अङ्हु' (= सं. **असु**-) इत्यस्य षष्ठ्येकवचनम्। सं. **असोः**। 'प्राणात्मकस्य जीवलोकस्य' इत्यर्थः।

मज़्दाइ– अवे. 'मज़्दा' (= सं. **मेधा**-) इत्यस्य चतुर्थ्येकवचनम्।

ख़्शथ्रम्– अवे. **ख़्श्** = सं. **क्ष्**, अवे. थ्र् = सं. त्र्।
चा– सं. **च**। पदान्त-स्वरः द्राघितः।

अहुराइ– अवे. 'अहुर' (=सं. **असुर**-) इत्यस्य चतुर्थ्येकवचनम्। षष्ठीस्थाने चतुर्थी। 'असुरस्य' इत्यर्थः।

यिम्- सं. **यम्**। अवेस्तायां यकारादिपदेषु प्राय: यकारात् पूर्वमिकार-सन्निवेश: क्रियते, अतएव 'यम:' इत्यस्य अवेस्तायां 'यिमो' इति रूपम्।

द्रिगुब्यो- अवेस्तायां 'घ्, ध्, भ्' इत्येषां सघोष-महाप्राणानां स्थाने 'ग्, द्, ब्' इत्येते सघोषाल्पप्राणा: लभ्यन्ते। अत: संस्कृते 'ध्रिगुभ्य:' इति रूपम्। ऋक्संहितायां –६.४५.२०, ८. ७०.१, ८.९३.११– एषु स्थलेषु **'अध्रिगु-'** शब्द: **'समृद्ध'** इत्यर्थे प्रयुक्तो लभ्यते। अतश्च **'ध्रिगु:'** इत्यस्य 'निर्धन:' इत्यर्थोऽनुमीयते।

ददत्- सं. (वै.) **दधत्**, (लौ.) **दधाति**।

वास्तारॅम्- सं. **वास्तारम्**। रक्षकम्, पालकम् वा।

■

अशॅम् वोहू = सं. ऋतम् वसु

वहिश्तॅम्– अवे. **वोहु** (= सं. वसु) +- **इश्त**- (= सं.- इष्ठन्)। सं. वसिष्ठम्। कल्याणतममित्यर्थः।

उश्ता– अवे. **उश्**- (=सं. **वश्**-) + तर् (= सं. तृच्)। सं. (वै.) उष्टा। अवे.. **उश्तर्** (=सं. (वै.) **उष्टृ**-) शब्दस्य प्रथमैकवचनम् ऋक्संहितायां 'उष्टा' शब्द-प्रयोगो यथा 'उष्टाराविव फर्वरिषु श्रयेथे' (१०.१०६.२) इत्यत्र– (अश्विनौ) **उष्टाराविव** प्रकाशकाविव–इत्यर्थः।

अह्माइ– सं. **अस्मै**। अवे. **-आइ** = सं. **-ऐ**।

येङ्हे हातॉम् = सं. यस्य सताम्

येङ्हे– 'यत्' सर्वनाम्नः षष्ठ्येकवचनम्। गाथासु 'येह्या' इति रूपम्। 'येङ्हे' इति रूपं तु गाथाभ्यः परवर्तिन्यां भाषायाम्।

हातॉम्– अवे. **अह्**(=सं. **अस्**- 'भुवि') धातोः शतरि षष्ठी बहुवचनम्। सं. **सताम्**।

आअत्– सं '**आत्**'।

येस्ने– अवे. **यज़्** (=सं. यज् -) + **-न**।, सप्तम्येकवचनम्। सं. **यज्ञे**।

पइती– सं. **प्रति**। पदान्त-स्वरः द्राघितः।

वङ्हो– सं. **वस्यः** (= वसीयः)। **वस्** - + **ईयस्**। 'वसीयः' इत्यस्य अवेस्तायां वर्ण-विकारानुरूपं '**वङ्हीयो**' इति रूपं सिद्ध्यति, तत्र पुनः अक्षरलोपे ***वङ्ह्यो** > **वङ्हो** इति रूपम्। 'वसीयः' इत्यस्य अवेस्तायां '**वह्यो**' इत्यपि रूपं केषुचित् स्थलेषूपलभ्यते।

यज़मइदे– यज़्-धातोरात्मनेपदिनः लटि उत्तमपुरुष-बहुवचनम्। सं. **यजामहे**।

अहुनवइति गाथा सं. असुमती गाथा

हा २९

१.

ख़्श्मइब्या– मध्यम-पुरुष-सर्वनाम्नः चतुर्थ्यां बहुवचनम्। सं. 'युष्म'- इत्यस्य स्थाने **'ख़्श्म-'** इति गाथास्वेव, अन्यत्र तु **'यूश्म-'** इत्येव, यथा चतुर्थ्यां बहुवचने **'यूश्मओयो'** इति रूपं गाथा-व्यतिरिक्तेषु भागेषु प्रयुक्तो दृश्यते।

उर्वा– अवे. 'उर्वन्' इत्यस्य प्रथमैकवचनम्। संस्कृते 'उर्वन्' शब्दो नोपलभ्यते। अवे. **वर्-** (= सं. वृ-) धातोः निष्पन्नोऽयं शब्दः 'आत्मा' वाचकः। संस्कृत उरुशब्देन सम्बद्धोऽयं शब्दः आत्मनो वाचकः तस्य व्यापनशीलत्वात्।

गॅरॅज़्दा– अवे. गॅरॅज़् (= सं. **गर्ह्** = 'निन्दायाम्') इत्यात्मनेपदिधातोः लङि अन्यपुरुषैकवचनम्। सं. **अगर्हत**। अवेस्तायां लङि अडागमः वैकल्पिकः। पदान्त-स्वरो द्राघितः।

कह्माइ– सं. **कस्मै**। पञ्चम्यर्थे चतुर्थी। कस्मात् प्रयोजनात् इत्यर्थः।

थ्वरोझ़दूम्– अवे. थ्वरॅश्- (= सं. त्वक्ष् =) इत्यात्मनेपदिधातोः लुङि मध्यमपुरुष-बहुवचनम्। अडागमाभावः। सं. **अत्वक्षध्वम्**।

कॅं– सं. **कः**। प्रथमैकवचने 'कॅं' इति रूपं गाथास्वेव लभ्यते। अन्यत्र तु **'को'** इति रूपम्।

तशत्– अवे. **तश्-** (= सं. **तक्ष्-**) इति परस्मैपदि-धातोः लङि अन्यपुरुषैकवचनम्। अडागमाभावः। सं. **अतक्षत्**।

अएॅशॅमो– अवे. इश्-, अऎश् (= सं. **इष्** = 'इच्छायाम्') + -म-। संस्कृते ***एष्मः** इति रूपं कल्पयितुं शक्यते। कामजनितः क्रोध इत्यर्थः।

हज़स्– सं. (वै.) **सहः**। शक्तिरित्यर्थः। अस्मिन्नेवार्थे ऋक्संहितायां 'सहस्' शब्दः, यथा 'न हि ते क्षत्रं न सहो न मन्युं वयश्चनामी पतयन्त आपुः (१.२४.६) इत्यत्र।

रॅमो– सं. *रमः। पशुहरणमित्यर्थः।

आहिशाया– सं. (वै.) **आसिषाय**। **आ**- (उपसर्गः) + अवे. **हि** (= सं. = (वै.) **सि**-) परस्मैपदिधातोः लिटि अन्यपुरुषैकवचनम्। ऋक्संहितायां 'सुपर्ण इत्था नखमासिषायावरुद्धः परिपदं न सिंहः' (१०.२८.१०) इत्यत्र 'आसिषाय' इत्यस्य 'आबबन्ध' इत्यर्थः।

दअेवीम्– सं. **दैवीम्** = **दैवम्**, देवसम्बन्धिनमित्यर्थः। अत्र 'देव' शब्दः अपदेवराक्षसस्य पिशाचस्य वा वाचकः। जरठोष्ट्रस्य धार्मिकान्दोलनं यज्ञेषु पशुबलेः विरोधाय आसीत्। जरठोष्ट्रः देवान् निनिन्द यतस्तेभ्यः (देवेभ्यः) पशुबलिः दीयते स्म। फलतः जरठोष्ट्रस्य अनुयायिनां मते देवः घृणापात्रं जातम्। देवशब्दोऽपि राक्षसपर्यायो जातः। अवेस्तायाः ये अंशाः जरठोष्ट्रानन्तरं रचिताः तेषु देवशब्दः अस्मिन्नेव हीनार्थे प्रयुक्तः।

दॅरॅश्– सं. ***धृष्**- (= धृष्टिः)। अवे. **अॅरॅ** = सं. **ऋ**।

तॅविश्– सं **तविष्**। शक्तिरित्यर्थः। ऋक्संहितायां यथा– 'अहं ह्युग्रस्तविषस्तुविष्मान्' (१.१६५.६) इत्यत्र।

ख़्श्मत्– सं. **युष्मत्**। अवे. **ख़्श्म** = सं. **युष्म**-।

२.

अदा– सं. (वै.) **अध**। पदान्त-स्वरो द्राघितः। अनन्तरमित्यर्थः। ऋक्संहितायाम् 'अध' शब्दो, यथा–'**अध**' स्वनान्मरुतां विश्वमा

सद्म पार्थिवम्' (१.३८.१०) इत्यत्रापि 'अध' शब्द आनन्तर्यवाचकः ।

तशा– सं. (वै.) **तक्षा**। अवे. **तशन्** (= सं. **तक्षन्**) प्रातिपदिकस्य प्रथमैकवचनम्। 'घटयिता' इत्यर्थः। ऋक्संहितायां 'तक्षा' शब्दो. यथा–'**तक्षा** रिष्टं रुतं भिषग्ब्रह्मा सुन्वन्तमिच्छति' (९.११२.१) इत्यत्र ।

पॅरॅसत्– सं. **अपृच्छत्**। अवे. **पॅरॅस्** (= सं. पृच्छ-) परस्मैपदिधातोः लङि प्रथमपुरुषैकवचनम्। अवेस्तायां लङि अडागमविकल्पः।

अशॅम्– सं. **ऋतम्**। 'अमेशस्पेन्ता' नामकेषु देवेषु प्राथम्यात् ऋतमेव प्रथमं पृच्छति गोः तक्षा परमेश्वरः 'अहुरो मज़्दा'।

कथ्रा– सं. (वै.) **कथा**। कथमित्यर्थः। ऋक्संहितायां कथमित्यर्थे 'कथा' शब्दो, यथा-'**कथा** राधाम सखायस्तोमं मित्रस्यार्यम्णः' (१.४१.७) इत्यत्र ।

तोइ– सं. ते। तदित्यस्य षष्ठ्येकवचनम्। सं. ए = अवे. **ओइ** **अए, अे** वा।

गवोइ– सं. **गवे**। गवार्थमित्यर्थः।

हीम्– सं. (वै.) **सीम्**। 'एनाम्' इत्यर्थः। 'तद् इति सर्वनामशब्दस्य पर्यायः सर्वनामैतत् अवेस्तायां वेदे च त्रिषु लिङ्गेषु प्रयुज्यते।

दाता– सं. (वै.) **धात, (लौ.) धत्त**। अवे. **दा-** (= सं. **धा–**) धातोः लोटि मध्यमपुरुष बहुवचनम्। बहुवचनेनात्र ऋतेन सह अन्येऽपि देवाः विवक्षिताः।

ख़्शयन्तो– सं. **क्षयन्तः** = **क्षयन्**। अवे. **ख़्शि**– (= सं. **क्षि-**) धातोः शतरि प्रथमैकवचनम्।

हदा– सं. (वै.) **सध**, (लौ.) **सह**।

गओदायो– सं. (वै.) **गोधायसम्**। अवे. **'गओदायह्'** (= सं. **गोधायस्**) इति नपुंसकलिङ्गि-प्रातिपदिकस्य द्वितीयैकवचनम्। गवां धारकं पालकम् इत्यर्थः। अस्मिन्नेवार्थे ऋक्संहितायां, यथा–'स ईं सत्येभिः सखिभिः शुचद्भिर्गोधायसं विधनसैरदर्दः' (१०.६७.७) इत्यत्र।

श्वख्शो– सं. (वै.) **त्वक्षः**। अवे. **श्वख्शह्** - (= सं. (वै.) **त्वक्षस्**-) इत्यस्य नपुंसकलिङ्गिप्रातिपदिकस्य द्वितीयैकवचनम्। बलवन्तमित्यर्थः। अस्मिन्नेवार्थे ऋक्संहितायां, यथा– 'यत्रा नरो देदिशते तनूष्वा **त्वक्षांसि** बाह्वोजसः' (८.२०.६) इत्यत्र।

होइ– सं. **अस्याः**।

उश्ता– सं. **उष्ठ**। अवे. **वस्** (= सं. **वश्** 'कान्तौ') धातोः लटि मध्यमपुरुष-बहुवचनम्। 'कामयथ' इत्यर्थः।

अहुरम्– सं. **असुरम्**। प्रभुमित्यर्थः।

द्रग्वोदॅबीश्– सं. (वै.) **द्रुघ्वद्भिः**, (लौ.) **द्रुह्वद्भिः**। अवे. **द्रॅग्वन्त्** (= सं. (वै.) **द्रुघ्वत्**, (लौ.) **द्रुह्वत्**) इत्यस्य तृतीयायां बहुवचनम्। अवेस्तायां पापसृष्टेरधिदेवतायाः अघमन्योः (अवे. आङ्रो मइन्युश्) अनुगामिनः अधार्मिकाः असत्यशीलाश्च जनाः 'द्रॅग्वन्त्' पद-वाच्याः।

वादायोइत्– सं. **बाधयेत्**। अवे. **वादाय्** (= सं. **बाध्**-) धातोः लिङि प्रथमपुरुषैकवचनम्। अवेस्तायां बकारस्थाने बहुधा वकारः।

३.

अशा– सं. **ऋतम्**। प्रथमैकवचनम्। नियमतः प्रथमैकवचने 'अशॅम' इति रूपं भवति, किन्तु अनेकेषु स्थलेषु नपुंसकलिङ्ग

प्रातिपदिकस्य प्रथमैकवचने पदान्तमकारलोपो दृश्यते, यथात्रापि। पदान्त-स्वरः द्राघितः।

सरॅजा– सं. ***सृजा** (= *सृजम्)। क्रूरमित्यर्थः।

ब्रवत्– सं. (वै.) **ब्रवत्**, (लौ.) **अब्रवीत्**। अवे. म्रू- (= सं. ब्रू-) धातोः लङि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

अवअेशाँम्– सं. ***अवेषाम्** (=**अमीषाम्**)। अवे. 'अव-' इत्यस्य षष्ठी-बहुवचनम्। अवेस्तायां '**अव-**' सर्वनाम विप्रकृष्टार्थे प्रयुज्यते।

वीदुये– सं. ***विदुये**। अवे. **विद्**- (= सं. **विद्**-) धातोः तुमुन्नर्थकः चतुर्थ्यन्तप्रयोगः। वेदितुं (लभ्यते), ज्ञायते इत्यर्थः।

शवइते– सं. **च्यवते**। अवे. **श्यव्**- (= सं. **च्यव्**-) धातोः लटि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

अद्रॅंङ्ग्– आ (उपसर्गः) + द्र-प्रातिपदिकस्य द्वितीयायां बहुवचनम्। द्रातीति द्रः। अत्र धर्मात् द्राति विमुखो भवति' इति 'धर्मविमुखः' इत्यर्थे 'द्र'– शब्दः।

अॅरॅश्वोड्ह्रो–सं. (वै.) **ऋष्वसः**। अवे. **अॅरॅश्वह्** (=सं. वै.) **ऋष्वस्**-) प्रातिपादिकस्य पञ्चम्येकवचनम्। निघण्टौ ऋष्वः महन्नामसु पठितः (निघुण्टु ३.३)। ऋक्संहितायां पूज्य इत्यर्थेऽपि प्रयुक्तः। अत्र तु धार्मिकः ऋतानुवर्तीत्यर्थः।

ज़वॅंङ्ग्– सं. **ह्वान्**। अवे. **ज़व**- (= सं. **हव**-) प्रातिपदिकस्य द्वितीयायां बहुवचनम्। अवे. **ज़ु**- (=सं. **हु**- 'आह्वाने') धातोः निष्पन्नोऽयं शब्दः।

जिमा– अवे. गम्- (= सं. गम्-) धातोः लोटि उत्तमपुरुष-बहुवचनम्। सं. गमाम।

कॅरॅदुशा– सं. (वै.) ***कृधुषा** (= **कृधुषा**)। ऋक्संहितायां (४.५.१४) '**कृधुना**' इत्यस्य '**ह्रस्वेन**' इत्यर्थः। अत्र तु क्षिप्रगत्या, त्वरया इत्यर्थः।

४.

सख़्वारॅं– सं. **सस्वरा(णि)** । अवे. **ख़्व** = सं. **स्व**।

मइरिश्तो– सं. ***स्मरिष्ठः**। अवे. **मर्**- (= सं. **स्मृ**- 'स्मरणे') धातोः '**मइर-**' (= सं. **स्मर-**; 'स्मरतीति') + इश्त- (= सं. - इष्ठन्) प्रत्यये निष्पन्नः।

वावॅरॅज़ोइ– अवे. **वरॅज़्** (= सं. **वृज्**-) आत्मनेपदिधातोः लिटि प्रथम-पुरुषैकवचनम्। सं. (वै.) **वावृजे**।

दअेवाइश्– सं. **देवैः**। अवेस्तायाः 'वेन्दिदाद' आदिषु परवर्तिषु प्रकरणेषु 'दअेव' (= सं. **देव**-) शब्दः हीनार्थको दैत्यवाची, किन्तु गाथासु न तथा। तत्र तु 'संस्कृतवत् 'दअेव' शब्दः द्योतनशीलानां भगवतामेवाभिधानम्।

मश्याइश्– सं. **मर्त्यैः**। यथा '**ऋत**'- शब्दस्य अवेस्तायां '**अश-**' इति रूपं, तथात्राऽपि **अर्त्**- इत्यस्य '**अश्**' इति विकारे **मर्त्य**- शब्दस्य '**मश्य**'- इति रूपमवेस्तायाम्।

वरॅशइते– अवे. **वरॅज़्**- (= सं. **वृज्**-) धातोः भविष्यति कर्मणि रूपम्। सं. वर्क्ष्यते।

५.

अह्वा– अवे. **अह**- (= सं. **अस्**-) धातोः लङि उत्तमपुरुष-द्विवचनम्। अर्थतस्तु वर्तमानकालिकोऽर्थः ग्रहीतव्यः।

फ़्रीनॅम्ना– अवे. **फ़्री** (= सं. **प्री-**) आत्मनेपदी- धातोः शानचि प्रथमायां द्विवचनम् । सं. **प्रीणयमानौ** ।

अज़्यो– अवे. **अज़्** (= सं. **अज्-** 'प्रेरणे') इत्यस्माद्धातोः णिचि शानचि षष्ठ्येकवचनम् । सं. **वीयमानायाः** ।

दुइदी– अवेस्तायां वेदे च **'दु-'** 'प्रार्थनायाम्' धातुः कल्प्यते । अस्मादेव धातोः ऋक्संहितायां **दुवस्यति** (ऋ०७.८२.५), **दुवस्य** (ऋ०१०.१४.१) इत्यादीनि रूपाणि ।

फ़ॅरॅसोब्यो– सं. (वै.) **पृशनेभ्यः** । अनुग्रहार्थमित्यर्थः । ऋक्संहितायामस्मिन्नर्थे **'पृशन-'** शब्दो यथा– 'ता अस्य **पृशनायुवः** सोमं श्रीणन्ति पृश्नयः' (१.८४.११) ('ताः पृश्नयः अस्य इन्द्रस्य **पृशनायुवः** अनुग्रहकामाः सोमं श्रीणन्ति)

ॲरॅझ़्ज्योइ– अवे. **ॲरॅश्** (= सं. **ऋजु**) + **ज्योइ** । अवेस्तायां सन्धौ 'ॲरॅश्' इत्यस्य शकारस्य झ़कारः । अवे. **'ज्योइ'** शब्दस्तु **जी-** (= सं. **जीव-**) इत्यस्माद्धातोः । चतुर्थ्येकवचनम् ।

फ़्र्ज्याइतिश्– अवे. **फ़्र** (= सं. **प्र**) + **ज्याइतिश्** (= सं. **ज्यातिः**); अवे. **ज्या-** (= सं. **ज्या-** 'हानौ') इत्यस्माद्धातोः ।

६.

वओचत्– अवे. **वच्** (= सं. **वच्-**) धातोः लुङि प्रथमपुरुषैकवचनम् ।

वफ़ूश्– सं. *वपुः । अवे. **वफ़्** 'तन्तुसन्ताने' इत्यस्माद्धातोः निष्पन्नोऽयं शब्दः 'सृष्टेः विधानम्' इत्यर्थमत्र व्यनक्ति ।

व्यानया– अवे. **वि-** (= सं. **वि-** उपसर्गः) + **आनया** ('आना' इत्यस्य तृतीयैकवचनम्, वै०अ० **अन्** प्राणने) अवे. **अन्** स्वाभाविकया चेतनयेत्यर्थः ।

७.

हज़ओशो– सं. (वै.) **सजोषः**। अवे. ज़्- सं. ज़्, ह् वा) **'सजोषस्त्वा** दिवो नरो यज्ञस्य केतुमिन्धते' (ऋ. सं. ६.२.३) इत्यत्रापि 'सजोषः' इत्यस्य 'एकचित्ततया' इत्यर्थः।

ख़्श्वीदॅम्– सं. **क्ष्विद्**- 'क्षरणे' (= अवे. *ख़्श्वीद्-) धातोरस्य शब्दस्य निष्पत्तिः कल्पयितुं शक्यते, यतश्च 'क्षीरम्' इत्यर्थः।

उरुशअेइब्यो– अवेस्तायां **ऋवर्णस्य 'उरु'**- इत्यपि विकृतिः। अतः सं. **'ऋजुभ्यः'** इति।

दायात्– अवे. **दा**- (=सं. **धा**- 'पोषणे) धातोः आशीर्लिङि प्रथमपुरुषैकवचनम्। सं. **धेयात्**।

अँअँआवा– अवे. **आवा** (= सं. **अवसा**)।

८.

गूशता– अवे. **गूश्**- (= सं. **घुष्**-) धातोः लङि प्रथमपुरुषैकवचनम्। अवेस्तायां **गुश्**- धातुरात्मनेपदी श्रवणार्थकश्च।

स्पितामो– सं. ***श्वितमः**। अवे. **स्प्** = सं. **श्व्**। '*श्वि-' इत्यस्मादेव 'श्वेत' शब्दः। **श्वेततमः** इत्यर्थः। जरठोष्ट्रस्य कोऽपि 'स्पितामो' नामकः यशस्वी पूर्वजः, यस्मात् 'स्पिताम' इति जरठोष्ट्रस्य वंशनाम।

चरॅकॅरॅथ्रा– सं. (वै.) **चर्कृत्या**। स्तुतिरित्यर्थे 'चर्कृतिः' इति शब्दः ऋक्संहितायां यथा- 'शमू षु वां मधूयुवास्माकमस्तु चर्कृतिः' (८.७४.९) इत्यत्र।

द्याइ– सं. (वै.) **दै**, यथा ऋक्संहितायां **'परादै'** (७.१९.७) इत्यस्मिन् समस्तपदे 'परादानाय' इत्यर्थे। दानाय भवतु, दीयतामित्यर्थः।

९.

अत्- सं. अतः ।

रओस्ता- अवे. रआद्- (=सं. रुद्-) धातोः आत्मनेपदे लुङि प्रथमपुरुषैकवचनम् । संस्कृते तु रुद्- धातुः परस्मैपदी । सं. अरोदीत् ।

ख़्शॉम्ँने- अवे. ख़्शम्- (सं. क्षम्-) धातोः शानचि चतुर्थ्येकवचनम् ।

१०.

हुशॅइतीश्- अवे. हुशॅइतिश्- (= सं. (वै.) सुक्षिति-) प्रातिपदिकस्य द्वितीयायां बहुवचनम् । ऋक्संहितायां, यथा– 'नवा नो अग्न **आ भर** स्तोतृभ्यः **सुक्षितीरिषः**' (५.६.८) इत्यत्र 'सुक्षितीः' इत्यस्य सुनिवासाः इत्यर्थः ।

रामाँम्- अवे. रामन् (=सं. राम-) प्रातिपदिकस्य द्वितीयायां बहुवचनम् । रम्- धातोः निष्पन्नोऽयं शब्दः 'मोदः' इत्यर्थे ।

मँ्ह्‍ी- अवे. मन्- (सं. मन्-) इत्यात्मनेपदिधातोः लुङि उत्तमपुरुषैकवचनम् । सं. अमंसि ।

११.

मशा- अवे. मश्- (= सं *मक्ष्-) धातोः लिटि प्रथमपुरुषैकवचनम् संस्कृते *मक्ष् धातुर्नोपलभ्यते, किन्तु 'शीघ्रम्' इत्यर्थको वैदिकः 'मंक्षु' शब्दः इत्यस्माद्धातोरागत इत्यनुमातुं शक्यते ।

फ़्राख़्श्नॅने- अवे. फ़्राख़्श्नॅन्- इत्यस्य चतुर्थ्येकवचनम् । 'प्रज्ञायै' इत्यर्थः ।

हा ३०

१.

इशङ्तो- अवे. ईश्- (= सं. इष्- 'इच्छायाम्') धातोः शतरि द्वितीयायां बहुवचनम् ।

मज़्दाथ्रा– *'मज़्दा-दाथ्रा' इत्यत्र द्विरुक्तत्वात् एकस्य 'दा' इत्यक्षरस्य लोपे 'मज़्दाथ्रा' इति रूपम्। सं. मेधा-धाता।

स्तओता– अवे. 'स्तओत–' (= सं. (वै.) स्तुत-) इत्यस्य द्वितीयायां बहुवचनम्। 'स्तोत्र' इत्यर्थे 'स्तुत-' शब्दः।

यॆस्न्या– अवे. यस्न्य- (= सं. यज्ञ-) इत्यस्य द्वितीयायां बहुवचनम्। सं. (वै.) यज्ञा, (लौ.) यज्ञानि। यजन- सम्बद्धानि सूक्तानीत्यर्थः।

हुमाँज़्द्रा– अवे. हु- (= सं. सु-) + माँज़्द्रा (= सं. मेधिरा = मेधिराणि) शोभन-मेधा-युक्तानि।

उर्वाज़ा– अवे. उर्वाज़- 'प्रमोदे' इत्यस्माद्धातोः। सं. बृह्- 'वर्धने' धातोः 'बर्हन्-' शब्दः ऋक्संहितायामागतः। अवेस्तायां वकार-बकारयोर्व्यत्ययः।

२.

स्रओता– अवे. स्रु- (= सं. श्रु-) धातोः लोटि मध्यमपुरुष-बहुवचनम्। सं. (वै.) श्रोत ('श्रुत' इत्यपि), (लौ.) शृणुत। 'श्रोत' इति रूपम् ऋक्संहितायां- १.१२२.११; ५.८७.८; ५.८७.९;७.३९.३— एषु स्थलेषु प्रयुक्तम्।

गॅउशाइश्– अवे. 'गॅउश-' इत्यस्य तृतीयायां बहुवचनम्। 'गॅउश–' शब्दस्तु अवे. गुश् (= सं. घुष्-) इत्यस्माद्धातोः। अवेस्तायां गुश्-धातुः श्रवणे, संस्कृते तु घुष्- धातुः शब्दे।

आवअेनता– आ + अवे. वअेन्- 'प्रेक्षणे' (= सं. वेन्- 'चिन्तने') धातोः आत्मनेपदे लोटि मध्यमपुरुष-बहुवचनम्।

सूचा– सं. *शुचा। अवे. सुच्- (= सं. शुच्-) इत्यस्माद्धातोः।

आवरॅनो– आ + अवे. वरॅन-(= सं. वरण-) इत्यस्य सप्तम्यां द्विवचनम्। अत्र वरॅन -इति शब्दः 'वरणीय' इत्यर्थ। सं. आवरणीययोः।

वीचिश्रह्या– अवे. 'वीचिश्न'- (= सं. * **विचित**-) इत्यस्य षष्ठ्येकवचनम्। अवे. **चि**- (= सं. **चि**- 'चयने') इत्यस्माद्धातोः 'वीचिश्न-' इति 'निश्चय' इत्यर्थ।

मज़े– अवे. **मज़्** (= सं. **मह्**) इत्यस्य पञ्चम्येकवचनम्।

योङ्हो– अवे. याह् (सं. ***यास्**) इत्यस्य पञ्चम्येकवचनम्। अवे. यह्- (= सं. यस्- 'प्रयत्ने') इत्यस्माद्धातोः।

सज़्द्याइ– सं. (वै.) ***शाध्यै**। अवे. **साह्** - (= सं. शास्-) + तुमुन्नर्थको- अवे. **द्याइ** (= सं. (वै.) -ध्यै) प्रत्ययः।

३.

ख़्वाफॅना– अवे. **ख़्वफ़न**- (= सं. **स्वप्न**) इत्यस्य सप्तम्येकवचनम्। अतीन्द्रियध्यानावस्थायामित्यर्थः।

अस्रवातॅम्– अवे. **स्रव्**- (= सं. **श्रु**-) धातोः आत्मनेपदे लुङि प्रथमपुरुष-द्विवचनम्। अवेस्तायामात्मनेपदप्रयोगः बहुधा णिजन्तार्थको यथात्रापि।

४.

जसअेतॅम्– अवे. गम्- (= सं. गम्-) धातोः लङि प्रथमपुरुष-द्विवचनम्।

दज़्दे– अवे. दा- (= सं. धा-) धातोः लिटि प्रथमपुरुषद्विवचनम्।

गअेम्– सं. (वै.) गयम्। निघण्टौ 'गयः' इति गृहनामसु (३.४)। अवेस्तायां तु गय्- (= सं. जीव्-) इत्यस्माद्धातोः।

अज्यातीम्– सं. **अजातिम्**। 'गअेम्' इत्यस्य विपरीतार्थकः।

अचिश्तो– अवे. **अक**- (= सं. **अघ**-) **इश्तो** (= सं.- **इष्ठः**)। **अघिष्ठः** 'पापतमः' इति।

५.

ख़्रओझ़्दिश्तॅं॒ग्– अवे. ख़्रओझ़्द- (= सं. *क्रोढ-) + - इश्त- (= सं. -इष्ठ-) = सं. *क्रोडिष्ठ- । द्वितीयैकवचनम् । काठकसंहितायां 'अक्रूडयत्, क्रूड्यमान-, चक्रूडायति' इत्येतानि रूपाणि 'क्रूड्-' इति धातुं लक्षयन्ति, यतः 'क्रोडिष्ठ-' इत्यपि रूपं कल्पयितुं शक्यते ।

असॅनो– अवे. असन्- (= सं. 'अश्मन्'-) शब्दस्य द्वितीयायां बहुवचनम् । अवेस्तायां संस्कृते च असन्- (= अश्मन्) शब्दः आकाशवाची । अतश्च 'प्रकाशान्' इत्यर्थः ।

ख़्श्नओशॅन्–अवे. ख़्श्नु- (= सं. क्ष्णु) लुङि प्रथमपुरुष-बहुवचनम् । संस्कृते क्ष्णु- धातुः 'तेजने', अवेस्तायां तु ख़्श्नु- इति 'तर्पणे' ।

६.

ईश्– ई- (=सं. इदम्-) इति सर्वनाम- प्रातिपदिकस्य द्वितीयायां बहुवचनम् । अस्य प्रातिपदिकस्य 'ईम्' (द्वितीयैकवचनम्) 'ईश्' इति द्वे रूपे अवेस्तायां प्रयुक्ते लभ्यते ।

दॅबओमा– 'दॅबओमन्' प्रातिपदिकस्य प्रथमैकवचनम् । अवे. दब् (= सं. दभ्- 'दभ्मने') + अवे. मन् (= सं. मन्-) प्रत्ययः । वञ्चकः मायावी अघमन्यु ।

हॅं॒द्वारॅं॒ग्ता–अवे. हॅम् (= सं. सम्) + अवे. द्वर् (= सं. द्रु-) धातोः आत्मनेपदे लङि प्रथम-पुरुष-बहुवचनम् । सं. समद्रवन्त ।

बाँनयॅन्- अवे. बानय्- (= सं. भञ्ज्-) धातोः णिचि लङि प्रथमपुरुष-बहुवचनम् । अवे. बानय् इत्यपि अवे. बन्- इत्यस्य णिचि रूपम् ।

मरॅतानो– अवे. **मॅरतन्**- (= सं. (वै.) **मर्त**-, (लौ.) **मर्त्य**-) इत्यस्य षष्ठ्येकवचनम्।

७.

कॅहरपॅम्– सं. (वै.) **कृपम्**। शरीरम्।

उतयूयितीश्–**उतय्** + **ऊयितीश्**- सं. *ऊती-ऊती:। अतिशयरक्षणेन युक्तमित्यर्थ:। अतिशयद्योतनाय शब्दस्याभ्यास: यथा ऋक्संहितायां– 'समित्समित् सुमना बोध्यस्मे शुचाशुचा सुमतिं रासि वस्व:' ३/४/१ इत्यत्र **'समित्समित्'** (अत्यर्थं समिद्ध:), **शुचाशुचा** (अत्यर्थं ज्योतिषा युक्त:) इतिवत्।

अयङ्हा आदानाइश्– सं. **अयसा *आधानै:**। जरठोष्ट्रस्य सम्प्रदायानुसारेण मरणानन्तरं जीव: असुरमेधा द्वारा(परमेश्वरेण) परीक्ष्यते, सा च परीक्षा अग्नितप्तेन द्रवीभूतेन लौहेन विधीयते, पुण्यात्मा जीव: अस्यां परीक्षायां अक्षत: तिष्ठति परमेश्वरस्य च पुरस्कारं लभते। पापात्मा तु तत्र नश्यति। अयमेव अयसा आधानमिति। तुलनीया सीताया अग्निपरीक्षा।

८.

कऐना– अवे. **चि**- (= सं. **चि**-) धातो: निष्पन्नोऽयं शब्द: 'प्रतिफलं, दण्डं वा' इत्यर्थे।

वोँइवीदाइते–अवे. **विद्**- (= सं. **विद्**- 'लाभे') धातो: आत्मनेपदे यङि णिचि लटि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

ददॅन्– अवे. **दा**- (= सं. **दा**-) धातो: लटि प्रथमपुरुषबहुवचनम्। सं. (वै.) **ददन्**, (लौ.) **ददति**।

९.

ख़्यामा– अवे. **अह्-** (= सं. **अस्-**) धातोः विधिलिङि उत्तमपुरुष-बहुवचनम्। अवे. **ख़्य्** = सं. **स्य्-**।

फ़्रशॅम्– अवे. फ़्राॅङ्क् (= सं. प्राङ्) इत्यस्य द्वितीयैकवचनम्। सामर्थ्य-युक्तमित्यर्थः।

बरन्त– अवे. **बर्-** (= सं. **भृ-**) धातोः शानचि प्रथमायां बहुवचनम्।

हथ्रा-मनो– सं. **सत्रा-मनाः**। ऋक्संहितायामपि **'सत्रा-करः'** (१.१७८.४), **'सत्रा-दावन्'** (१.७.६), **'सत्रा-सहः'** (२.२१.३) इत्यनेकेषु समस्त-पदेषु **'सत्रा'** इति 'सह' इत्यर्थे।

मअेथ्रा– अवे. **मअेथ्-** (= सं. **मिथ्-**) धातोः। सं. *मिथा। संदिह्यमाना इत्यर्थः।

१०.

स्पयथ्रह्या– अवे. **स्पयथ्र-** (= सं. (वै.) **श्वात्र-**) प्रातिपादिकस्य षष्ठ्येकवचनम्।

असिश्ता– अवे. **आसह्** (= सं. (वै.) **आशस्-**) + **इश्त** (= सं. **इष्ठन्**) प्रत्ययः। तृतीयैकवचनम्।

ज़ज॑ङ्ते– अवे. **हज़्-** (= सं. **सह्-**) धातोरात्मनेपदे लटि प्रथमपुरुष-बहुवचनम्।

११.

ख़्वीती– सं. **स्वस्तिः**। अवे. **ख़्व्** = सं. **स्व-**।

ॲनइती– अवे. **अअेनह्-** (= सं. **एनस्-**) इत्यस्माद् भावे प्रत्ययः। **'ख़्वीती'** इत्यस्य विपरीतार्थकः। अतः **'क्षतिः'** इत्यर्थः।

रशो– संस्कृते 'रक्षस्' शब्दः अवेस्तायाः 'रशो' इत्यनेन सम्बद्धोऽनुमीयते यतः 'रशो' इत्यस्य 'पीडनमित्यर्थः'।

हा ३२

१.

अख़्या– सं. **अस्य**। अवे. **ख़्य** = सं. स्य। पदान्त-स्वरो द्राघितः।

ख़्वअेतुश्– अवे. ***ख़्वअेतव-** (= सं. (वै.) **स्वतव-**) इत्यस्य प्रथमैकवचनम्। ऋक्संहितायां 'अया ह त्यं मायया वावृधानं मनोजुवा स्वतवः पर्वतेन'(ऋ० ६.२२.६) इत्यत्र '**स्वतवः**' इन्द्रस्य सम्बोधने 'स्वाधीनशक्ति'- रित्यर्थे।

वॅरॅज़नॅम्– सं. **वृजनम्**। ऋक्संहितायां- 'आ घा योषवे सूनर्युषा याति प्रभुञ्जती। जरयन्ती वृजनं पद्वदीयत उत्पातयति पक्षिणः' (१४८.५) इत्यत्र अन्येषु च स्थलेषु 'समूह' वाची 'वृजन-' शब्दोऽत्र 'जन-साधारण' वाची, क्लीबे च।

यासत्– अवे. **यास्-** (= सं. **याच्-**) धातोः लङि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

मत्– सं. (वै.) **स्मत्**। 'सह' इत्यर्थे।

अइर्यम्ना– अवे. **अइर्यमन्** (= सं. **अर्यमन्-**) इत्यस्य तृतीयैकवचनम्। अत्र 'अइर्यमन्' शब्दः न देवतावाचकः, अपितु 'आर्यजनः, श्रेष्ठजनः अभिजातः' इत्यर्थे।

उर्वाज़्मा– अवे. **उर्वाज़्-** (= सं. **बृह्-**) + -म प्रत्यये द्वितीयायां बहुवचनम्।

दारयो– अवे. **दारय्-** (= सं. **धारय्-**) इत्यस्य तुमुन्नर्थकं रूपम्। सं. (वै.) ***धारये**।

२.

सारॅम्नो– अवे. स्रर्- (= सं. श्रि-) धातोरात्मनेपदे शानचि प्रथमैकवचनम्।

ख़्शथ्रात्– सं. क्षत्रात्। तृतीयार्थे पञ्चमी। क्षत्रेण इत्यर्थः। शासन-शक्तेरधिदेवता 'क्षत्रः'।

ख़्वॅन्वाता– सं. *स्वनवता। अवे. ख़्वॅन- शब्दः संस्कृतस्य 'स्वर्'- शब्दस्य समानार्थकः प्रकाशवाची।

वरॅमइदी– अवे. वर्- (= सं. वृ- 'वरणे') धातोः विधिलिङि उत्तमपुरुष-बहुवचनम्।

३.

चिथ्रॅम्– *सं. *चित्रम्। अवेस्तायां नपुंसकलिङ्गी 'चिथ्रम्' शब्दः अपत्य-वाचकः। समुदायार्थे एकवचनम्।

मश्– सं. (वै.) महः। अत्यधिकमित्यर्थः। ऋक्संहितायां 'यजामहे वां महः सजोषा' (१.१५३.१) इत्यत्र।

श्यओमाँ म्–अवे. 'श्यओमन्' इत्यस्य प्रथमायां बहुवचनम्। अवे. 'श्यओथ्न'- (= सं. (वै.) च्यौत्न) शब्दस्यैव रूपान्तरमयं शब्दः।

अस्रूदूम्– आ (उपसर्गः) + अवे. स्रव् (= सं. श्रु-) धातोः आत्मनेपदे लुङि मध्यमपुरुषबहुवचनम्।

हप्तइथे– सं. (वै.) सप्तथे। ऋक्संहितायां– 'साकंजानां सप्तथमाहुरेकजं–' (१.१६४.१५) इत्यत्र 'सप्तथम्' इत्यस्य सप्तममित्यर्थः।

४.

याअत्– 'यद्' इत्यस्य पञ्चम्येकवचनम्। सं. यस्मात्।

फ़्मीमथ़्रा– अवे. फ़्र (= सं. प्र-) + मा- (= सं. मा-) धातोः लिटि मध्यमपुरुषबहुवचनम्। सं. प्रमम।

दॅ्तो– अवे. दा- (= सं. धा-) धातोः शतरि प्रथमायां बहुवचनम्। सं. दधन्तः।

सीझ़्द्यम्ना– अवे. सिश्- (= सं. शिष्-) + दा- (= सं. धा-) इति धातुद्वययोगात् अवे. सीझ़्दा- इति धातुः, अस्माच्च धातोः शानचि प्रथमायां बहुवचने 'सीझ़्द्यम्ना' इति रूपम्।

५.

दॅबॅनओता– अवे. दब्- (= सं. दभ्-) धातोः लङि मध्यमपुरुष- बहुवचनम्।

मशीम्– अवे. 'मश्य-' (= सं. मर्त्य-) प्रातिपादिकस्य द्वितीयैकवचनम्।

यॅंग्– 'यद्-' इत्यस्य द्वितीयायां बहुवचनम्।

दअेवे्ग्– अवे. 'दअेव-' (= सं. देव-) इत्यस्य द्वितीयायां बहुवचनम्।

फ़्चिनस्– अवे. फ़्र- (= सं. प्र-) + अवे. चि- (= सं. चि-) धातोः लङि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

ख़्शयो– अवे. ख्शि- (= सं. क्षि-) 'शासने' इत्यस्माद्धातोः अवे. 'ख्शयह्-' (= सं. क्षयस्-) इति नपुंसकलिङ्गि प्रातिपादिकं, तस्य चेदं द्वितीयैकवचनम्।

६.

ॲनाख़्श्ता– आ- + अवे. नख्श- (= सं. (वै.) नक्ष-) आत्मनेपदे लङि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

वोइस्ता– अवे. विद्- (= सं. विद्-) धातोः लिटि मध्यमपुरुषैकवचनम्।

सँङ्हो– अवे. साह् (= सं. शास्-) इत्यस्माद्धातोः।

वीदाँम्– अवे. विद्- (= सं. विद्-) धातोः लेटि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

७.

वीद्वो– अवे. विद्- (= सं. विद्-) + वस् (= सं.- क्वसु-) = अवे. वीद्वह्- (= सं. विद्वस्-), इत्यस्य प्रथमैकवचनम्।

अओजोइ– अवे. अओज़्- (= सं. ऊह-) धातोः तुमुन्नर्थकं रूपम्। सं. (वै.) ऊहये।

हाद्रोया– अवे. हाद्रा- (= सं. (वै.) सिध्रा-) इत्यस्य तृतीयैकवचनम्। ऋक्संहितायां 'संछायया दधिरे सिध्रयाप्स्वा' (५.४४.६) इत्यत्र 'सिध्रया' इति 'सत्यया' इत्यर्थे।

जोया– अवे. 'ज्वय-' इत्यस्य तृतीयैकवचनम्। 'जीवन-प्रणाल्या' इत्यर्थः।

सँङ्हइते– अवे. सह् (= सं. शास्) धातोः कर्मवाच्ये लटि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

स्रावी– सं. (वै.) श्रावि, यथा ऋक्संहितायां– 'ये युक्त्वाय पञ्च शतास्मयु पथा विश्राव्येषाम्' (१०.९३.१४) इत्यत्र 'विश्रावि' इति।

८.

चिख़्श्नुशो– अवे. ख़्श्नु- (= सं. क्ष्णु-) धातोः सन्नन्तं रूपम्।

ख़्वारॅम्नो– अवे. ख़्वर्- 'भक्षणे' (= सं. * स्वर्-) धातोः णिचि शानचि प्रथमैकवचनम्।

९.

दुश्-सस्तिश्– अवे. दुश्- (= सं. दुस्-) + अवे. सह्- (= सं. शास्-) धातोः। सं. दुःशास्ता।

स्रवो- अवे. 'स्रवह्-' (=सं. श्रवस्-) इति नपुंसक- लिङ्गि- प्रातिपदिकस्य द्वितीयायां बहुवचनम्। संस्कृते 'श्रवस्' शब्दः ख्यातिरित्यर्थे, अत्र तु श्रुतेः समानार्थकः।

मोरॅॅ्ंदत्- अवे. मरॅद् (= सं. मृद्-) धातोः लटि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

ज्यातॅ उश्- अवे. ज्यातु- (= सं. (वै.) जीवातु-) इत्यस्य षष्ठ्येकवचनम्। ऋक्संहितायां–'एवा दाधार ते मनो जीवातवे न मृत्यवेऽथो अरिष्टतातये' (१०.६०.८) इत्यत्र 'जीवातवे' इति 'जीवनाय' इत्यर्थे।

ईश्तीम्- अवे. ईस्- (= सं. ईश्-) इत्यस्माद्धातोः।

बॅरॅख़्ध्राँम्- अवे. बरॅग्- (= सं. बृह-) इत्यस्माद्धातोः क्त- प्रत्यये स्त्रीलिङ्गे द्वितीयैकवचनम्।

१०.

ह्वरॅ- सं. स्वर् (अव्यय), अवेस्तायां 'ह्वर्' शब्दः सूर्यवाची।

वोइझ्दत्- अवे. वएग् (= सं. विज्-) + दा- (= सं. धा-) इति धातुद्वय- संयोगात् अवेस्तायां वोइझ्दा- इति धातोः लुङि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

११.

चिकोइतॅरॅश्-अवे. चित्- (= सं. चित्-) धातोः लिटि प्रथमपुरुष- बहुवचनम्।

अङ्हीश्- सं. *अस्वीः 'प्रभुः' इत्यर्थे अवे. अङ्हु- (= 'असु') शब्दस्य स्त्रीलिङ्गे प्रथमायां बहुवचनम्।

रअेख़्नॅनङ्ह्हो–सं. (वै.) रेक्णसः। पञ्चम्येकवचनम्। निघण्टौ '**रेक्णः**' 'रिक्थम्' इत्यस्य समानार्थकः (२.१०)।

रारॅश्याँन्– अवे. रश्- (= सं. * रक्ष् 'हानौ') धातोः यङि लटि प्रथमपुरुष-बहुवचनम्।

१२.

रोङ्ह्यॅन्– अवे. राह्- (= सं. रास्-) धातोः लुङि प्रथमपुरुष- बहुवचनम्।

ग्रॅह्मा– अवे. ग्रह् (= सं. ग्रस्-) धातोः 'म' प्रत्यये अवे. ग्रॅह्म- (= सं. *ग्रस्म-) इत्यस्य प्रथमायां बहुवचनम्।

करपा– अवे. 'करप'- इत्यस्य प्रथमायां बहुवचनम्। अवे. करप्- (= सं. कल्प्-) धातोरस्य शब्दस्य निष्पत्तिः, अतश्च संस्कृते कर्मकाण्डविधिवाची 'कल्प-' शब्दः अनेन सम्बद्धः प्रतीयते।अत्र अवेस्तायाः गाथासु तु जरथुश्त्र-विरोधिनां पुरोहितानामभिधानम् 'करप'- इति।

ईशनाँम्– अवे. इश्- (= सं. इष्- 'इच्छायाम्' धातोः 'ईश-' इत्यस्य षष्ठ्यां बहुवचनम्। 'इच्छतामित्यर्थः'।

१३.

हीशसत्– अवे. हन्- (= सं. सन्- 'सेवायाम्') धातोः सनि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

मरॅख़्तारो– अवे. मरॅक्- (= सं. मृच्-) धातोः तृ-प्रत्यये प्रथमायां बहुवचनम्।

जीगॅरॅज़त्– अवे. गॅरॅज़्- (सं. गर्ह्-) धातोः यङि लुङि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

मॉथ्रानो– अवे. मॉथ्रन् (= सं. मन्त्रिन्) इत्यस्य षष्ठ्येकवचनम्। अवेस्तायां 'मॉथ्रन्' इति 'मन्त्राणां स्तोता' इत्यर्थे।

१४.

होइथ्रोइ– अवे. हाय्- (= सं. सि- 'बन्धने' धातोः तुमुन्नर्थको -थ्रोइ (= सं. (वै.) -तवे) प्रत्ययः। वेदे 'गन्तवे' इतिवत्।

वीसॅन्ता– अवे. विस्- (= सं. विश्-) धातोः आत्मनेपदे लङि प्रथमपुरुष-बहुवचनम्। संस्कृते तु 'विश्' धातुः परस्मैपदी।

जइद्याइ– अवे. जन्- (= सं. हन्-) धातोः तुमुन्नर्थको -द्याइ (= सं. (वै.) - ध्यै) प्रत्यय; यथा वेदे 'गमध्यै' इत्यत्र।

म्रओइ– अवे. म्रू- (= सं. ब्रू-) धातोः कर्मणि लुङि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

सओचयत्– अवे. सुच् (= सं. शुच्-) धातोः णिचि लुङि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

१५.

अनाइश्– अवे. अन- (= सं. इदम्) प्रातिपदिकस्य तृतीयायां बहुवचनम्। अवे. आइश् = सं. -ऐः। सं. *अनैः = *एनैः एभिः।

नॅनासा– अवे. नस्- (= सं. नश्-) धातोः लिटि प्रथम-पुरुषैकवचनम्। बहुवचनस्य स्थानेऽत्र एकवचनम्।

करपोतोस्– अवे. करप- शब्दात् समूहवाची -ता प्रत्यये प्रथमायां बहुवचनम्। संस्कृते 'जनता' इत्यत्र समूहे -ता प्रत्ययः।

अवाइश्– अवे. अव- (= सं. इदम्) प्रातिपदिकस्य तृतीयायां बहुवचनम्। सं. *एभिः।

१६.

उशुरुये– अवे. ***सुरुये** (= सं. **श्रवे**) इत्यस्मिन्नादौ उकारागमे, उकारसान्निध्यात् च सकारस्य शकारे 'उशुरुये' इति। तुमुन्नर्थे चतुर्थी।

स्यस्– सं. (वै.) शिस्, यथा 'प्रशिस्' इत्यस्मिन् शब्दे।

ख़्शयाँस्– अवे. **ख़्श-** (= सं. **क्षि-** शासने) धातोः शतरि प्रथमैकवचनम्।

अँअेआनू– अवे. **आनू** (= सं. **अनु-**) इत्यस्य छन्दोऽनुरोधात् अँअे- इति योगेन विस्तारः।

हओमे यश्त = सोम *यष्टः

यश्त– अवे. **यज़-** (= सं. **यज्-**) + -त। सं. ***यष्ट-**। अवेस्तायां 'यश्त-' प्रकरणे पूज्यानां यज्ञार्हाणां सोम-सूर्य-चन्द्रादीनां स्तुतयः तेषामुदात्तचरितानाञ्च वर्णनानि संकलितानि सन्ति।

१.

रतुम्– सं. **ऋतुम्**। 'ऋतप्रवर्तको धर्मोपदेष्टा' इत्यर्थेऽपि 'रतु-' शब्दः। अत्र तु कालवाची। ज़रथुश्त्र-मतावलम्बिषु अहोरात्रं पञ्चसु भागेषु विभक्तं, तद्यथा- (१) मध्यरात्रेः यावत् उषाकालं **'उशहिन'** इति, (२) उषाकालात् मध्याह्नपर्यन्तं **'हावनी'** इति, (३) मध्याह्नात् निवादनवेलापर्यन्तं **'रपिथ्वन-'** इति, (४) ततः सूर्यास्तं यावत् **'उज़येइरिन'** इति, (५) ततश्च आमध्यरात्रि **'अइविस्रूथ्रेम'** इति।

पइरि- यओझदथॅ- तॅम्– अवे. **पइरि-** (= सं. **परि**) + **यओझ्** (= सं. **योस्**) + **दथॅ- तॅम्** (= सं. **दधन्तम्**)।

अस्त्वतो– सं० अस्थवतः (< अस्थिवतः) = शरीरिणाः। अवे. अस्त्, अस्ति, अस्तो = सं. अस्थि अस्त्वान् = शरीरधारी।

२.

सओश्यन्तो–अवे. शु- 'पूजायाम्' इत्यस्माद्धातोः। सं. *शोष्यन्तः। ये पुण्यात्मानः भूतकाले, भविष्यति वा धर्म-संस्थापनाय आगताः आगमिष्यन्ति वा तेषां अवेस्तायां 'सओश्यन्त' इत्यभिधानम्।

३.

अरॅनावि– अर्- 'दाने' धातोः कर्मणि लुङि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

चित्– सं. चित् 'किम्' इत्यस्य सर्वनामप्रातिपदिकस्य तालव्यीकृतं रूपान्तरमिदम्। किमित्यर्थः।

आयप्तॅम्– 'आ + आप्- + -त' इत्यस्य द्वितीयैकवचनम्।

४.

ख़्शएतो– अवे. ख़्शि- (= सं. क्षि- 'शासने') धातोः शतरि प्रथमैकवचनम्।

ह्वॉङ्व्हो– अवे. हु- (= सं. सु-) + वॉङ्व्ह- इत्यस्य प्रथमैकवचनम्। अवे. वाँङ्व्ह इति वन् (= सं. वन्-) धातोः यस्मात् ऋक्संहितायां (३.३०.१८) 'वन्ता' इति समानार्थकः।

ख़्वरॅनङ्हस्तॅमो– अवे. ख़्वरॅनङ्ह्वन्त् (= सं. (वै.) स्वर्णवत्) + तम (= सं. तमप्-) प्रत्ययः। ऋक्संहितायां 'सोमानं स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते (१.१८.१) इत्यत्र 'स्वरणं' इति 'दीप्तम्'-इत्यर्थे।

पसु-वीर– सं. (वै.) पशु-वीरा (= लौ. पशु-वीरौ)। द्वन्द्व-समासः।

आप-उर्वइरे–द्वन्द्व-समासः।

अजयम्नॅम्– अवे. ज्या- (= सं. ज्या- 'हानौ') धातोः शानचि नञ्पूर्वकस्य प्रातिपदिकस्य द्वितीयैकवचनम् ।

६.

अउर्वहे– सं. **और्वस्य**। संस्कृते वडवाग्नि-पर्यायः 'और्व-' शब्दोऽत्र 'तेजस्वीत्यर्थे' ।

७.

आथ़्व्यो– ऋक्संहितायाम् 'आप्त्यः' इति 'त्रितः' इत्यस्य विशेषणम् । अवेस्तायां तु 'थ्रितो' इति सामवंशीयः कश्चिदन्यः आप्त्यात् । अवेस्तायां पुनः 'आथ़्व्य' इत्यस्य पुत्रः 'थ्रअेतओनो' (= सं. **त्रैतानः**) त्रिशिरस्कमहिं जघान इति वर्णितम्, ऋक्संहितायां तु 'त्रित आप्त्यः' एव त्रिशिरस्कस्य त्वाष्ट्रस्य हन्ता इति विसंवादः ।

वीसो– अवे. **वीस्-** (= सं. **विश्-**) इत्यस्य षष्ठ्येकवचनम् । कुलस्येत्यर्थः ।

८.

दहाकॅम्– अवे. **दह्-** (= सं. दश्-, दंश्-) धातोः -**क** प्रत्ययः । सं. **दंशकम्** ।

थ्रि-ज़फ़नॅम्–अवे. **थ्रि-** (= सं. त्रि-) + **ज़फ़न-** (= सं. **जम्भ-** इत्यस्य द्वितीयैकवचनम् ।

गअेथ़ाब्यो– अवे. **गअेथ़ा-** (= सं. ***गयता**) इत्यस्य चतुर्थ्येकवचनम् । अवे. -**थ़ा** (= सं. **-ता**) प्रत्ययः समूहवाची, यथा- 'जनता' इत्यत्र ।

मह्र्काइ– अवे. **मरॅच्-** 'विनाशे' इत्यस्माद्धातोः '**मह्र्क्-**' इति प्रातिपदिकस्य चतुर्थ्येकवचनम् । ऋक्संहितायाम्– 'मा नो मृचा रिपूणां वृजिनानामविष्यवः' (८.६७.९) इत्यत्र 'मृच्'-इति समानार्थकः ।

१०.

दातो-राज़ो– अवे. 'दातो' इति दा- (= सं. धा-) इत्यस्माद्धातोः 'धर्म' इत्यर्थे। अतश्च संस्कृते 'धर्मराजः' इति समानार्थकः।

११.

आर्श्त्यो- बरॅज़– अवे. आर्श्त्य- = सं. ऋष्टिः। अवे. वरॅज़ इति अवे. वरॅज़ (= सं. बर्ह्, बृह-) इत्यस्माद्धातोः 'परिमितम्' इत्यर्थे।

पितूम्– सं. पितुम्। भोजनवाची 'पितु' शब्दः ऋक्संहितायां बहुधा प्रयुक्तः, यथा- 'अस्येदु मातुः सवनेषु सद्यो महः पितुं पपिवाञ्चार्वन्ना' (१.६१.७) इत्यत्र।

ज़्वानॅम्– अवे. ज़्र- (= सं. जृ- 'वयोहानौ') इत्यस्माद्धातोः, कालः इत्यर्थः। अस्मादेव शब्दात् पारसीकभाषायां 'ज़माना' इति शब्दः।

ख़्वीसत्– अवे. ख़्विस् (= सं. स्विद्) धातोः लङि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

परोङ्ह्त्– अवे. परा- (= सं. परा-) + अह्- (= सं. अस्- 'क्षेपणे') धातोः लङि प्रथमपुरुषैकवचनम्।

१३.

पौउरुशस्पो- सं. परुषाश्वः। जरठोष्ट्रस्य पितुः नाम। जरठोष्ट्रस्य वंशानुक्रमस्तु– 'ज़रथुश्त्र- पाउरुशस्प-पएतिरस्प-अउर्वत्-अस्प-हएचत्-अस्प-चख़्श्नुश्-पएतिरस्प-हर्दर्श्न-हरिदर्-स्पितम' इति 'बून्दहिश्न' इत्यादिषु ग्रन्थेषु वर्णितः।

१४.

अइर्यॅने वएजहे– सं. आर्ये बीजे। आर्याणां मूल-स्थाने इत्यर्थः। इत्यस्मादेव पह्लवी-भाषायां 'ईरान वेज़' इति यस्माच्च पारसीकभाषायां 'ईरान' इति देशाभिधानम्।

ख़ओझ्द्ग्हेह्य–अवे. ख़ओझ्द्य- इत्यस्य तृतीयैकवचनम्। अवे.'ख़ओझ्द्य' शब्दस्तु अवे. ख़ुत्- (= सं. क्रुध्-) + दा- (= सं. धा-) इति धातु-द्वय- संयोगात् निष्पद्यते।

१५.

ज़ॅमर्-गूज़ो– अवे. ज़ॅम- (= सं. (वै.) ज्मा निघण्टौ (१.१) पृथिवीपर्यायः)। अवे. गुज़् (= सं. गुह्-) इत्यस्माद्धातोः ज़ॅम- इत्यनेन समासे ज़ॅमर्गूज़्- (= सं. ज्मागुह्) इत्यस्य प्रथमायां बहुवचनम्।

वीस्पे दअेव–सं. विश्वे देवाः। द्वितीयास्थाने प्रथमा। विश्वान् देवान् इत्यर्थः।

आय– सं. (वै.) अया, (लौ.) अनया। 'अया विधेम नवया महा गिरा' ऋ. सं. २.२४.१।

वॅरॅथ्रजाॅस्तॅमो– अवेस्तायां वॅरॅथ्रजन् (= सं. वृत्रहन्-) शब्दः 'विजयी' इत्यर्थे। अस्य- तमप् प्रत्यये 'वॅरॅथ्रजाँस्तॅमो' (= सं. वृत्रहन्तमः) इति।

१६.

वङ्हुश्– सं. वसुः। 'वयं ते अस्य वृत्रहन् वसो वस्वः पुरुस्पृहः' ऋ.सं. ९.९८.५. इत्यत्र सोम- सम्बोधने 'वसो' इति।

हुद्रातो– अवे. हु- (= सं. सु-) + दा- (= सं. धा-) + -त प्रत्ययः। सं. सुधितः। ऋक्संहितायां– 'निर्मथितः सुधित आ सधस्थे युवा कविरध्वरस्य प्रणेता' ३.२३.१ इत्यत्र 'सुधितः' इति अग्नेः विशेषणम्।

अर्श्द्रातो– सं. ऋत-धितः। ऋक्संहितायां सोमः 'ऋतजातः' इति वर्णितः, यथा 'ऋतेन य ऋतजातो विवावृधे' (९.१०८.८) इत्यत्र।

उरुनअे– सं. *उर्वणे। अवे. उर्वान्- इत्यस्य चतुर्थ्येकवचनम्।

१७.

त्बअेशो- तउवाेर्‍ा– अवे. **त्बअेशो**- सं. **द्वेषस्**। अवे. '**तउवाेर्‍ा**' इति अवे. **तउर्व**- (= सं. (वै.) **तुर्व**- धर्षणे) इत्यस्माद्धातोः शतरि अवे. **तउर्वन्** = सं. **तुर्वन्**- इत्यस्य प्रथमैकवचनम्। '**तुर्वन्**' शब्दः ऋक्संहितायां यथा "यत्पृत्सु **तुर्वणे** सहस्तच्छ्रेष्ठमश्विनो रवः" (८.९.१३) इत्यत्र।

१८.

साँथ्राम्– अवे. '**सातर्**' (= सं. **शास्तृ**) इत्यस्य षष्ठ्यां बहुवचनम्। प्रजापीडकानां शासकानामित्यर्थः।

कओयाँम्– अवे. 'कवि-' (= सं. **कवि**-) इत्यस्य षष्ठ्यां बहुवचनम्। पारसदेशे प्राचीनकाले शासकानां '**कविः**' इत्युपाधिरासीत् यथा **कव हुस्रव**' = सं. **कविः सुश्रवाः** इति। अत्र तु ते 'कविः' इत्युपाधिधारिणः शासकाः अभिमताः ये जरठोष्ट्र-मत-विरोधिनः। अतः 'पश्यन्तोऽपि अपश्यताम्' इति विशेषार्थः।

करफ़्नॉम्– अवे. **करफ़न्** (= सं. कृपण-) इत्यस्य षष्ठ्यां बहुवचनम्। अवेस्तायां तु शृण्वन्नपि अशृण्वतोऽर्थे 'करफ़न्' शब्दः।

अशॅमओग़नाँम्– अवे. **अश**- (= सं. **ऋत**) + **मओग़**- (= सं. मोघ-) इत्यस्य षष्ठी-बहुवचनम्। '**मओग़**' शब्दस्तु अवे. **मुग़्**- (= सं. **मुह**-) धातोः।

१९.

यानॅम्– अवे. **यम्**- (= सं. **यच्छ्**-) इत्यस्माद्धातोः 'दानमित्यर्थः।

जइद्र्येमि– अवे. **जद्**- (= सं. **गद्**-) धातोः लटि उत्तमपुरुषैकवचनम्।

उश्तानहे– सं. **उत्तानस्य**। प्राणस्येत्यर्थः।

२०.

अओेशो– सं. एषः अवे. इश्- (= सं. इष्-) धातोः। स्वेच्छानुकूलवर्तने समर्थ इत्यर्थः।

२१.

गद्रॅम्– सं. *गधम्। घातकमित्यर्थः।

२२.

अउर्वन्तो– सं. अर्वन्तः। अवे. अर् (= सं. ऋ-) इत्यस्माद्धातोः शतरि द्वितीयायां बहुवचनम्। ऋक्संहितायाम् 'प्र स्वानासो रथा इ-वार्वन्तो न श्रवस्यवः। सोमासो राये अक्रमुः॥' (९.१०.१) इत्यत्र 'अर्वन्तो न' इति 'अश्वाः इव' इत्यर्थे।

सिता– सं. (वै.) सिता 'ये ते शुक्रासः शुचयः शुचिष्मः क्षां वपन्ति **विषितासो अश्वाः**' ऋ सं. ६.६.४ 'विषितासः सुशिक्षिताः इति।

२३.

अग्रग्रवो– अवे. अ- (= सं. अ) + अवे. ग्रु- (= सं. गुरु- 'पतिः इत्यर्थे) इत्यस्य प्रथमायां बहुवचनम्।

रॉद्रम– सं. राधम्। अवे. राद्- (= सं. राध-) इत्यस्माद्धातोः।

मोशु– सं. (वै.) मक्षु। 'वायविन्द्रश्च सुन्वत आ यातमुप निष्कृतम्। **माक्षिवत्था** धिया नरा। ऋ सं. १.२.६। मक्षु शीघ्रम्।

२४.

रऔस्त– अवे. रओद्- (= सं. रुह-) धातोः लङि प्रथमपुरुषैकवचनम्। सं. अरुद्ध।

अपिवतह– अवे. अइपि (= सं. अपि-) + वअेत्- (= सं. विद्) धातोः आत्मनेपदे लटि मध्यमपुरुषैकवचनम्। संस्कृते तु ज्ञानार्थकविद्-धातुः परस्मैपदी। सं. अपिवेत्सि।

२८.

अइव्यांघ्हॅम्– अवे. **अइवि-** (= सं. **अभि-**) + **अह्-** (= सं. **अस्** 'क्षेपणे') धातोः। सं. अभ्यसनीम् यज्ञोपवीत्वत् *अभियासनी अपि उपनयनकालात् मरणपर्यन्तं धार्यते जरठोष्ट्रमतानुयायिभिः। तेषु वयसः सप्तमवर्षात् आपञ्च दशवर्षं यस्मिन् कस्मिन्नपि वर्षे उपनयन-संस्कारः विधीयते। अभियासनी तु मेखलावत् कटिप्रदेशे धार्यते। साम्प्रतम् *अभियासनी 'कुस्ति' इति संज्ञा।

स्तहर्-पअेसङ्हॅम्– सं. **स्तृ-पेशसाम्**। नक्षत्र-पर्यायः 'स्तृ-' शब्दः ऋक्संहितायां प्रयुक्तः, यथा- 'अरुषस्य दुहितरा विरूपे **स्तृभिरन्या** पिपिशे सूरो अन्या' (६.४९.३) इत्यत्र।

बर्श्नुश्– अवे. **बरॅज़्-** (= सं. **वृंध्-**) इत्यस्माद्धातोः। द्वितीया-बहुवचनम्। सं. *बर्ध्नुः।

दअेनॉम्– सं. (वै.) **धेनाम्**। 'वायो तव पपृञ्चती **धेना** जिगाति दाशुषे। उरूची सोमपीतये॥ ऋ.सं. १.२.३॥ अत्र 'धेना' इति 'दानस्य प्रवाहः' इत्यर्थे। अवेस्तायां तु 'दअेना' इति धर्म- पर्यायः। अस्मादेव पारसीकभाषायां 'दीन्' शब्दः।

२९.

फ़्रतुयो– अवे. **फ़्र-** (= सं. **प्र-**) + **तु-** धातोः विधिलिङ् मध्यमपुरुषैकवचनम्।

अअेनङ्हइति– सं. **एनस्यति**। अवे. **अअेनह्** (= सं. **एनस्-**) इत्यस्मात् नामधातोः लॅाट प्रथमपुरुषैकवचनम्।

३१.

नाशॅम्नाइ– अवे. **नश्-** (= सं. **नश्-**) धातोः शानचि चतुर्थ्येकवचनम्। सं. *नश्मने।

वद्रॅ– सं. (वै.) वधर्। वज्र-पर्यायः। ऋक्संहितायां यथा– 'तमव रुद्रा अशसो हन्तना वधः' २.३४.९ इत्यत्र।

जहिकयाइ– अवेस्तायां 'जहिका' शब्दः 'दुराचारिणी' इत्यर्थे। अस्य संस्कृते 'हस्रिका' इत्यनेन वर्ण-संवादः। तुलनीयः ऋक्संहितायां 'हस्रा' इति उषसः उपमान-रूपेण प्रयुक्तः, यथा–'उषा हस्रेव नि रिणीते अप्सः' इत्यत्र 'हस्रा इव' इत्यस्य 'सुन्दरी स्त्रीः इव' इत्यर्थः।

मॅहॅर् यश्त् = सं. मित्र-इष्टः

१.

वीउरु-गओयओइतीम्– सं. उरु-गव्यूतिम्। ऋक्संहितायां– 'परा मे यन्ति धीतयो गावो न गव्यूतीरनु। इच्छन्तीरुरुचक्षसम्' (ऋ. १.२५.१६) इत्यत्र 'गव्यूति-' शब्दः 'गोचारणभूमिः' इत्यर्थे।

वहम्यत– अवे. वन्– (= सं. (वै.) वन्- 'स्तुतौ') धातोः 'वह्म' (=सं. (वै.) वस्म-) इति शब्दः, अस्मात् य- प्रत्यये 'वहम्य' इति 'स्तुत्यः' इत्यर्थे। ऋक्संहितायां 'वस्मन्' शब्दः 'प्र यद् वयो न पप्तन् वस्मनस्परि श्रवस्यवो हृषीवन्तो वनर्षदः', (ऋ. २.३१.१) इत्यत्र मरुतां विशेषणम्।

२.

मॅरॅ्चइति– सं. मर्चयति। 'यो नो अग्ने अररिवाँ अघायुररातीवा मर्चयति द्वयेन। मन्त्रो गुरुः पुनरस्तु सो अस्मा अनु मृक्षीष्ट तन्वं दुरुक्तैः॥ ऋ. सं. १.१४७.४॥ इति तुलनीयः।

कयद्रनाँम्– अवेस्तायां 'कयद्र' इति 'पाप्मा' इत्यर्थे।

३.

फ़्रवशयो– जरठोष्ट्र- मते लौकिकानामलौकिकानाञ्च प्राणिनां पञ्चोपादानानि कल्पितानि तानि चोपादानानि 'अहु (सं. असु-), दअेन (सं. धेना 'धर्मबुद्धिः'), बआद्गह् (सं. बोधः), उर्वान् (सं. आत्मा), फ्रवशि च' इति। एषु पञ्चोपादानेषु 'फ्रवशि' इत्युपादानं शाश्वतिकं मरणानन्तरमपि तिष्ठति। 'फ्रवशि' इति कल्पना तु जरठोष्ट्र-मतस्य विशेषः।

रवङ्हे– सं. (वै.) रभसे। 'तन्नु वोचाम रभसाय जन्मने पूर्वं महित्वं वृषभस्य केतवे। ऐधेव यामन् मरुतस्तुविष्वणो युधेव शक्रास्तविषाणि कर्तन'॥ ऋ. सं. १.१६६.१॥ इत्यत्र रभसाय इति तुलनीयः।

विदअेवदात् (वेन्दिदाद्) = सं. विदेवहितः

१.

दाइत्ययो– जरठोष्ट्र-मतस्य 'बून्दहिश्न' आदिषु पह्लवी-भाषानिबद्धेषु ग्रन्थेषु 'दाइत्या' ईरानदेशस्य पुण्यतमा नदीति वर्णितम्। अस्याः तीरे जरठोष्ट्रः स्वकीयं प्रथमं धार्मिकानुष्ठानं कृतवान्। अत एव तन्मतावलम्बिनां बहुमताभूत् 'दाइत्या'।

३.

जङ्ह्न् तु– अवे. जन्- (= सं. हन्-) धातोः लोटि प्रथमपुरुषैकवचनम्। भविष्यदर्थे। हनिष्यतीत्यर्थः।

स्नआद्दो– अवे. < ख्श्नु– (= सं. क्ष्णु-) धातोः -त प्रत्यये। सं. क्ष्णुतो।

वफ़्र– अस्मादेव पारसीकभाषायां 'वर्फ़' इति शब्दः।

४.

थ्र्वयाँस्तॅमअेशु– अवे. थ्वि- (= सं. भि- 'भये') इत्यस्माद्धातोः।

जाँफ़्नुश्व– अवे. जप्- (= सं. जभ्-) इत्यस्माद्धातोः।

५.

वज़इद्याइ– अवे. वज् (= सं. वह्-) + तुमुन्नर्थकः द्याइ (= सं. (वै.)-ध्यै) प्रत्ययः।

६.

वरॅम्– अवे. वर्- (= सं. वृ-) इत्यस्माद्धातोः। 'नि त्वा दधे वर आ पृथिव्या' (ऋ. सं. ३.२३.४) इति तुलनीयः।

चरॅतु– क्रोशार्धम्।

७.

अवस्तय– अवे. **अव**- (= सं. **अव**-) + **स्ता**- (= सं. **स्था**-) धातोः णिचि लोटि मध्यमपुरुषैकवचनम् ।

मत्– सं. (वै.) **स्मत्**। अस्मिन्निन्द्रवृजने सर्ववीराः स्मत् सूरिभिस्तव शर्मन्त्स्याम ॥ ऋ. सं. १.५१.१५ ॥ इत्यत्र 'स्मत्' इति तुलनीयः ।

८.

तआख़्म– सं. (वै.) **तोक्मन्**। अस्मादेव पारसीकभाषायां '**तुख़्म**– इति बीज-पर्यायः शब्दः ।

७.

अवस्कन्द– अव्. अव- (= सं. अव-) + स्कन्द- (= सं. स्कन्द-) धातुः
[illegible] ।

सर्प– सं. (पुं.) सर्पः। [illegible] ।
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ।

८.

[illegible]– सं. (पुं.) [illegible] । [illegible] ।
[illegible] ।

